

رابـوون

گۆناریکی کولتورویی گشتیه - زماره ۱۳ - ۱۹۹۵

بابه تەکان:

- سۆسیۆلۆجیای شەری براکوژی
- ژن لە رۆژهەڵاتی کۆن و خۆیندەو دەیه کی
- ئارکیۆلۆژیایی تورمان
- نە کورد عەرەبن و نە ئاسۆیش کوردن
- کورد و سەرچاوه یۆنانییەکان... جوگرافیای سترابۆن
- سەرپەستبوون بۆ خوڤۆری

رابوون

گۇفارتىكى كولىتورېي گىشتىيە - زمارە ۱۳ - ۱۹۹۵

سەرنووسەر: رەفيق سابير

دەستەي نووسەران

كەمال ميراودەلى

ھاشىم كۆچانى

كاروان عەبدوللا

بەرپرسىياري ھونەرى: ديلان دەرسىم

ناونىشان:-

RaBûN

Box 25161

750 25 Uppsala

Sweden

زمارەي پۇستگېر: 9211995-7

ISSN 1102-4372

برۆن وازبیتن!

چهند دیریک له:

ناهییهکی کراوه بۆ سکرتیری (بینک) و سهروۆکی (بەدک) *

..... نهده کرا له بهردهم سهدهی بیست و یه کهمدا، بۆ ته نیا
جاریک له ژیا نناندا واز له بهرژه وهندی تا که کهسی و کورسیخوازی
بهیتن و ناوات و بهرژه وهندییه میژووییه کانی نه ته وه نامۆ که تان
له بهرچا و بگرن؟ له وانه یه بلین هه ر که سیتیکی دیکه له جینگای ئیمه
بوایه ده که وته ناو هه مان بارودۆخ. نه خپه ر وانییه. هه ر که سیتیکی له
میژوو بگات، وانه کانی له بیه ر ناکات! نه نغال و بو ر دو مانی
کیمیایی و ریک که وتنی جه زا یه رو ویره ان کردنی شیره ناک... هتد له بیه ر
ناکات و ریز له ناواتی سهروۆکی کور د ده نیت.

..... گه لی کور د ته نیا نه و گرو په نییه که چه کتان بۆ هه لده گرن و
پیاوتان بۆ ده کوژن، گه لی کور د (۳۰) ملیون که سه، میژووی (۳۰)
ملیون که س له وه زیاتر له که دار مه که ن. به س بانه که ن به به کارتی
پاری و ناره زوو ه سه رچه له کانتان.

تیوه نوینه ری گه ل نین، برۆن وازبیتن، بو ار بده نه گه ل بژیت.

* نه و ناهییه له لایهن (۹۴) شاره نسی کور د له شه روویا، نیجیرا کراوه و

له ۱۵/۱۹۹۰، شاره نسی سه ر کرده ی (بینک و بەدک) کراوه.

بابەتەگان

بىس و ئىكۈلىنەۋە

- ◆ سىۋىسىۋىلۆجىيە شەرى براكۆزى ..... ۵ . جەبار قادر
- ◆ ژن لە رۆزەلاتى كۆن و خوتىندەنەۋەيەكى ئاركىۋىلۆژىيە قورئان ..... ۲۱ نەزەند بەگىخانى
- ◆ سەربەستبۇون بىق خۇخۇزى ..... ۳۵ . ئەنۋەرى سولتانى
- ◆ كەلى كورد، بابەتى تاۋانى جىنۆسايد ..... ۴۲ مارق عومەر گول
- ◆ كورد و سەرچاۋە يۆنانىيەكان، جوگرافىيە سترابۇن ..... ۴۹ . موحسىن ئەحمەد عومەر
- ◆ نە كورد عەرەبىن و نە ئاشورىش كوردن ..... ۶۹ ئۇشانان نىسان
- ◆ ژىنۆسايد لە كوردستان ..... ۷۹ . وحەسەنى قازى
- ◆ ئابوورىيەكى داتەپپو، حوكمرانىيەكى بىبەرنامە! ..... ۹۸ چاۋدېزىكى كورد
- ◆ رۇنكردنەۋەيەك ..... ۱۰۸ دەستەى نووسەران

وهستاندن وا بێ باک و سه ره پۆن؟

پیش هه موو شتیک ده بێ شه ری برا کوژی ئەم جار ه له چوارچیوهی کات و شوینی خۆیدا هه لسه نگینین. وا چوار سا له کوردستانی باشوور کراوه به زیندانیکه گه وره بۆ نزیکه چوار ملیۆن کوردی برسی و تۆله ی جه لاده کانی خۆی له و ده کړیته وه. ژێرخانی ولاته که شی به ته وای وێران کراوه له چوار لاهه دوژمنانی وهکو گورگی برسی دانی لێ تێژ ده کهن و رژیمی بۆگه نی به غداش هه ر له نانه وهی پیلان و خراپه کاری خۆی به رامبه ر به گه لی کورد به رده وامه و په نا ده باته به ر هه موو شتیک بۆ رووخاندنی مرۆفی کورد و ئەزمونه که ی. رژیه ی بێ کاری نمونه یه کی تری له جیهاندا نییه و پارته سیاسییه کانی وینه یان له جیهاندا که مه، که له پیناوی به رژه وهندی ته سکی خۆیاندا ناماده ن ولاته که وێران بکه ن و گه لی کوردیش روو به رووی قه ر کردن بکه نه وه. بۆ ئەم ووتیه م گه لێ به لگه مان به ده سته وهیه، چ له میژووی نزیکی ئەو پارتانه وه و چ له وهی ئەمرۆ له کوردستاندا بێروه ی ده کهن.

ده بێ ناماژه بۆ ئەو راستیه بکه ین که گه لێ جار پسپۆزان به رووی کوردیدا ده دن. واته دواکه و تووی کلتوری سیاسی کورد و بزوتنه وه که ی. ئەم مه سه له یه پتویستی به ده مه ته قی و لیکدانه وهی زیاتر هه یه، وا ده زانی له میژووی هاوچه رخماندا پارته سیاسی کورد هه لئه که و تووه که شه ری برا کوژی نه کړی. ده شتوانین بلێین ئەوه ی نه ی کړدوه نه ک له به ر ئەوه یه که باوه ری به م په تابه نه بووه، به لکو هه ل و ده رفه تی بۆ هه لئه که و تووه، وهکو ئەوه ی خه باتی چه کداری نه کړی یاخود هه ر له ده ره وه ی کوردستاندا چالاکی نواندی. له م باره شدا ئەوا شه ری به یاننامه و هێرشه ی بلافۆک و تاوانیار کردن ئەرکی (پیرۆزی) شه ری برا کوژیان بینوه. دواکه و تووی کلتوری سیاسی کورد به ره مه یکی سروشتی کۆمه لی دواکه و تووی کورده وارییه که تا وهکو ئیستا بیرویا وه ری ده ره به گایه تی و هۆزگه ریتی و ناوچه گه ریتی و زاراوه گه ریتی... هتد. با لی ره شی به سه ریدا کێشاوه. لێزه دا رژیمه داگیرکه ره کانی کوردستان هه موو هه ول و ته قه لایان بۆ چه سپاندن و قوولکړدنه وه ی ئەم باره نه رخان کړدوه و قه ت درێغیان له گه رمکړدنی ئەو هه سته دواکه و تووانه نه کړدوه. هه روه ها ئەو رژیمانە ئەرکی گه لێ نه خۆشییه کانی پارته سیاسییه کانی کوردستانیان به کۆله وه یه. چونکه هێچ کاتیک رێگایان به چالاکی پارتایه تی ناسایی له کوردستاندا نه داوه و پارته کوردیه کانیان هه میشه ناچار کړدوه په نا به رنه به ر خه باتی نه ینی و له ژێر بارێکی سه خندا چالاکی بنویژن. باری خه باتی نه ینیش کۆمه لێ دیارده ی نا په سند که گه لێ جار

ناچارە پىترەوى بىكا لەگەل كاتا دەكاته بەشىك لە كلتورى سىياسى ئەو پارتەو لەبارى گەلى كورد دا بووتە بەشىكى ئەچراوى كلتورى سىياسى ھەموو گەل. ھەرەھا سىياسەتى چەوسانەوى نەتەوىيى و سەركوت كوردنى بزوتنەوى نەتەوىيى كورد و بەلكو سىياسەتى قى كوردنى كورد كە رژىمە داگىركەرەكان وا نىزىكەى سەدەيەكە گرتوويانەتە بەر، ھەموو كوردىكى دژ بەو رژىمانەى لای گەلى كورد كرده پالەوانى نەتەوىيى و خەباتكەرى رىگای نازادى. كورد واى لىپات دواى ھەموو چەك بەدەستى كە پەنا دەياتە بەر چيا بگەوى بى ئەوى بىر لە بۆچوون و بىروياوەرى بىكاتهو، چونكە كاتى ئەوى نەبوو. ھەموو بەكتىكى كە لە لاين ئەو رژىمانە دەكوژا دەبوو شەھىدى رىگای نازادى ئەگەر لەسەر دزىتى و جەردەھىش بكوژرايە، لىرەدا كارتەكان بە شىئەيەكى وا تىكەل بە يەك كران كە كورم دەوى سەرى لى دەرىكا. ئەمە ھەموو روويەكى مەسەلەكە بوو، ئەو روودەكى تىرىشى ھەر رژىمەكان و بە تايەتى رژىمى بەغدا نۆبالى ھەلدەگرن. ئەويش ئەوى كە ئەو رژىمە بۆ ماوى زياتر لە بىست سال سىياسەتى ويرانكردنى مروقى كوردى پىش ويرانكردنى كوردستانى گرتبوو بەرو تووتىكى لە كۆمەلى كوردەواريدا دروست كرد كە بە دواى كورتترىن رىگا دا بگەرتىن بۆ پارە پەيدا كردن، ئەويش ھەلبەتە رىگای خۆفرۆشى و چەتەيى و جاشىتى بوو. ئەم تووتە كە ئەمرو لە كوردستاندا دەستى بالايان ھەيە بەرامبەر ھىچ ھەست و نەست و خوويەكى مروقانە خۆيان بەرپرسيار نازانن و نامادەن لە پىناوى شىرەو نالاندا ھەموو سنوورەكانى پياوەتى و مروقايتى بشكىنن و ھەر كوردىك بە دەيان و سەدان بەلگەى دەربارەى ئەمانەو رەقتارە دوور لە خوورەوشتى كوردانەو مروقانەيان بە دەستەويەو بە پىويستى نازانن زياتر لەسەرى بۆم، تەنيا ئەو نەبى كە ئەم بارە دوو روويى سىياسى و لەسەر ئەم پەت و ئەو پەت يارى كوردنى كرد بە رەوشت و خووى كۆمەلەكى فراوانى خەلكى كوردستان. ئەم بارەش كارتىكى خراپى كرده سەر رەوتى ئەزمونى گەلى كورد و لە شەرى برا كوژىشدا بە بۆچوونى من رۆلى كارىگەر دەبينى.

ھەرەھا بە پىويستى دەزانن لىرەدا سەرنجى خۆپنەرى بەرتز بەرەو ئەوى كە لە كوردستاندا بە ديموكراتى نىو دەبرا راکىشم. جارئ پىش ھەموو شتىك ديموكراتى بەم شىئەيەى رۆژئاوا بەرھەمى پروسەيەكى چەند سەدە خايەنە و بە ھىچ شىئەيەك بە ھەمان فۆرم. لە كۆمەلەكى جىھانى سى و چواردا و بە تايەتى ولايتىكى وەكو كوردستان كە چەند سەدەيەكە كراو بە كۆلۆنىيەكى نىودەولەتان، پىترەو ناكروئى، نە كۆمەلى كوردەوارى بە ھوى بارى كۆمەلەيەتى و سىياسى و ئابوورى و ئايىنىيەو نامادە بوو بۆ سىستەمىكى لەو جۆرە

و نه پارت و سه‌رکرده‌کانیش به باوه‌روهه نهو فۆرمه‌پان پێرهو کرد، به‌لکو ته‌نیا له‌به‌ر دلی ده‌روهه بوو بۆ ئه‌وه‌ی ئه‌مريکا و رۆژئاوا لایه‌نگيري کورد بکهن که نه‌يان کرد. ديموکراتيه‌که‌ش هيچ کاتى سنوورى (پيرۆزى) سه‌رکرده‌و پارته‌کان و چه‌کداره‌کانى نه‌شکاند. له‌به‌ر ئه‌وه‌ بوو به‌ ديموکراتى و سه‌ربه‌ستى بۆ چه‌کداران و کاديرانى پارته سياسيه‌کان و به‌ره‌هه‌ستى کردنى به‌جى هينانى ئه‌ركه‌کانى حکومه‌تى (هه‌رىم) و پارله‌مان و نه‌بوو به‌ پرۆسه‌ى پاراستنى مافى مرۆفى کورد و بنيات نانى کۆمه‌لى شارستانىتى کوردستان و که‌شانه‌وه‌ى بارى نابوورى و رۆشنىبرى و کۆمه‌لايه‌تى گه‌لى کورد له‌ باشوورى و لاتدا. کورد پتۆسته‌ى به‌ ده‌سه‌لاتى شارستانى و پسپۆز بوو که‌ بنه‌ماکانى نابوورى و سياسى و کۆمه‌لايه‌تى بۆ وه‌ها پرۆسه‌يه‌ک ئاماده‌ بکا و نه‌ريت و خووى شارستانى و سه‌روه‌رى ياساو رووناکىبرى به‌جسه‌پىتى.

شه‌رى برا کوژى له‌و باره‌ى کوردستاندا رووداوىكى نامۆ نيه‌، نه‌ لای کوردو نه‌ لای گه‌لانى ترى رۆژهه‌لات که‌ له‌ سايه‌ى رۆژمى ديکنا‌تۆريدا ماوه‌يه‌كى زۆريان به‌سه‌ر برى‌وه‌، به‌يه‌ک‌دادانى رێک‌خراوه‌ و پارته‌ سياسيه‌کان کارىکى چاوه‌روان کراوه‌و نمونه‌کانى سۆمال و ئه‌فغانستان و فه‌له‌ستين و ... هتد. به‌لگه‌ى ئه‌م وته‌يه‌ن. په‌لام ده‌رباره‌ى شه‌رى براکوژى ئه‌م جاره‌ى کوردستان ده‌بى چهند سه‌رنجىکى سه‌ره‌کى ده‌ستپيشان بکهن:

يه‌که‌م: له‌ شه‌ره‌کانى رابردوودا چ له‌ کوردستان و چ له‌ ولاتانى تر باسى جياوازى ئايدى‌لۆژى و خه‌باتى شو‌رشگىزان و هه‌لگرانى بىرى نوێ دژى بىرو بۆچوونى کۆن و هێزى خيله‌کى و ده‌ره‌به‌گايه‌تى ده‌کرا. به‌لام خۆ ئیستا باوى ئه‌م بالۆزانه‌ له‌ هيچ بازارپێکدا نه‌ماوه‌و جياوازى نىوان پارتى و يه‌کپىتى به‌ وته‌ى رۆژنامه‌نووسىکى ئه‌مريکى (ئه‌وه‌نده‌ى جياوازى نىوان پىپسى کۆلا و کۆکا کۆلا به‌).

دووه‌م: ئه‌گه‌ر تيره‌ تىک به‌ر‌بووه‌کانى ئه‌فغانستان و سۆمال و تاجىکستان و که‌مبۆديا و گه‌لىکى تریش شه‌رو ئازاوه‌پان له‌ پىناوى ده‌سه‌لاتدايه‌، خۆ کوردستان نه‌ ده‌وله‌ته‌و نه‌ نيمچه‌ ده‌وله‌ته‌ و نه‌و ده‌سه‌لاته‌ش تىيدا ناتوانى چه‌ته‌يه‌کى سه‌ر به‌ رێک‌خراوه‌يه‌کى سياسى پان هۆزىکى به‌هيز چه‌ک بکا، ئه‌وه‌ى هه‌يه‌و نيه‌ ئىوى (ئاوچه‌ى ئۆتۆنۆمى) کراوه‌ به‌ (هه‌رىم) که‌ که‌س دانى پێدا نه‌ناوه‌و نه‌ حکومه‌تى هه‌رىم و نه‌ نوێنه‌رانى گه‌لى کوردستان له‌ پارله‌ماندا به‌بى پايه‌کانيان له‌ نىو پارته‌کاتياندا يا خۆ هه‌ل‌واسينيان به‌ يه‌کىک له‌ دوو پارته‌ ده‌سه‌لاتداره‌که‌دا ده‌توانن هيچ بريارىک جى به‌جى بکهن.

سێيه‌م: که‌ له‌ هه‌مووى سه‌ر سوورپنه‌رت‌ره‌ ئه‌وه‌يه‌ که‌ گه‌لى کورد زياتر له‌ گه‌لانى ترى

جیهان و هیزه سیاسییهکانی لهسهر بناغه‌ی ئەزموونی تال و میژوویی خۆیان بۆیان دووپات و سه‌د پات بووه‌ته‌وه که ئەنیا یه‌کیتی هیزه‌کانی گه‌ل ده‌توانی له نهمان و قهرکردن بمان پارێزێ با باسی سه‌رکه‌وتن هه‌ر نه‌که‌ین. که‌سیش گومانی له‌وه‌دا نیه که سه‌رکه‌وه‌کانی ئەمرۆی کوردستان به‌ هۆی ئەزموونی دوور و درێژ‌پانه‌وه و ئاگاداری‌پانه‌وه له که‌ین و به‌ینه‌کانی پشت په‌رده‌کانه‌وه نهم راستپانه له هه‌موو خه‌لک چاکتر و له نزیکتره‌وه ده‌زانن هه‌روه‌ها گومان له‌وه‌دا نیه که زۆر لایان روون و ناشکرایه نهم شه‌ره به‌ره و کۆتمان ده‌با. که‌واته به زانین و شاره‌زاییه‌وه له هه‌موو ئاکامه‌کانی نهم کاره‌ساته نهم شه‌ره نه‌فهرت لیکراوه ده‌کن.

ئەزموونه‌کانی میژوویی جیهان و میژوویی بزووتنه‌وه‌ی ئازاد‌بخواری گه‌لی کورد له‌م سه‌د سه‌له‌ی رابردوودا ئەوه‌مان بۆ ده‌ردمخه‌ن که وه‌لامدانه‌وه‌ی گه‌لی له‌و پرسپارانه ته‌نیا به شیکردنه‌وه‌ی کۆمه‌لی کورده‌واری و یه‌ما کۆمه‌لایه‌تی و ئابووری و ئایینی و فیکریه‌کانی ده‌توانین بده‌ینه‌وه.

کۆمه‌لی کورده‌واری تاوه‌کو ئەمڕۆش له‌ژێر باری خوونه‌ریتی هۆز و خێل و عێل و بنه‌ماله‌و ته‌ریقه‌تی ئایینیدا ده‌نا‌ئینێ. نهم نه‌ریتانه گه‌لی جار فۆرمی سیاسی و پارتایه‌تیش به‌به‌ردا ده‌کن و بۆ ماوه‌یه‌ک به‌هۆی باری سه‌ختی کورده‌وه کۆمه‌لیکی فراوانی گه‌ل له‌خۆ کۆده‌که‌نه‌وه به‌لام له کۆتاییدا زۆر جار ده‌گه‌رتنه‌وه قه‌لبه‌که‌ی خۆی. تاوه‌کو ئەمڕۆش کۆمه‌لی ئیمه له‌گه‌ل مڕۆفدا هه‌لس و که‌وت ده‌کا له‌سه‌ر بناغه‌ی سه‌ر به کام هۆز و خێل و بنه‌ماله و ته‌ریقه‌تی ئایینییه. به واتایه‌کی دی کۆمه‌لی ئیمه تاوه‌کو ئیستا پێی نه‌ناوته کۆمه‌لی تاکه‌که‌سه‌وه Individual که دیارده‌ی سه‌ره‌کی هه‌موو کۆمه‌لیکی ئازاد و خاوه‌ن یاسایه‌که هه‌موو ده‌زگا‌کانی ده‌وله‌ت و کۆمه‌ل بۆ پاراستنی مافه‌کانی ئەو تاکه ته‌رخان کراون.

پێوه‌ندی مڕۆفی کورد به ده‌زگا‌کانی ده‌وله‌ته‌وه چ له‌سه‌رده‌می عوسمانیدا بێ و چ له‌سه‌رده‌می داگیرکه‌رانی ئینگلیز و عه‌ره‌یدا بێ هه‌ر به ریتگای سه‌ره‌ک هۆزو ئاغا و سه‌رکه‌وه ئایینییه‌کانه‌وه بووه. ده‌وله‌تی عوسمانی وه‌کو ده‌سه‌لاتیکی داگیرکه‌ر له توانایدا نه‌بوو له‌گه‌ل هه‌موو ئەندامی کۆمه‌لگای کوردا پێوه‌ندی بکا، له‌به‌ر ئەوه هه‌موو هیزو ده‌سه‌لاتی دابوو سه‌ره‌ک هۆزو ده‌ره‌به‌گه‌کان و میره‌کانی کوردستان به‌رامبه‌ر به مل که‌چ کردنیان بۆ ده‌سه‌لاتی ناوه‌ندی و ئارده‌نی باج و سه‌رانه و شه‌رکه‌ر له کاتی پتویستدا. ئا لێ‌روه ده‌سه‌لاتی ئەو توێژه له کۆمه‌لی کورده‌واریدا هه‌ر به‌ره‌و سه‌روه هه‌لده‌کشدا.

كاتتيكيش سوپاي ئىنگليز كوردستانى باشوورى داگير كرد له سەر هه مان پيياز بەردەوام بوو، چونكه خەرجى ئەو جۆرە سىياسەتە گەلى كەمتر بوو له داگيركردنى راستەوخۆ و هينانى سوپا و دەزگای بەرپۆهبردن. رۆژمە يەك لەدوای يەكەكانى عىراقيش هه مان سىياسەتيان گرتەبەر تەنيا يەك سال نەبى له دواى شۆپىشى ١٤ى تەمووزى سالى ١٩٥٨ دەسەلاتدارانى رۆژمى كۆمارى زوو بە زوو دەستيان لەو سىياسەتە نۆپپە هەنگرت و بەهۆى پەرەسەندنى بزافى نازادىخووزى كوردەوه كەوتنە لاواندەوهى ناغا و سەرەك هۆزە كوردەكان و جاش كۆكردەنەوه. هه موو لايەكيش دەزانن ئەم دياردەيه لەكاتى دەسەلاتى بەعسدا گەيشتە چ ئەندازەيەك و جاشەكانى بەعس چ رۆلتيكى كاولكارىيان لە كوردستاندا بىنى. ژمارەى جاش گەيشتە زياتر لە سەد هەزار. دواى وپران كردنى گوندەكان خوو پەوشتى هۆزايەتى و خيالىتى بالى رەشى بەسەر شارەكانى كوردستانيشدا گرتەوهو رۆژ بە رۆژ دياردە شارستانىيەكان لەبەر لاهاوى دياردەكانى هۆز و خيلىدا دەكشانهوهو خۆيان حەشار دەدا، تاوهكو شارەكانى كوردستان بوونە چەند گونديكى گەورهو سەرەك جاش و نامير مەفرەزهو دەزگاكاني دابلقۆستەنەر تەراتينيان تيدا دەكرد. لە سىتەبرى ئەم يارە سەختەدا مرۆفى تاكى كورد و رۆشنيرانى كورد پەراويزتيكى كەسى چالاكيان بۆ مايهوه و نەيانتوانى كاربەنە سەر رەوشى كۆمەلەكەيان و هەميشە سەركردايهتى و هيز و دەسەلات بە دەست چەكدار و سەرەك هۆز و شتيخ و ناغاكانەوه بوو. لەبەر ئەوه پايەو دەسەلاتى مرۆف بە توندى بەسترايووه تواناي هۆز و خيلىكەيهوهو كەم كەس بە نيوى خۆى و كوردەوهكانى خۆيهوه دەنازى.

ليزەدا دەبى ئەوش بليين كە نووسەرانى كورديش لەم بارە رزگاريان نەبووه و زۆربەى زۆريان نيوى هۆزەكەيان ياخود تەريقەتە نايينىيەكەى بنەمالەكەيان بەخۆوه لكاندووه. رەنگبى كەلى لە نووسەران ئەم راستىيان بە دل نەبى، بەلام با سەيرتيكى دەورويشتى خۆيان بکەن بزائن لە عەرەب بەولاره كى نيوى عەشیرەت و هۆز و تەريقەتى بەخۆوه لكاندووه. كە مرۆف دژى خيلىكەى و هەستى هۆزگەرئى دەپەيشى دەبى هەميشە لە خۆوه دەست پى بکا، ئەگينا ووتەكانى بە ناسمانەوه دەمپننەوه، هەر كە راپەرينى نازارى ١٩٩١ بەريا بوو سەرەك هۆزەكان دەستيان لە رۆژم شويشت بە خۆيان و هۆزەكانيانەوه خزانه نيو پارتە سىياسىيەكانەوه كە تەنيا بيريان لە زۆر كردنى ئەندامەكانيان دەكردووه. ليزەشدا مرۆفى تاك خرابە ژير پتووه و وەلانراو پرۆژەى بنياتنانى كۆمەلتيكى شارستانى و دەسەلاتى ياسا زينهە بە چال كرا. هيتشتا هيوايەك مابوو كە لە هەلبژاردن و دامەزراندنى

حكومهتی هه‌رمدا خۆی ده‌نواند، هه‌ر له‌به‌ر نه‌و تروسکه هه‌واپه‌ش بوو کۆمه‌لانی خه‌لک به‌و گه‌رمیه‌وه پشسوازبان لێ کردو به‌شداریان تیدا کرد. به‌لام داخه‌که‌م نه‌مه‌ش وه‌کو هه‌واکانی تر زینده به‌ چال کراو خۆی به‌رامبه‌ر دیوه‌خانه‌کانی ناغا و هۆزه‌کان نه‌گرت و مرۆفی تاکی کورد و به‌ تاییه‌تی رۆشنی‌ریان تووشی باریکی ده‌روونی سه‌خت و بێ ئومێدییه‌کی ترسناک هاتن و پێگای ده‌رچوون له‌م رۆژه ره‌شانه لای کۆمه‌لانی خه‌لکی کوردستان به‌ تاریکستانێکدا ده‌روا نه‌و سه‌ری به‌دی ناگرێ.

به‌ باوه‌ری به‌هیزی من ته‌نیا دامه‌زراندنی ده‌وله‌تی یاساو پاراستنی مرۆفی تاکی کورد دوور له‌ هۆز و خه‌یل و ته‌ریقه‌ت به‌ره‌و بنیاتنانی کوردستانێکی هاوچه‌رخمان ده‌باو له‌ گه‌ژاوه‌ی شه‌ری برا کوژی و ناوچه‌گه‌ریتی پزگارمان ده‌کا. نه‌زموونی نه‌م چه‌ند سه‌له‌ ده‌ریخست که هه‌ست و داسۆزی بۆ هۆز و خه‌یل به‌رگه‌یکێ بارتاپه‌تی شه‌ری له‌به‌ر کرد و به‌رامبه‌ر یه‌که‌م تاقیکردنه‌وه فریدرا و هه‌ر که گه‌رايه‌وه قاوغه‌که‌ی خۆی، واته‌ پارتی سیاسیه‌کان نه‌یاننوانی نه‌ندامانی هۆزه‌کان له‌ ریزه‌کانی خۆیاندا له‌ هه‌ستی هۆزچیتتی و ناوچه‌گه‌ریتی پزگار بکه‌ن، به‌لکو به‌ پێچه‌وانه‌وه هۆزه‌کان پارتی‌کانیان ره‌شمه له‌ مل کرد و به‌ره‌و ناخوره‌کانی خۆیانمان هه‌نا. نه‌مه‌ش گه‌رايه‌وه یه‌که‌م بۆ دواوه که له‌گه‌ڵ ره‌وتی میژوودا به‌ هیچ پێوانه‌یه‌ک ناگونجی. ته‌نیا بۆ نمونه ده‌پرسین چه‌ند سه‌رکرده و کادیری پارتی‌کان دواي نه‌وه‌ی له‌ هه‌نده‌رانه‌وه گه‌رايه‌وه بۆ کوردستان چوونه مائی شه‌هیدانی پێگای کوردایه‌تی و دلی که‌س و کاریان دانه‌وه؟ به‌رامبه‌ر به‌واته چه‌ند دیوه‌خانی سه‌ره‌ک جاش و خۆقرۆشان بوونه یه‌که‌م پایگه‌ی سه‌رکرده‌کان له‌ کوردستانی ئازادکراویدا؟

رۆلی رۆشنی‌ریان

لێرده‌دا پێویسته رۆلی رۆشنی‌رانی کورد له‌ کۆمه‌لی کورده‌واریدا به‌رچاو بخه‌ین، هه‌میشه مرۆف له‌ خۆی ده‌پرسێ بۆ رۆشنی‌رانی کورد له‌م سه‌د سه‌له‌ی بزافی نه‌ته‌وه‌یی کوردا نه‌یان توانی رۆلی سه‌ره‌کی ببینن و هه‌میشه له‌ سێبه‌ری سه‌ره‌ک هۆزان و شیخ و ده‌ره‌به‌گاندا خۆیان بینه‌وه‌ته‌وه؟ نه‌م باهه‌ته پێویستی به‌ لیکۆلېنه‌وه‌یه‌کی زانستیانه‌ی قوول هه‌یه. من لێرده‌دا چه‌ند بیر و رایه‌کی خۆم ده‌خه‌مه به‌رچاوو ته‌نیا بۆ چوونه‌و له‌وه‌یه له‌ راستیه‌وه نزیك بوویته‌وه‌و له‌وه‌یه هه‌ر به‌لایدا نه‌چوویی. رۆشنی‌ری کورد به‌شیکی کۆمه‌لی کورده‌وارییه و هه‌موو دیارده و نه‌خۆشییه‌کانی نه‌و کۆمه‌له‌ی پێوه‌یه. یه‌کتک له‌ نه‌خۆشیه‌کانی نه‌م توێژه‌ش رقه‌به‌ری و دزایه‌تی یه‌کتره، که ده‌توانین نێوی برا کوژی لێ

بنیین. لێرهدا ئهو برا کوژییه به پینووس دهکری نهک به چهک. له پهیدا بوونی یهکهمین پیکخواهی کۆمه‌لایهتی رۆشنییری کوردیهوه ئهم دیاردیه به زهقی خۆی نواند له نێوان ئەندامانی بنه‌ماله‌کانی به‌رخان و شیخ عوبه‌یدولا و جهمیل پاشای دیاربه‌کردا. ده‌سته‌ی یه‌که‌می رۆشنییران هه‌موو ئەندامی بنه‌ماله‌ ده‌سه‌لاتداره‌کانی کوردستان بوون. واته‌ رۆشنییران نه‌خۆشییه‌کانی هۆز و خێلیان خزانده‌ بزاقی رووناکییری کوردیهوه. هه‌میشه‌ ئهو رۆشنییرانه‌ که‌ بۆ خۆیان له‌ نێو کۆمه‌لانی خه‌لکی کوردستاندا نه‌ناسراو بوون هه‌ولێ ئه‌وه‌یان ده‌دا سه‌ره‌ک هۆزێک یاخود بیاوێکی ئایینی به‌ نێوانگ بکه‌نه‌ نیشانه‌و ناسنامه‌ی ریکخواه‌کانیان.

نموونه‌ی شیخ سه‌عیدی پیران له‌گه‌ڵ (پارتی ئازادی کوردستان) بۆ لیکدانه‌وه‌ی ئهم باره‌ گه‌لێ به‌ سووده‌، هه‌روه‌ها پێوه‌ندی بارزانی ره‌حمه‌تی له‌گه‌ڵ پارتی دیموکراتی کوردستاندا ده‌توانی هه‌ندێ تیشک بخاته‌ سه‌ر ئهم باره‌ بۆ ده‌بێ پیاوێکی وه‌کو محمه‌د ئه‌مین زه‌کی که‌ یاریده‌ده‌ری مسته‌فا که‌مال بوو نه‌یتوانیی له‌ سلێمانیدا نیوه‌ی ئهو کارانه‌ بکا که‌ له‌ به‌غدا جێ به‌جێ کرد؟ هه‌روه‌ها ئهو هه‌موو ئه‌فسه‌ره‌ رۆشنییره‌ کوردانه‌ که‌ له‌ ئه‌سته‌نبووله‌وه‌ هاتنه‌وه‌ سلێمانی نه‌یانتوانی شیخ مه‌حموود قایل بکه‌ن به‌ دامه‌زراندنی قه‌واره‌یه‌کی هاوچه‌رخ به‌ پێوانه‌ی ئهو رۆژانه‌ و هه‌موویان روویان کرده‌ به‌غدا بۆ سازکردنی ده‌وله‌تی دروستکراوی عێراق. یاداشته‌کانی ره‌فیع حیلمی پرن له‌ به‌لگه‌نامه‌ و نموونه‌ ده‌رباره‌ی پێوه‌ندی رۆشنییران به‌ شیخ مه‌حمووده‌وه‌ و زۆریشی تۆمار نه‌کردوه‌. له‌ شۆڕشی ئه‌یلوولیشدا رۆشنییران پۆلی یه‌که‌میان نه‌بوو و له‌ کاتی پێویستدا نه‌یان توانی بزوتنه‌وه‌ی ئازادخوازی کورد ریزگار بکه‌ن.

دوای راپه‌ڕین رۆشنییرانی کورد له‌گه‌ڵ هه‌موو هه‌ول و کۆششیاندا بۆیان نه‌کرا به‌ر به‌ لێشاوی خۆفرۆشان و وشه‌ فرۆشان و کورانی پۆز بگرن و زۆریه‌ی زۆریان دوورکه‌وتنه‌وه‌ و پێیان شه‌رم بوو خۆیان تیکه‌ل به‌و ماسۆنه‌ بکه‌ن. ئا له‌م باره‌دا کورانی رۆژ و هه‌له‌په‌رستان به‌ زوویی خۆیان گونجان و شوێن پێی خۆیان کرده‌وه. لێره‌شدا داسۆزی بۆ پارته‌کان شوێنی به‌ هه‌موو شته‌کانی دیکه‌ له‌ق کرد و خه‌ونی دێرینی رۆشنییرانی کورد بۆ دامه‌زراندنی کۆمه‌لگایه‌کی هاوچه‌رخ و شارستانی که‌ یاساو قانون و دادپه‌روه‌ری تێیدا سه‌ره‌ور بێ به‌ ده‌ستی خۆمالی زینده‌ به‌ چال کراو رۆشنییران هه‌ستی بێ ده‌سه‌لاتی و بێ ئومێدی دایگرتن و له‌ گۆره‌پانی سیاسه‌ت‌بازان کشانه‌وه‌.

ئهو‌هی هه‌ندێ شاره‌زایی له‌ میژووی ئه‌وروپای رۆژئاوادا هه‌بێ ده‌زانی که‌ ته‌نیا ئازاد

کردنی مرۆفی تاک له سهردهمی رینیسانس و ریفۆرماسیۆندا له ژێر چهپۆکی کلێسه و فیودال و دهزگای سوارچاکیی باریکی نویی له نهوویا رهخساند و هموو گۆرانکارییهکانی تری به دوا داها. رۆشنییرانی وهکو دانتی و بۆکاشیو بهتزارک و ئیرازمۆس و مارتن لۆتھر و دهیان و سهدانی تر بناغهکانی بیرى ئهروویای مهیویان ههژاند، جا لهبهر ئهوه تاوهکو تاکه کەس له کۆمهڵی کوردهواریدا ئازاد نهبی و ماف و ئهرکی سهرشانی خۆی نهزانێ و ناماده نهبی و توانای پارێزگاری لێ کردنی نهبی و قهلهم لغاوی چهکی له دهمدا بی، یاسا و داب و ئهریتی هۆزگهریتی و ناوچه گهریتی نارهوتنهوه و کلتووری سیاسیمان ههروا دواکهوتوو دهبی و ڕێگای چارهسهرکردنی مهسهلهکانی ئیوانمان تهنیا له لولهی تفهنگدا دهبینن.

دڵسۆزی بۆ هۆز و خێل و زاراوه و تهریقته تهنیا ئهوه دهگهیهتی که پرۆسهی یهکیتی نهتهوهییمان National Consolidation له دل و دهروونی کۆمهڵیکی فراوانی کورد دا نهچهسپاوه. لهم جۆره شههرانهدا دهبینن هیچ هۆزێک لهگهڵ دوژمنهکهیان لهیهک سهنگهردا نیه، بهلکو ههمیشه خۆی له سهنگهری بهرامبهردا دهبینیتهوه و دیاردهکانی ناوچهگهریتی و جیاوازی دیالیکت و زاراوه و ئایینزا به شتیهیهکی شهرمهزارانه خۆیان دهنوتن و تهناته ئهوانهی دوژمنانی کورد ئهوانده به گرتگیان نهزانیوه بیکه به هۆیهک بۆ ئهوهی کوردستانی باشوور بکهن به دوو ناوچهی جیاوازهوه، ئهوا ئهمرۆ پارتی و یهکیتی دهیانوهی بیکه به راستیهک و ههندێ مرۆفی دواکهوتوو دههۆلی بۆ لێدهدا. ئهم سیاسهتهی که پارتی سیاسیهکان پێدهوی دهکهن تهنیا پرۆسهی چهسپاندنی یهکیتی نهتهوهیی کورد دوا دهخات و بهلگه دهوات بهو کۆمهڵانهی که به هۆی جیاوازی زاراوه و ئایینزا و باری کۆمهڵایهتییهوه تاوهکو ئیستا دوو دڵن له کوردایهتی خۆیان زیاتر دوا کهون له تیکهلاو بوونی پرۆسهی یهکیتی نهتهوهیی کوردا. لێردها ئهرکی سهرشانی رۆشنییرانی کورده که ئهم سیاسهته ریسوا بکهن و پێ لهسهر یهکیتی کورد و کوردستان دابگرن و هموو ئهو گومان لیکراوانه که دههۆلی ئهم جۆره بۆچوونانه لێدهدن له نێو خهڵکدا مۆری دواکهوتوویی بلاکوردنهوهی بیروباوهری دژ به یهکیتی نهتهوه و نیشتمانیان پتوه بئری. ئهم کارهش تهنیا رۆشنییرانیک دهتوانن بیکه که خۆیان به تهواوهتی لهو پهتا نهفهرمت لیکراوه رزگاریان بووی.

وهکو بهرهمهتی سڕوشتی ئهو باره کۆمهڵایهتییه دواکهوتوو تاوهکو ئهمرۆش بزاقی ئازادبخوازی کورد بیر و باوهر و ئایدیۆلۆجیای نهکردوو به بناغه و خالی ناوهندی

چالاکیهکانی، به لکو هەر به دهوری ئەم سەرکرده و ئەو سەرکرده دا دەسووریتتهوه. ئەمه بۆته هۆی تیکشکانی گەلی راپهرین و سەرهلدانی گەلی کورد له پارچه جیاوازهکانی کوردستاندا، چونکه خه لک دواى سەرکرده کهوتوون هەر ئەو تووشی شکستی هاتیبی یا خود کوژرابی یا گیرفانی لى پێکردبى و له گەل دوژمناندا دەستی تیکه ل کردبى ئەوا راپهرینه که تیدا چوو و چه کداران بلاوهیان لى کردوووه داگیرکهران تۆلهیان له ههژارانی کورد کردووتهوه.

بهرامبهر به وهش هەر بزوو تنه وهیهک دواى بېر و باوهر کهوتبى ئەوا ئاسان نیه بهم سەرکرده و ئەو سەرکرده هه لبه خه لته تى، به لکو ئەگەر ئەو سەرکرده له رێگای راست لایان دا ئەوا نهک ته نیا کهس دوايان ناکه وێ به لکو گەلی چار سزاش دهدرێن. ئەگەر سه یرتکی لېسته ی سەرکردهکانی کۆن و نوێی کورد بکهین، ئەوا دهبینین که زۆریه ی زۆریان نه وهنده هه له بیان کردوو (ئه گەر نۆی خراپتری لى نه نرێ) ئەوا نهک هەر کهس دوویان ناکه وێ، به لکو ده بى سزاش بدرێن بهرامبهر به وه له لانه یان. وادیاره ئەم گه له مه زنه ی ئیمه نه وهنده دل گه وریه که به دهیان چار هه لیان بۆ ده ره خستبى بۆ ئەوه ی ده رس له هه له کانیا ن وه رگرن و به له می کوردایه تی به ره که ناری ئازادى به رن. تاوه کو ئیستا ئەمه رووی نه داوه و هختی ئەوه هاتوو کورد سەرکرده بازان وه لانه ی و بزافى جه ماوه رى به رپا بکا و، هەر کوردیک به گوێره ی دل سوۆزی و توانای خۆی بۆ مه سه له ی گه له که ی هه ول داو به دواى نۆی زل و دبی وێراندا نه گه رێ.

هه موو سەرکردهکانی کورد تاوه کو کۆتایی شه ری دووه می جیهانی له قه واره ی هۆزو ناوچه و ناپینزا رزگار نه بوو بوون و هېچ کامیان دواى بېرک یا پارتيکی سیاسى نه که وتبوون و باوه رپان به یه کیتی کوردو کوردستان نه بووه و له گه ل پيدا وېستهکانى سه رده می خۆياندا نه چو لانه ته وه، ئەوه یشی ده لى وا نیه با به لگه ی مێژوویى باوه رپێکراومان بۆ بېنېته وه، نهک سوۆز و پینه کردن. ئەمه به هېچ شتوه یه ک ئەوه ناگه یه نى که راپه رینهکانى کورد ره وا نه بوون و، یان دوژمنانى کورد له سه ر هه ق بوون. چونکه ئەو راپه رینه خۆتیا ویا نه هه موویان دۆی سیاسه تی سته مکارانه ی داگیرکهران بوون و وه لامى گه لی کورد بووه بهرامبهر به چه وسانه وه، به لام له لایه ن سەرکرده یه تیه وه گه لی کۆله وار و بى ده رامه ت بوون.

لێره دا یه ک دوو نمونه دینمه وه بۆ روونکردنه وه ی ئەو ووتانه ی سه ره وه. (پارتى ئازادى کوردستان - استقلال کوردستان فرقه سی) له سالى ۱۹۲۲ له لایه ن کۆمه لێک

سیاسه‌تمه‌داری کوردەوێ وەکو خالید جەبەری و یوسف زیبا و کوێتر سەعدی و گەلیکی ترەوێ دامەزرا. دواى ماوه‌یه‌ک شیخ سەعیدیان وەکو پیاوێکی نایینی و دەولەمەندی کوردستان بۆ هەلکەوت و پێوەندیان پێوەکرد. هەر بە هەلکەوت ئەو شیخ سەعیدە کە ماوه‌یه‌کی زۆر نەبوو تیکە‌لایى بزووئەوێ پرزگاریخوازی کورد بوو بوو بە سەرکردەى راپەرینی سالی ١٩٢٥ لە کوردستانی باکوور و سیاسەتەکانی یوونە هۆی ئەوێ راپەرینە کە لە سەرکردە راسته‌ئینه‌کانی بێ بەش بێ و هەلیکی گەورە لەدەست درا. لەبەر دەم دادگاشدا هەر دەپووت و دەپووتەوێ کە ئەو بۆ ئیسلامی کردووە و بۆ دامەزراندنی دەولەتێکی کوردی سەریه‌خۆی نەکردووە.

مەلا مستەفای بارزانی سەرکردەیه‌کی مەزن و قارەمانی کورد بوو، بەلام رۆژی لە رۆژان خۆی بە ئەندام و سەرۆکی پارتی نەزانیوێ و شانازی پێوێ نەکردووە. ئەم‌ڕۆ پارتی دیموکراتی کوردستان بۆ بەرزەوێندی خۆی نیوی بارزانی بەکار دێنی و خەتایه‌کی گەورە دەکا کە بارزانی لە سەرکردەیه‌کی نەتەوێیه‌وێ دەکاتە سەرکردەى پارتیه‌ک کە بە هیچ شتیه‌یه‌ک لەگەڵ شوێن و رۆلی بارزانی ناگونجی. سەیر ئەوێه‌یه‌یه‌کتیش بەرامبەر بەوێ پارتی، کەوتە گیان شیخ مەحموود و وێنه‌کانی لە بەرامبەر بارزانی بەرز کردووە. وەکو ئەوێ شیخ مەحموود یه‌کتی بووی و بارزانی پارتی بووی. تەنیا ئەوێیان لەبیر چوو کە ئەو دوو سەرکردەیه‌ گەلی رێزیان بۆ یه‌ک هەبووێ و هی دوو سەرکردەمی هەندی لە یه‌ک جیاوازی بزووئەوێ ئازادبخوازی کوردستانی باشوور بوونە. لێرەدا نەک خۆشه‌ویستی بۆ شیخ و بارزانی ئەم بگروێ بەردەیه‌ی پێدا کردووە، بەلکو ئەو بیره‌ ناوچه‌گه‌ریه‌ بۆگەنیه‌ کە لە دواوه‌یه‌تی. تاوه‌کو بزووئەوێ نەتەوێی و پرزگاریخوازی کورد بەندی ئەم سەرکردە و ئەو سەرکردە بێ و تاوه‌کو پارته‌ سیاسیه‌کانی کوردستان سەرکردەى قۆچان بەدەستیان هەبێ و سەرکرایه‌تی تاپۆ کرابێ لەسەر ئەم بنه‌ماله‌ و ئەو ناوچه‌یه‌، ئەوا ره‌وشی سیاسیمان بەره‌و گه‌شه‌ کردن ناچێ.

دیاردەى چه‌کداری

لێکدانەوێ شەری برا کوژی بێ شیکردنەوێ دیاردەى چه‌کداری و رۆلی چه‌ک و چه‌کداران لە کۆمه‌لی کورده‌واریدا ناگرێ. بە هۆی باری سەختی سروشتی کوردستانه‌وێ و دژایه‌تی و نازاوه‌ی هۆزه‌کانی کورد و هێرشه‌کانی داگیرکه‌ران چه‌ک بوو بە پێداویستیه‌کی

ژبانی مروّقی کوردی کۆچەر و لادیتی و هه‌میشه کورد به‌چه‌کەوه خۆی جوان دییه‌وه و باوه‌ری به‌خۆی هه‌بووه. بوونی چه‌کیش به‌و شتیه‌یه هه‌ستیکى لای مروّقی کورد دروست کردووه یه‌کسەر ده‌ست بداته چه‌ک بۆ چاره‌سه‌رکردنی کێشه‌کانی له‌گه‌ڵ ده‌وروویه‌ردا. نهمه‌ش تاپیه‌تمه‌ندییه‌کی نه‌ته‌وه‌یی کورد نیه، به‌لکو هه‌موو ئه‌و که‌لانه‌ی له‌باری میژوویی و جوگرافی کورد دا خۆیان بینیوه‌ته‌وه به‌هه‌مان شیوه هه‌لسۆکه‌وتیان کردووه، به‌لام دامه‌زاندنی کۆمه‌لی شارستانی و سه‌رداری یاسا ئه‌و دیارده‌یه‌ی له‌گه‌ڵی و لاتدا له‌ نێو برد. لای کورد به‌پێچه‌وانه‌وه گه‌لی جار چه‌کداریتی شتیه‌یه‌کی یاسایی پێ درا. ته‌نیا بۆ نمونه سولتانی خوتناوی عبدالحمیدی دوهم هێزه‌کانی (سواره‌ی حمیدییه‌ی) له‌ هۆزه‌کانی کورد دروست کرد بۆ پاراستنی سنوره‌کانی عوسمانی له‌گه‌ڵ رووسیاو ئێراندا و بۆ سه‌رکو‌تکردنی بزافی نه‌ته‌وه‌یی کورد و ئه‌رمه‌ن. له‌ سه‌ده‌ی بیسته‌میشدا گه‌لی جار هێزی چه‌کداری کورد له‌لایه‌ن داگیرکه‌رانه‌وه دروست کراوه. ئه‌وه‌ی پێوه‌ندی به‌م ووتاره‌ی ئیمه‌وه هه‌بێ ئه‌وه‌یه که‌وا زیاتر له‌ ۳۰ ساڵه هه‌زاره‌ها کورد ته‌نیا پێشه‌یان چه‌ک به‌ شانا کردنه، جا ئیتر ئه‌و چه‌که بۆ پاراستنی گه‌ل و نیشتمان به‌ شانا کرا بێ، پاخود بۆ جاشیتی و شه‌ر خواردن و نا پیاویتی و خزمه‌تی داگیرکه‌ران بێ. ئه‌م مروّقانه هه‌چ پێشه‌یه‌کی تر له‌ ژباندا نازانن و هه‌میشه ئه‌و چه‌که ده‌سه‌لاتیکى به‌سه‌ر خه‌لکی ئاساییدا داوته‌ی که‌ ناماده‌نین وا به‌ ئاسانی وازی لێ بێنن. سه‌یر ئه‌وه‌یه دیارده‌ی چه‌کداری کرێگرته که‌ ته‌نیا بۆ پاره شه‌ر ده‌کا و ئیتر گرنگ نییه به‌رامبه‌ر به‌ کتیه نه‌ک ته‌نیا داگیرکه‌ران پێوه‌ی ده‌کن وه‌کو جاشه‌کانی (سواره‌ی سه‌لاحه‌دین) له‌ سه‌رده‌تای شه‌سته‌کاندا جاشه‌کانی (به‌رگری نیشتمانی) و (سوکه) و (پاسداران) و (پاسه‌وانانی گوته‌ه‌کان) به‌لکو پارته‌کانی کوردستانی باشوور به‌ شتیه‌یه‌کی شه‌رمه‌زارانه برسیتی میلیه‌تیا‌ن به‌کاره‌یناوه بۆ کۆکردنه‌وه‌ی چه‌کداری کرێگرته. هه‌موولا په‌ک به‌رگوێی که‌وته‌وه که‌ پارتی و یه‌کتیتی له‌کاتی ئه‌م شه‌ره نه‌فره‌ت لێکراوه‌یا رۆژانه پیاویان به‌ چه‌ند گرتووه بۆ ئه‌وه‌ی له‌سه‌ر بانه‌کان نیشک بگرن. ده‌گێرنه‌وه که‌ رۆژی سێ چه‌م که‌بابیان بۆ ده‌نێردرا. جا له‌و برسیتییه‌ی کوردستانی گرتووه‌ته‌وه، هه‌لبه‌ته مروّق په‌یدا ده‌بێ بۆ سه‌ر دینار رۆژانه و سێ چه‌م که‌باب خۆی به‌ کوشت بدا.

هه‌موو کورد هاوار ده‌کا ئه‌م چه‌کدارانه بلاوه‌یان پێ بکێت و سوپایه‌کی ئاسایی وه‌کو هه‌موو ولاتانی جیهان پێکه‌وه بنێت. چه‌ند کۆسپیکى راسته‌قینه له‌به‌رده‌م وه‌ها بۆچووونیکدا هه‌یه، پێش هه‌موو شتی‌ک ئه‌م چه‌کدارانه‌ن ئه‌رکی به‌رپه‌رچدانه‌وه‌ی هێرش

مرۆف خۆرهكانى بهغدايان به كۆلهوهيه. جا نازانم دهيكهن يا وهكو ههموو جارێ بۆى دهقوجين. نهگهر هاتوو سوپاش دروست كرا نهوا چهنه ساليكى پى دهويى بۆ نهوهى بيبى به سوپاو نهركى پاراستنى ولات بگريته نهستوى خۆى. ههروهها پيم وايه بارۆنهكانى شهر نامادهين سوپايهكى سهردهم كه له ههموو كوراني كوردستان پيكهاتبى و تهنيا پاراستنى سنورهكانى كوردستان به نهركى نيشتمانى خۆى بزانتى، دابمهزرتين، ههروهها نامادهين هيزتيكى پۇليس و ئاسايش دابمهزرتين كه تهنيا مل كهچى ياساو زاگۆنهكانى شارستاني و مافى مرۆف بن و دژى نا ياسايى و زۆردارى و چهته و مافيا و چهكدارى هۆز و عيّل و خيّل رابوستن. چونكه نهوكاته دهسهلاتى پارتهكان قهوارهى راستهقينه و ئاسايى خۆى وهردهگرئ و ئهم ههموو (سهركرده پالنهوانه) دهبن به تاكيكى ئاسايى كۆمهّل و ئهم ههموو دهست و پيخانه پيويست نابن و داهاى ولاتيش بۆ بهرژهوهنديهكانى كهل و ناوهدان كردنهوهى كوردستان دهبن، وا ۳۰ ساله و بهتايهتى لهم ۱۵ سالهى دواييدا كۆمهلى كوردهوارى لهژير سيبهبرى ميليتاريزمايهكى ترسناكدا دهژى و نهگهر ئهم باره سنوورى بۆ دانهرئ نهوا داهاوتوويهكى زۆر رهشتر چاوهروانمان دهكاو سهرى ههموو سهركرده و بارۆنهكانى شهريش ئيدا دهجى. چهكدارى كرئگرتەش وهكو ماكيافيلى دهلتى: خراپترين شهركهرن و بۆ قوچاندن تاكيان نيه و ههر خهريكى شهخۆرى و تالان كردنن. نهو جۆره مرۆفانه تووشى بارتيكى دهروونى واهاوون نه بيب له هيچ دهكهنهوه و نه بهرامبهر به هيچ نرختيكى مرۆفايهتى ههستيان دهجولئ. له بيبى ههموو كورديكدا سهدان نمونهى پر شهرمهزارى پهنگيان خواردووهتهوه. ليتهدا تهنيا يهك دوو نمونه دهگيرمهوه يا به چاوى خۆم بينيومه يا خود بۆيان گيراومهتهوه.

له رۆزاني رهشى كاولكردنى كوردستاندا بوو، جاشيک گوندهكهى كاوّل كرا بوو ههرجى ههيبوو و نهيبوو خستبوويه سهر تراكتۆريک و چهكى جاشيتيشى هه بهشانهوه بوو، نمونهى دووهم: دوو برا به رووداوى ئۆتۆمۆبيل كۆچى دوايان كردبوو، كهچى يهكيك له دراوسىگانيان شهو چوو بوو له گۆر دهريانيهينابوو سهرى بريبوون و سهههكانيانى بردبوو بۆ عەلى كيمياوى كه گوايه سهرى پيشمهركهن بۆ نهوهى بكرئ به جاش و نامير مهفرهزه. سهدان نمونهى پر شهرمهزارى له كوردستاندا بهر گوتى مرۆف دهكهن كه يهك له سهدانيش راست بيت، نهوا دهبيى پارتە سياسى و رۆشنبير و ههموو مرۆفتيكى كوردى دلسۆز بيبى به لايهنگيرى چهساندنى ياسا و دامهزاندنى دهسهلاتى شارستاني و چارهسهر كردنى ئهم ديارده درئدانه. نهك خۆش كردنى ئاگرى برا كوژى و كردنى

کوردستان به گۆرهبانیک بۆ ئەو جوۆره مروۆف خۆزانە (خۆمالی) که هه موو دەمی نامادەن ئاگری شەر گەرم بکەن چونکە وەکو چۆن میکۆب تەنیا لە پیسیدا دەژی، ئەمانەش تەنیا لە باری شەر و ئاژاوەدا گۆزەران دەکەن و ویزکەیی سوێلیان دێ.

واتە دیاردەیی چەکدارتیی بەرھەمی سروشت و سیاسەتی داگیرکەرەکان و دوژمنانی گەلی کورد و سەپاندنی بیڕ و باوەری دژ بە مروۆف و دژ بە بەھا مروۆقاھتێھەکان و میلێتاریزمی عەفلەقی و ئیسلامی و تۆزانی و لە هه مووی شەرمەزار تر سیاسەتی خودی پارته سیاسییەکانی کوردە.

دیاردەیی شەمخۆری و تالانیش که هۆیکە هاندەری شەری براکۆژییە و وا بۆ چەند سالتیکە بوو بە پیشەیی کۆمەڵیکی فراوانی چەکدارانی پارتەکان و لەژێر سێبەری پارتایەتیدا. ئەم دیاردەییەش دوویاتی دەکاتەوہ که کۆمەڵی ئێمە لە سەردەمی دەسەلاتی خێل و هۆز و عێل دەرباز نەبوو و نۆرمەکانی ئەو سەردەمە تەک سەردەمی شارستانیاتی سەدەیی بیستەم دەمانبە بەرپۆه، لە مێژوویدا هەر هۆزێک هێرشێ بەرپێتە سەر هۆزێکی دیکە، ئەوا مال و دارایی هۆزی دۆراو دەبوو بە مولکی هۆزی سەرکەوتوو، بەلام لە هه موو کاتیکدا نەریتیکیی پێرەوکران هه بوو، ئەنانەت هێزەکانی هۆلاکۆ و تەیمووری لەنگ که شارێکیان دەگرت بۆ سێ رۆژ یان حەوت رۆژ یان چل رۆژ دەکوته بەر شالۆی تالان و زۆرداری، زۆری و کەمی ماوەی تالان و زۆرداری پێوھندی بە هەلۆیستی شارەکانەوہ هه بوو بەرامبەر بە هێرشکەرەکان. هەرچەندە ئەو شارانە بەھێز بەرگریان لە خۆ بکەریان، ئەوھندە سزاکانیان سەخت دەبوو. دواي ماوەی داھین کران رێگا نەدەرا بە زۆرداری و خراپەکاری. گەلی کورد داگیرکەرانی لە کوردستان دەریەران و ولاتی خستە بەر دەستی پارته سیاسییەکان واتە ولاتیکیی رزگارکراو، تەک داگیر کران کەچی وا چوار سائە کاری دزی و جەردەیی و یەک تالانکردن و فرۆشتنی سامانی نەتەوھیی هەر بەردەوامە. ئۆبالی ئەم بارەش هەر رژیمی بەغدا هەتیدەگرێ، چونکە وا زیاتر لە سێ سائە سیاسەتی تالان کردن بوو بە بەشێک لە کلتووری سیاسی و سیاسەتی رەسمی دەولەتی عێراق. سەیر لەوھدایە که ئەم دیاردەییە لە لایەن رژیمی کۆمارییەوہ تەک پاشایەتییەوہ زیندوو کرایەوہ. دواي چارەدانی رژیمی کۆماری لە عێراقدا بۆ یەکەمین جار تالان کردن لە رووداوھەکانی ئازاری ۱۹۵۹ لە مووسل و تەمووزی هەمان سائ لە کەرکووک رووی دا. لە هەردوو جارەکەشدا سوپای رەسمی دەولەت بە هاوکاری چەکدارانی پارتي کۆمۆنیستی عێراق که بە (هێزەکانی بەرگری میلی) ناسرابوون و چەکداری کورد ئەو کاری تالان کاریان لەژێر

په‌رده‌ی سه‌رکۆتکردنی هیزه‌کانی دژی رژیمی کۆماری دا کرد. دوا‌ی به‌ریا بوونی شوپرسی نه‌یلوول چه‌کدارانی عه‌ره‌ب که به (سواره‌ی خالیدی کوری وه‌لید) ناویان ده‌برا شان به شانی سوپای وێرانکه‌ری عێراق که‌وتنه تالان کردنی کوردستان و وێرانکردنی گوند و شاره‌کانی. له هه‌شتاکاندا جاشی (کۆردیش) درێغی له تالان و وێران و نه‌فاله‌کردنی گه‌ل و ولاتی (خۆیدا) نه‌کرد، رژیمی به‌غدا له کاتی شه‌ری ئێران و وێرانکردنی کوردستاندا و به‌تایبه‌تی له‌کاتی داگیرکردنی کۆیت دا سیاسه‌تی تالان کردن و شه‌ر خۆری به‌ به‌رچاوی هه‌موو جیهانه‌وه کرده به‌ردی بناغه‌ی سیاسه‌تی ناوخۆ و ده‌ره‌وه‌ی ولات. ته‌نانه‌ت زانکۆکانی عێراقیش به‌ زانکۆی سه‌لاحه‌دینیشه‌وه به‌شداریان له دزی و تالان کردنی زانکۆو کۆلیجه‌کانی کۆیت دا کرد. واته‌ بێر و نه‌ریتی تالان کردن گه‌یشه‌ زانکۆ و (مامۆستا) تالانکه‌ران به‌وه‌شا ده‌گه‌یشه‌ن که هه‌ندێ له شتومه‌که تالانکه‌راوه‌کان دوا‌ی ده‌م شیرین کردنی شوپیره‌کان، بۆخۆیان لابده‌ن.

ئه‌رکی نیشتمانی و نه‌ته‌وه‌یی پارتی سیاسیه‌کانی کوردستان له‌وه‌دا بوو که هه‌ولێکی بێ وچان و دوور و درێژ بده‌ن بۆ له‌ ئیویردنی شوینه‌واری سیاسه‌تی وێرانکه‌رانه‌ی به‌عس و ده‌ستنیشانکردنی نه‌خۆشیه‌کانی کۆمه‌لی کورده‌واری، شتیکی وا نه‌کرا به‌لکو به‌ پێچه‌وانه‌وه‌ ئه‌و شه‌ر خۆرانه‌ که‌لکیان له‌ باری به‌ره‌لای و بی ده‌سه‌لاتی هیزه‌کانی پۆلیس و ده‌زگاکانی چه‌سپاندنی یاساو قانون وهرگرت و که‌وتنه‌ وێزه‌ی سامانی نه‌ته‌وه‌یی و مال و دارایی هاوولاتیان و گه‌لیک سه‌ریشی تێدا چوو. له‌ کۆتاییدا خزانه‌ ئیو پارتی‌که‌ته‌وه‌ و له‌ژێر سیبیه‌ری ئه‌و پارتانه‌دا تاوه‌کو ئه‌مڕۆش به‌رده‌وامن له‌سه‌ر کاری دزی و چه‌رده‌یی و زۆرداری.

له‌ کۆتاییدا ده‌بێ ئاماژه‌ بۆ ئه‌وه‌ش بکه‌ین که ئه‌و چه‌ند سه‌رده‌یه‌ی گه‌لی کورد به‌ ژێر ده‌سته‌یی عوسمانی و سه‌فه‌ویی و قاجاری و ده‌وله‌تانی تورکیا و ئێران و عێراق و سواریا دا بره‌وه‌یه‌تیه‌ سه‌ر کاریکی زۆری له‌ خووره‌وشتی مرۆفی کورد کردووه‌ که‌سایه‌تی کورد کال بۆته‌وه‌و له‌گه‌ل باری ژێرده‌سته‌ییدا راهاتووه‌ و بێگانه‌ په‌رستێتی تێیدا که‌یشه‌نۆته‌ راده‌یه‌کی ترسناک. هه‌میشه‌ خۆی به‌ یجووک و بێ ده‌سه‌لات ده‌زانی و هه‌ول ده‌دا زوو له‌ ئیو ده‌وره‌یه‌ردا بپۆته‌وه‌، هه‌ندێ جار نه‌ک ته‌نیا ده‌بێ به‌ یه‌کیک له‌ ئه‌ندامانی گه‌لی سه‌رده‌سته‌ وه‌کو عه‌ره‌ب و تورک و فارس به‌لکو ده‌بێ به‌ یه‌کیک له‌ ئه‌ندامانی گه‌لانی بن ده‌ست و به‌ ژماره‌ له‌ خۆ که‌متریش، بۆ نموونه‌ کورد ده‌بێ به‌ تورکمان یا ئازهری ... هتد. له‌ ئه‌وروپاشدا هه‌ول ده‌دا خۆی بکا به‌ ئه‌ندامی کۆمه‌لیک که‌ به‌ هه‌موویانه‌وه‌ نه‌وه‌نده‌ی

پارتیزگایهکی کوردستان نابن، دهپهوی دهوویشتیشی بهوه قایل بکا که کورد زوو کلتووری نهوویا وهردهگری!

هر شهوش وای له کورد کردووه پتکهوه نهتوانن کار بکهن و ههمیشه بگهپین له ژیر دهستی بیتگانهیهکدا بن. دیاره که به ههزاران کورد لهو خوورهوشتانه خۆیان رزگار کردووهو ههندیکیان له بواری خۆیاندا گهپشتوونهته لوتکه، بهلام لیرهدا نيمه باسی ۲۰-۲۵ ملیۆن مرقوف دهکەبن. ههندی بزوونتهوهی سیاسی کوردی ههیه بهرگنکی نووی به بهر مرقوفی کورد دا کردووه و جیهانی ناچار کردووه که به چاویکی تر سهیری گهلی کورد بکا. کورد تهنیا لهو چهند ههزار چهکاره که خهریکی بهکتر کوشتن پتک نههاتووه و لهگهڵ ههموو لایهنه رهشهکانی ژبانی سیاسیماندا داهاوو هه بۆ ئازادی گهله و نهوهی له رپی راستی کوردایهتی لایدا تهنیا پهشیمانی بۆ دهپیتتهوه. پارت دئی و پارت دهروا، سههرکرده دئی و سههرکرده دهروا، نهمری هه بۆ نهتهوه و نیشتمان و بیری باش و کاری باشه. تهمنی وهچهیهک و دوو وهچه بۆ میژوو وهکو دلۆپتیکی ئاوه له ئوقیانوسیکیدا.

له ژماره‌ی داهاوویدا:

* نهزموونگاری دامه‌زراندن له رهوتی شانۆی کوردیدا .

دانا رهووت

ژن له رۆژههاتی کۆن و خۆبندنهوهیهکی

• شارکیۆلۆژیایی تورئان

نەزەند بەگبخانی

بەشی دووهم: ستاتوی ژن له دواى سەرهلدانى نایینه یەكخوداییهكان
پێشهكى

ههروهكو له پێشهكى بەشى یەكەمی باسەكە ووتمان، نایینه یەكخوداییهكان خالى نین له كارىگەرى ژيانى سیاسى و كۆمه‌لایەتى و ئابوورى و كەلتورى سەردهمی خۆیان و پێش خۆیان. باوەرى نایینی له مینۆپۆتامیا ههردەم هه‌بووه و خەلك پێیان وایهوه كه خوداكان دەسه‌لانیان لەسەر ژيانى مرۆڤ هه‌یه و مه‌لیكیش دەسه‌لاتى ته‌نها لەسەر نه‌و دیاردانه هه‌یه كه ژيانى كۆمه‌لایەتى خەلك رێكده‌خەن. بە پێى ئەفسانە و داستانه مینۆپۆتامیه‌كان، مرۆڤ هه‌ردەم لەبەردەم نه‌ینی بوون و مرگ سەرى سورماوه و بە دواى هێزى پنهان و مەزن و ماژىكدا وێڵ بووه كه بە ئەندێشه و خه‌یال لێكدانه‌وى بۆ كرده‌وه و را و بۆچوونى لەسەر دەربره‌وه؛ داستان و ئەفسانه‌كان هێزى خه‌یال و دوورن له لێكدانه‌وى زانستى. كه ده‌لێین دوورن له لێكدانه‌وى زانستى، مانای وا نیه دوورن له راستى، بەلكو راستیه مەزن و گەرنگ و پنهانه‌كان بە هێزى خه‌یال لێكدراونه‌توه و گوزاره‌یان لێكراوه. نایینه یەكخوداییه‌كانیش مه‌ودایه‌كى میتافیزیکیان دا بە داستان و ئەفسانه‌كان، بە بوون. یەكەم نایینی یەكخودایى، نایینی جووله‌كەیه كه له سەده‌ى سێزده‌ى پێش زایینی لەسەر دەستی موسا لەدايك بوو.

(سیستەمی نایینی ئیسرائیلیه‌كان ته‌نها گوزاره‌یه‌كى ساده نه‌بوو له هه‌لۆستى تمقلیدى نه‌توهه‌یه‌ك به‌راهبەر به‌ غه‌یب) ٤. ئەم سیستەمه نایینه، پاش دەرچوونى ئیسرائیلیه‌كان له مېسر له لایەن موساوه بیری لێكراوه‌توه و بنیاتنراوه و پاشان پهره‌ى پێدراوه. له‌و كاتوه، چه‌مكى یەكخودایى بوو به‌ ناسنامه‌ى نه‌توهه‌یى ئیسرائیلیه‌كان و نیشانەى یەكگرتیان. ته‌ورات بریتیه‌ له كۆمه‌لێك ئەفسانه و رووداوى مینۆپۆتامیه‌ى نه‌توهه‌یى و سەرگۆزه‌شته و مه‌راسیم و وانەى ئەخلاقی كه به‌ هه‌زاران باس و لیکۆلینه‌وى لەسەر كراوه. من لێره‌ نه‌مویستوه به‌ فراوانى بچمه‌ ناو ئەم شاكاره‌ مەزنى، بەلكو به‌ قەد ئه‌وه‌ى پەيوه‌سته به‌ باسەكەمه‌وه لێى نزیک بوومه‌توه.

له‌یه‌كەم لقی بەشى دووه‌مدا، هه‌ولم داوه به‌ كورتى باسى هه‌ل و مه‌رجى سەرهلدانى ئەم نایینه و ناوه‌رۆكى ته‌ورات بکەم. بۆ ئەم باسه‌ پشتم به‌ستوه به‌ تێكستى

٤. لێكدانه‌وى زانستى لەسەر بنچینه‌ى عەقل له لای یۆنانیه‌كان لەدايك بوو.

ئینگلیزی که به تەسەلی و بە تێبێنیموه هەردوو کتیبی پرۆز: تەورات و ئینجیلی تیندا تۆمار کراوه". هەروەها هەولم داوه ئەر ئومووانەمی که هەلم بژارەوون بیانکەم بە کوردی. لە ئوموونەمی یەکەم و دوو، هەدا، لە پەرۆیز سەرچاوه و بەشەکەم تێبێنی کردووه؛ بەلام دواتر لە تەک ئوموونەکان ناوی سەرگۆزەشە و ژمارەمی بەش و خالەکەم نووسیموه، وەک: «Genesis, 3.8»، واتە خالی هەشتم لە بەشی سێیم «Genesis».

١. ژن لە ئیسرائیلیهکان

ئیسراییلیهکان لە کۆتایی هەزارەمی دوو، پ.ز، لە گەڵ داگیرکردنی فەلەستین هاتنە سەر شانۆمی میژوو. ئیسراییلیهکان نەتەوهیەکی سامین هەروەکو ئەکەدیەکان که لە نیوان ٢٣٣-٢١٠ پ.ز لە میژوو تەمبیا خۆیان جینگیر کرد و زمانی ئەکەدیەکان بەسەر زمانی سۆمەردا سەپاند، هەروەها وەکو کەنەزانیەکان که پێشتر لە فەلەستین نیشتهجی بوون.

ئیسراییلیهکان لە رەسەندا میلیتەتیکی کۆچەر بوون و وورده وورده بەسوود وەرگرتن لە شارستانیەتی میژوو تەمبیا و میسر پایەهکی کەلتوری، بە پلەمی یەکەم ئایینیان لەم ناوچەمی بۆ خۆیان دروستکرد. (هەرسی ئایینه مەزنە جیهانیەکانی ئەرۆ: ئایینی جولەکە و مەسیحی و ئیسلام بێچینیەکی سامیان هەیه).

ئیسراییلیهکان لە زووه پابندی دەسلانی خوداوەندە نەتەوهیەکیەکان «یەهودا» بوون. (مەزنی یەهودا وورده وورده لەلایان زیاد دەکات، تا دەبێگەینە ناستی خودای مەزنی جیهان، تاک و رەها).

یەکەم سەرگۆزەشەمی تەورات «سەفەری خەلقکردن» وینەمی یەکەم کۆپلی (ژن و مێرد) مەزۆف پێشان دەدات. لە «ئیسحاحی سێیم» ی «سەرگۆزەشەمی خەلقکردن» دا دەلی: (مار بە ژنەکی ووت «راستە خودا ووتیەتی ناینت هیچ گام لە میوهکانی ئەم باغچەمی بخۆن؟». ژنەکە دەلیت «بەلی دەتوانین بیانخۆین، بەلام نابێ میوهی ئەو درەختەمی ناوەراستی باغچەکە بخۆین. خودا فەرمووی نابێ بێخۆن یا دەستی لێبەندن، ئەگینا دەمرن». مارەکە دەلیت «ئەمە درۆید، ئێوه نامرن، خودا چاک دەزانێ ئەگەر ئێوه

٤٢ The Living Bible: Paraphrased, Tyndale House Publishers, Wheaton, Illinois, USA Edition, 1971.

٤٣ Ibid, P. 293.

٤٤ Jean Bottéro, "La femme dans l'Asie Ancienne: Mésopotamie et Israël" in histoire mondiale de la femme, vol.1, Paris, nouvelle librairie de France, 1965, P. 226.

نم میوه به بخون یه کسمر ده گمنه ناستی نم، چواتان ده گریتموه، ده توانن خراپه و چاکه لیده کتری جیابکه نموه. ژنه که قناعه تی هینا، چمند دلگیر و سرنجراکینشه نم میوه! ژیری ده به خشی. تنجا هندیکی لینهوارده و هندیکیشی دا به میرده کھی و نموش خواردی. که خواردیان یه کسمر له روتی خویان بیدار بوونموه و تفریق بوونموه. {...} نمو نیواره یه گوینان له دهنگی خودای معزن بوو له باغچه که پیاسه یه ده کرد. نموان خویان له ناو دره خستان شاردوهوه. خودای معزن به ناده می ووت «به خوت ده شاردوهوه». نادم وه لأمی دایموه «گویم لیسوو ده هاتیت و نهمریست به روتی ببستی، بزیه خوم شاردوهوه». «کی پنی ووتی تو روتیت؟» خودا پرسی، «نایا میوه یه نمو دره خسته خواردوهوه که من لیم قهدهغه کردبووی؟». نادم دانی پیا هینا «به لئی، به لأم نمو ژنه ی که تو پیت دام هندیکی بز هینام و منیش خواردم». تنجا خودای معزن له ژنه کھی پرسی «چون توانیت نمو کاره بکدیت؟». ژنه که وه لأمی دایموه «مار هلیخه له تاندم». خودای معزن به ماره کھی ووت «...» لیره بدواوه تو و ژن ده بن به دوژمن». پاشان خودا به ژنه که ده لئی «تو به نازار و مدینه تیه کی زور مندال هله ده گری، له گهل نممش ستایشی سوزی میرده کت ده کھی و نمو ده بپت به سردارت». به ناده مییش ده لئی «له بر نموه ی تو گوینا یه لئی ژنه کت کردوهوه و نمو میوه یه خواردهوه که من پیم ووتبووی نه یخوی، نفرین ده خمه سر خاک، به درژیایی ژیانته هول ده ده ی خواردن لئی وه دست بهیستی، خاک هر چقل و درکت پنده به خشی».

نم سرگوزشته می یه کم کتیبی خودایی کوملینک چه مک و لیکدانموه ی میژوژینی ده گریته خوی که به درژیایی میژوو هلیونستیکی دژ به ژنی له لای پیاوان وورژاندوهوه و باوه ریان پنهیناوه و یاسا و کودیان له سر هله چنیوه. نم سرگوزشته موه ده گهینه چمند نه نجامیک:

۱. لکاندنن چه مکی «گونا» و «هله ی بنچینه می» به ژنموه.
۲. لاوازی ژن له برامبر ماره که و دلگیری میوه که.
۳. هله سانی ژن به فریوداتی پیاو.
۴. «روتی» وه کو گموره ترین سزا.
۵. سزادان

خودا تنها دانمری گمردوون نیه، به لکو سرداری ره های گمردوون و جووله و گمشدی سات به ساتی سرژ و بیون برنوه ده بات. خواردن میوه یه کی «یاسا غکراو» ی سرنجراکینش و دلگیر، به رای زور تایه مند مسه له یه کی لاوه کیه، خالی سره کی نم

۴۵. The Living Bible, op., cit, Genesis 3, 1-20

۴۶. میژوژینی واتای رک و کینه هله گرتن برامبر به ژن ده گهینی، میژوژین وه کو تاوه لئار واته نمو پیاوه ی رقی له ژن ده بپتموه و به ره گمزیکی پایه نزم و جیوازی له قهلم ده دات.

کرداره، ههروه‌کو تیولۆژی کۆنیش وای بۆ چووهر بریتیه له ریزنه‌گرتن له خواستی خوا. ئه‌وه‌کرداره‌ی هه‌وه‌گه‌رانه‌وه‌یه‌ ده‌ژی ئه‌وه‌خواسته و هه‌وه‌لدانه بۆ گه‌یشتن به‌ پایه و په‌له‌ی خوا. دواتر خوا ده‌لێت: (ئێستاستا که مرۆف گه‌یشتۆته ئاستی ئێمه، چاکه و خراپه لێک جیا‌ده‌کاتمه‌وه) «Genesis 4. 22». گه‌یشتن به‌ ئاستی خوا لێره‌دا به‌ ژیری «حیکمه‌ت» گوزاره‌ی لێکراوه که مرۆف وا لێده‌کات چاکه و خراپه بناسیت و لێکیان جیا‌بکاتمه‌وه؛ ئه‌م میوه‌یه‌ ناوی «میوه‌ی هۆشیاریه»⁴⁷.

ژن له‌ روانگه‌ی سامیه‌کان په‌کسان نیه به‌ پیاو، به‌لکو له‌و نزم‌تره. هه‌له‌سانی ژن به‌ خواردنی میوه‌ی هۆشیا‌ری واته گه‌یشتنی ژن به‌ «حیکمه‌ت» و «ژیری». به‌لام ژن ناتوانیت بگات به‌م ئاسته، به‌ ئاستی پیاو که وینه‌ی خۆدا‌یه؛ ئه‌وه‌ هه‌وه‌له‌شی بۆ خواردنی میوه‌که کارینه‌که ده‌ژی خواستی خوا. هه‌مه‌وه‌ کارینه‌کی ده‌ژ به‌ خواستی خۆدا‌ش به‌ «گوناه» ده‌درێته‌ قه‌له‌م. به‌ پێنی په‌که‌م سه‌رگۆزه‌شته‌ی په‌که‌م ئایینی په‌که‌خودایی، ژن کردگاری ئه‌م «گوناهه‌ بنچینه‌یی» هیه.

گوناه له‌ لای سامیه‌کان بریتی بوو له‌ لادان له‌ یاسا و فه‌رمانه‌کانی خوا، واته دروستکردنی نارێکی له‌ په‌یوه‌ندی نێوان مه‌ردوم و خوا. له‌م بۆچوونه‌وه، ئه‌وه «گوناه» هیه هه‌وه و گونپه‌له‌ی ئاده‌م بۆ ژنه‌که‌ی تینکدانی ئه‌به‌دی په‌یوه‌ندی نێوان مه‌ردوم و خوا ده‌گه‌یه‌نی که خراوته‌ قه‌له‌ی دادگایه‌وه نه‌ک ئه‌خلاقێ. هه‌ر له‌ سه‌ره‌تاوه باوه‌ره‌یه‌تراوه به‌وه‌ی که له‌ ئه‌نجامی ئه‌م کرداره، مرۆف تووشی مه‌ینه‌تی هاتوه. که‌وتنی مرۆف بۆ سه‌ر زه‌وی به‌ په‌که‌یک له‌ ئه‌نجامه‌کانی ئه‌م کرداره داده‌نریت، ته‌نانه‌ت هه‌ندی له‌ تیولۆژیسته‌کان «ناییناس» له‌وه‌ پاره‌ه‌ر دان که ئه‌م کرداره ته‌نها په‌یوه‌ندی نێوان مه‌ردوم و خۆدای تینکه‌داوه، به‌لکو سه‌رووشی مرۆفیشی تینکه‌داوه. به‌ پێنی لێکدانه‌وه‌ی ئایینی،

47. له‌ ته‌وراته‌ دوو میوه‌ هه‌ن که خوا له‌ ئاده‌م و هه‌وه‌ی قه‌ده‌غه‌ کردوون: «میوه‌ی هۆشیا‌ری» و «میوه‌ی دره‌ختی ژبان». ئاده‌م و هه‌وه‌ میوه‌ی هۆشیا‌ری ده‌خزن، به‌لام ناگه‌ن به‌ میوه‌ی ژبان: «به‌مجۆره‌ خوا ده‌ری کردن و بۆ پاسه‌وانی دروازه‌ی دره‌ختی ژبان «Tree of Life» فریشته‌ی بالایی به‌ شمشیری بلینده‌اره‌وه له‌ رۆژه‌له‌نی باغچه‌ی عه‌ده‌ن دانا». په‌روانه: The Living Bible, Genesis, 4. 22. «چه‌مکی «دره‌ختی ژبان» داستانی «گلگامیش» مان بیه‌رده‌خاتمه‌وه. کاتی ئه‌نکه‌ی ده‌هه‌رینی ده‌سه‌ریت، گلگامیش به‌ره‌هه‌رووی واتای مه‌رگ ده‌بێشه‌وه، بۆیه ده‌که‌وتنه‌ گه‌ران به‌ شوین «روه‌کی نهمری» که پاش گه‌رانیکی زۆر ده‌به‌دۆزێته‌وه، به‌لام له‌ پێنگای گه‌رانه‌وه‌ی، مه‌ر روه‌که‌که‌ی لێده‌خوات. لێره‌دا ده‌بیتن که «مه‌ر» پێش ته‌وراتیش سامبۆلی شه‌ر و خراپه‌ بووه و ئه‌وه میوه‌یه‌ی که خوا له‌ مرۆفی قه‌ده‌غه‌ ده‌کات، هه‌مان ئه‌وه‌ روه‌که‌یه که گلگامیش نه‌یتوانی بیه‌شته‌ خاوه‌نی. نایینه‌کان هه‌روه‌که‌ له‌ پێشه‌کی ووقان، له‌سه‌ر بنچینه‌ی داستانی و ته‌فسانه‌کان هه‌له‌نچراون و هه‌مه‌ویان تینکه‌ه‌لکێشن و گه‌رانتن به‌ دوا‌ی نه‌ینی بوون و مه‌رگ.

نهمه «ههلهی بنچینهیی ژن» ه و نهنجامی گوزرایهلی پیاوه بز ژن. لیرهوه ههلوئیستی نایین بهرامبهر به ژن درده کهویت.

به پنی نایینه یه که خوداییه کان «له نیسلام نادم و حموا پینگرا هه لده خه له تین و شهیتان زه لله یان پنده بات، پاشان لینی ده وین»، ژن بوونه وهریکی لاوازه و توانای خوزاگرتنی نیه و غمیزه حوکمی پنده کات نهک ژیری. ماره که لیره سامبولیکه بز نهم غمیزه یه «سامبولی خراپه و شعر» که ژن بهره و لادان له فرمانی خودا ده بات، میرده کهی فریو ده بات و بهره و گوناھی ده بات. حموا ناتوانیت له بهرامبهر دلگیری میوه که و قسه کانی مار بهسر خزیدا زال پیت: مار به ناسانی حموا هه لده خه له تینیت. حموا له فرمانی خودا لاده بات و میوه که ده خوات، له ههمان کاتیشدا، فریو دره چونکه میوه که در خواردی میرده کهی ده بات. نهم کرداره خودا تووره ده کات و لینه سرراوانی نهم «هه لیه» سزا ده بات. نهم «گوناه» ه لیره خراوه ته قالبی دادگایمیوه، دادگای نایینی که خودا تینیدا فرمانه و ده سه لانداری ره هایه. خودای سامیه کان بهروره گار و لینه بوورده نیه، توله ده سینتیموه و سزا ده بات. نه گهر سزایان ندا و توله یان لی نسینتیموه، نهم بزوی هه به نادم و حموا بگمن به میوهی ژبان «Tree of Life»، واته گهیشتن به نه مری. مرزق نهمر نیه، پنجه مبهره کان هر زوو به سوود وهر گرتن له داستان و نه فسانه کانی پیش خزیان گهیشتبونه نهم راستیه و بنچینهی نایینه کانیان له سر دارشت. سزادان له گهل چمکی یه که خودایی، له لایمن نیسرائیلیه کانه داهنرا. یه کم سزای خودا بز نادم و حموا رووت کرد نه و یانه. رووتی له لای سامیه کان هه رده مایه سووکی و شووره یی بووه، تمنانت له ژبانی کومه لایه تیاندا، بز سزادانی ژنیک که زینای کردیی، رووتیان ده کرده و به ناو شاریان داده برد، واته شاریه دریان ده کرد. (سامیه کان همیشه زراویان له رووتیموه له مبه رده خه لکدا چوه) «به پنجه موانمه، خوزاپوشین واتای سهنگینی و نا پرومندی گه یاندوه». به پنی تمورات، پیش خواردن «میوه قه ده گراوه که»، نادم و حموا رووت بوون: (هه رچنده پیاوه که و ژنه کهی هه ر دوویان رووت بوون، هیچ کامیان تعریق نه ده بوونه و شرمیان نه ده کرد) «The Living Bible, Genesis, 2. 23». خواردن میوه که «گوناهی بنچینهیی» بهرامبهر بهم رووتیه هوشیاریان ده کاتمه؛ وه کو مندالیک که ده گاته تمندی پینگه یشتن و ههست به

Initiation a l'Orient ancien, op. cit., P. 171. 48

49. له لای میزوپوتامیه کان، رووتی تایبته بووه به ژبانی نهینی و تایبتهیی تاک. رووتی عشقار له داستانی گلگامیش بز نهقین و راباردن و نیفر کرده، نهقینیش خاسیهتی پیروزیی گه یاندوه و ههروه کو له بهشی یه که مدها پهنجمان بز راکیشا، خوشبوستی و سزانی له کنیه به بهره ده کران.

خوی دهکات و خوی دهناسیت، نم هوشیار یونموه به پرامبر به رووتی خویان، لههک کاتدا دهیانور و رووتی و دهیانشلووتی. به بزچوونی نیسراتیلیهکان، «گوناه» بریتیه له نرمی و ناتموای مرؤف، کهچی له لای مینزوزیتامیهکان بریتی بووه له نهبوونی هوسفنگی له مرؤف. نم کهمایهتی و ناتمواییه، به بیر ییغه مبرهکان و له بیر ییو هزیه که بز نرمی ژن له چاو پیاو.

له کردهی خهلقکردندا خودا وه کو رهها هه به و به خهلقکردنی بوونموه ران هه لدهستی. سهره تا پیاو دروست دهکات، ننجا گیانموه و بالنده، پاشان ژن. خودا پیاو دروست دهکات و دهیکات به پاسهوانی باغچه بهمششیه کهی. پاشان دهلیت: (باش نیه بز پیاو تنها بیت، یاوهرنکی بز دروست دهکم که یاریده دهری بیت و له گهل پنیوستیهکانی بگونجیت. ننجا خودای مزن له خاک هممو جزوه گیانموه و بالنده به کی دروست کرد و بردنی بز پیاو که تا ببینی به چ ناوینک بانگیان دهکات؛ به هر ناوینک بانگی کردبان دهبو به ناویان. به لام پیاو که هر پنیوستی به یاریده دهرنکی گونجاو هه بوو. ننجا خودای مزن پیاو کهی خسته خهونکی قولوه و پراسویه کی دههینا و نهو شوینهی که لینی دههینا بوو دایخسته موه. له پراسویه که ژینکی دروست کرد و بردی بز پیاو که «The Living Bible, Genesis, 2.18-23». ههروه که — ولعم سفرگوزه شته بیدا درده کهی، ژن له کردهی خهلقکردندا، له دوا گیانموه دروستکراوه و ههروه که گیانموه بز تیرکردنی پنیوستیهکانی پیاو، بز سنجووری و رهونهوی تنهایی پیاو دروستکراوه. کاتی خودا نادم دروست دهکات (هناسه ی ژبانی پنده به خشی و پیاو که ده بیت به مرؤفنیکی زیندو) «Genesis, 2.7». ژن بهشینک نیه له خودا، به لکو پراسویه کی پیاو، کهچی پیاو بهشینکه له خودا و به «هناسه ی خودا» بووه به مرؤفنیکی زیندو. لیره ده گینه نهو نهجمه ی که سینتتری گمردوونی به هودایزم پیاو و ژنیش پارچه بده که له نهو و تمواو نیه. کهواته به پنی لژیکی ناپینه به که خوداییهکان، ژن له فرمانی خودا لایداوه و به «گوناهی بنچینه یی» ههلساوه و ناتمو و لاواز و فریوده ره.

کاتی خودا نیواره له باغچه کهی پیاسه دهکات^۱ و نادم و حموا ناپینیت، به کسمر بانگی نادم دهکات نهک حموا: (خودا به نادم دهلیت "بز خوت دهشاریموه"؟)

۵. لم تیماوه دا خودا له نمهی فیرعمون یا مهلیکنیک دهچیت خاوهنی قسه منگترین باغچه بیت و پاسهوانی بز دانابیت و فرمانی تابیهتی و دیاریکرویشی لسمر پاسهوانه که سه پاندیت.

سدرگوزه شته یه کم لیره دوپاره ده بیتموه: ژن فریوده ره و پیاو له رنگای راست لاده دات.

ژنخوازی بز مهبستی ژبانیکی هاویدش و نموه تانمونه بز خیززانی مینرد بووه. به پابهستی ستره کتوره خیله کی و کوزچهره کان، موسا یاسای لیشیرا «levirat» ده سه پیننی که بریتیه له ناچارکردنی برای مینرد، پاش مردنی مینرد نه گهر کوری نه بیت، براژنه که ی ماره بکات: (نه گهر برای پیاونیک مرد و کوری نمبو، ناپبیت بنبوه ژنه که ی له دهره ی خیززان شوو بکاتمه، له جیاتی نموه، برای مینرده که ی ده بی ماره ی بکات و له گه لی بخرموت) «Deuteronomy, 25. 5».

به پنی یاسای نیسرا نیلیه کان، ژنخوازی بز پیاو واته بوون به خواهنی ژنیک، بز ژنیش واته بوون به مولکی پیاونیک. (لینردا ژن نامرازنیکی ساده ی کونتراکتی ماره برینه، نه ک هاوسهر) "باوکی کچ و کوره که بریاری تمواویان له ده ستدایه بز بشوودانی کچ و ژنه ینان بز کور (نه گهر کوره که بالی بیت، خزی ده چیتسه پینشموه). باوکی کوره که ماره یی «مهر» که مانای «نرخی ژنخوازی» ده گه یه نی و همدان واتای «tirhatu» ی مینزوپن تامیه کان له باوکی کوره که ورده گرت. نم پاره یه بز کچه که ناگهر بیتموه، بدلکو بز باوکی کچه که یه. نم ماره ییسه هندی جار به پاره ندراره، له جیاتیان زاوا ماویه ک بز باوکی کچه که به خوزایی کاره کات: (یعقوب نه یینداری راشیل بوو، به باوکی راشیل ده لی: حوت سال کارت بز ده کم نه گهر راشیلیم بده یتی) «Genesis, 29.18». به مجوره یه یعقوب، نه ک تنها حوت سال، بدلکو چواره سال کار بز خالی، باوکی راشیل، ده کات تا نرخی راشیل بدات و بیکات به خیززانی خزی.

کچینی یه کینک بووه له مهرجه کانی دروزه پندانی نم ژنخوازیه. نه گهر له یه کم شموی پینکوه بوونیان مینرده که خوینی کچینی بووک نه بیت، نموه: (حاکم کچه که ده پاته به رده رگای مالی باوکی و لموی پیاونی شار ده کمونه به رده بارانکردنی تا ده مریت) «Deuteronomy, 22. 21». کچه که لم حاله تدا به «سوزانی» له قه لم ده دریت و تاوانبار ده کریت به موه نیسرا نیلی پس کردوه: (جا نه مجوره خراپیه ده بیت له نیوانتان نه میت) «Deut., 22. 21». نه گهر مینرده که درز بکات و دایک و باوکی کچه که بدلگی کچینی «کراسی بخرینی کچه که» ده بده پش حاکم و ده یسه لیان که کچه که یان «گوناهار» نیه. لم حاله تدا، حاکم داوا ده کات مینرده که جهلد بکرت و غرامش بدات باوکی کچه که، کچه که ش ده بیته ژنی و مافی نیه هرگیز تلافی بدات.

ده رباری زینا کردن، نمو ژنی له چوارچینوهی دیواره کانی شار له دهره یه پدیوه ندی ژن و مینراده تی له گه لی پیاونیکی دیکه بخرموت، نموه هر دوویان ده کوزین (به رده باران ده کرتن تا ده مرن) «به روانه: Deuteronomy, 22.23-24». به لام نه گهر ژنیک له

«la femme dans l'Asie ancienne: Mésopotamie et Israël», op., cit, P. 237. ۵۵

دوره‌ی شار له‌گه‌ل پیاونیک بخدمت، نوه تنها پیاوه‌که ده‌کوژریت و ژنه‌که به بیتاوان له قه‌لمم ده‌دریت: (چونکه ده‌توانری بسملینری که هاواری کردووه، به‌لام کس گویی لینعبروه) «Deut., 22. 27».

به پینی تمورات، پیاو مافی هه‌به تنها یه‌ک ژن بهینیت: (پیاو دایک و باوکی به‌جینه‌هیلنی تا له‌گه‌ل ژنه‌کی بژی به‌جوریک که پینکوه ده‌بن به‌یه‌ک چسته) «Genesis, 2.24». به‌لام به پینی «Deut., 21.15» ده‌شی پیاوی نیسرائیلی دوو ژنی هه‌بیت: (نه‌گمر پیاونیک دوو ژنی هه‌بوو و یه‌کینکیانی له نومی دیکه زیاتر خۆشویست). له هه‌موو حاله‌تیک، ده‌سه‌لاتی دارایی رنگای بز پیاو خۆش کردووه کۆمه‌لنیک ژن بهینیت و تنانعت یاریشی هه‌بیت، واته بپیت به‌خواه‌نی هه‌رم. مه‌لیک سالزۆمن حموت سه‌د ژن و سی سه‌د یاری هه‌بووه. «پروانه: 1Kings, 11.2-3». نه‌گمر ژن مندالی نه‌بیت، هه‌روه‌کو له مینزۆپۆتامیا باو بووه، مینره‌که‌کی مافی هه‌بوو ژنیک دیکه ماره بکات، به‌سه‌رجی بز ژنی یه‌کم وه‌کو خزمه‌تکار بپیت و مندالی دروست بکات. مه‌به‌ستی سه‌ره‌کی له مندالی دروستکردن، ده‌وله‌مه‌ندکردنی خانواده و نوه نانه‌وه بوو. نه‌مه‌ش تنها له رنگای کوره‌وه ده‌کرت: بزیه له دایک‌بوونی کچ پینشوازی لینده‌گرا. نه‌گمر یه‌کم مندالی ژن کور بوایه، ده‌یانوت خودا خۆشی ده‌ویت و به‌ره‌که‌تی به‌سه‌ر داده‌بارینی. ژنی نه‌زۆک مانای توو‌به‌یی یه‌هودا ده‌گه‌یه‌نیت و به‌سزا داده‌نرت له به‌رامبه‌ر هه‌له‌یه‌ک که ژنه‌که کردییتی: «پروانه: Genesis, 20. 18». ژن تنها یه‌ک مینردی هه‌بووه. ئه‌رکی ژن بز مینره‌ جگه له خزمه‌تکردن و مندالی دروستکردن، وه‌سه‌داری بووه. نایینه‌هه‌ره‌که‌کان ئه‌م ئه‌رکه کۆمه‌له‌یه‌تیه‌یان کرد به‌ ئه‌رکینکی سه‌پینراو له لایهن یه‌هوداوه. له رووی ته‌لاقدان، به پینی تمورات، تنها پیاو مافی هه‌به ژن ته‌لاق بدات: (نه‌گمر پیاونیک شتینکی له ژنه‌کی به‌دل نه‌بوو، بزیه هه‌به له نامیده‌ک بنووسی که ژنه‌کی ته‌لاق داوه و بینیرنمه‌وه مالی باوکی) «Deut., 24. 1». ژن مافی نیه داوای ته‌لاق بکات.

ژن به پینی تمورات، مافی نیه نه له مینرد و نه له باوک میرات بگرت: کاتیک کچ مافی میراتگرتنی ده‌بیت، نه‌گمر باوکه‌که کوری نه‌بیت: (نه‌گمر پیاونیک مرد و کوری له پاش به‌جینه‌ما، میرات‌که‌کی بز کچه‌کانی ده‌بیت) «Numbers, 27. 8».

له رووی پۆشاکه‌وه، ژنی نیسرائیلی کراسینکی دریز و قۆله‌داری ده‌پۆشی و شالینکی به‌سه‌ر شانی داده‌دا له‌گه‌ل سه‌ره‌پۆشیک که تا نیوه‌ی چاو و روومه‌ته‌کانی داده‌پۆشی. ده‌ریاره‌ی رۆلی نابووری ژن له نیسرائیلی کۆن، جگه له کاروباری ناومال (مندالی به‌خینکردن، خواردن ناماده‌کردن، راگرتنی پاک و خاوینی ناومال... هتدا)، ژن کاری چنین و رستیشی کردووه. ئه‌م کارانه‌ی هه‌موو له ناومال نه‌ه‌جامداوه. له ده‌ره‌وه‌ی مال، ژنی نیسرائیلی ماسانی و دایه‌نی کردووه و هه‌روه‌ها ژنی سۆزانیش هه‌بووه که به‌م

پیشه به پاره‌ی په‌یدا کردوه.

له رووی سیاسیهوه، ژنی ئیسرائیلی هیچ مافینکی نه‌بووه بئته سهر ته‌خت و فهرمانروایی بکات. هندی جار ژنی مه‌لیک یا کچه‌کانی، هه‌روه‌کو له مینزۆپوتامیا، به‌هزی کسایه‌تی به‌ری خزیان و پته‌ویی خواستیان، رۆلی سیاسیان نواندوه. دایکی مه‌لیک، به‌هزی نه‌وه ده‌سه‌لانی له‌سه‌ر مه‌لیکی هه‌بووه، گه‌بشتۆته ناستی مه‌لیکی «پروانه: 1 Kings, 15 . 13». تاکه نمونه‌ی ژنی ئیسرائیلی که رۆنکی نه‌ته‌وه‌یی هه‌بووه و له سه‌ده‌ی دوانزه‌ی پینش زایینی له دزی که‌نه‌انیه‌کان شو‌پشی کردوه دهبورا «Deborah» یه که له لای ئیسرائیلیه‌کان به پالمانینکی نه‌ته‌وه‌یی ناسراوه «پروانه: Judges, 5. 6-22».

له رووی نایینیوه، ژن و پیاو به‌رامبه‌ر به خوا «یه‌هودا» ئهرکی گون‌پایه‌یان له‌سه‌ره. به‌لام له‌به‌رته‌وه‌ی له‌سیستهمی نایینی ئیسرائیلیه‌کان ژن شوینی دووه‌می هه‌یه له به‌رامبه‌ر پیاو و بۆ سه‌هه‌وری و ره‌وتنه‌وه‌ی ته‌نه‌ایی پیاو خه‌لق کراوه، نه‌وه پایه‌ی نایینی نیه. له لای ئیسرائیلیه‌کان قه‌شه‌ی ژن نیه؛ تاکه ژنیک ئیسرائیلی که ناستینکی به‌ری و پیروزی هه‌بووه هولدا «Huldah» ه که له ته‌ورات به پینغه‌مبه‌ر ناوی هاتوه. «پروانه: 2 Kings, 23.14».

نایینی ئیسرائیلیه‌کان، به پله‌ی یه‌که‌ی نایینی پیاوه، ژن تیایدا، نه‌ک ته‌نه‌ا له رووی کۆمه‌له‌تی و تابه‌وری و سیاسیهوه، به‌لکه‌ر له‌خه‌یشتا به پله‌ی دووه‌م دیت.

۳. ژن نه‌ دوورگه‌ی عه‌ره‌یی پینش ئیسلام

پینش ته‌وه‌ی به‌ده‌وه‌یه‌کانی دوورگه‌ی عه‌ره‌یی به‌ره‌و سه‌ه‌روو په‌ل به‌ه‌اوین و بگه‌ته سنوره‌کانی سووریا و مینزۆپوتامیا، له شینوه‌ی بنه‌مانه‌ و هه‌ز و خه‌یل له بیابانی داغبه‌ویی دوورگه‌ی عه‌ره‌یی، له ژن ره‌شماندا ده‌ژیان. پینشه‌ی سه‌ره‌کیان بریتی بوو له غه‌زوکردن بۆ سه‌ر یه‌کتیری. به رای نه‌وان (غه‌زوکردن تاکه پینشه‌ی پیاوی سه‌ره‌ست بوو). له‌م غه‌زوکردنه، به‌ده‌وه‌یه‌کان تالانینکی زۆریان به‌ده‌ست ده‌هینا و پینی ده‌ژیان. ئه‌م پینشه‌یه به پله‌ی یه‌که‌م پینستی به هینزی فیزیکی هه‌بوو؛ ته‌وه‌ی به‌هینز بوایه ژبازی باشته‌ر بوو. له پال ئه‌م هینزه، پیاوه‌تی «مه‌رۆه» نرخیکی زۆری هه‌بوو و ریزی لینه‌نرا. ته‌وه‌ی خاوه‌نی پیاوه‌تی و هینز بوایه، ده‌سه‌لانی ماتهریالی زیاتر ده‌بوو؛ نه‌و که‌سه‌ه‌ شایانی لینه‌نرا و ده‌کرا به سه‌ه‌زک خه‌یل و هه‌ز. (خه‌یله‌کان بنچینه‌ی کۆمه‌لگای بیابانیی بوون). هه‌ستی

René Kalisky, l'Islam, origine et essor du monde arabe, Paris, marabout, 1987, P. 15.

Ibid, P. 16. ۵۷

خینلایدتی ئەوەندە بەهێز بوو لەناوایان، هەموو ئەندامینکی خینل دلسۆز و پیاوی سەرۆکەکە «شێخەکە» بوو.

کاتی برسێتی و پنیوستیەکانی ژاری پالیان پنیو دەنیت بەرو سەرۆک بکشین، بەدەویەکان بەروروی واقەینکی سەخت دەبنەوه. کشتوکال یەکنێک بوو لەو پیشانەیی کە لەگەڵ سروشتی بیابان نەگونجایە و بەدەویەکان رقیان لینی بوو. (رێنکوت و هاواری سکی بەتالیان فیزی بەخێوکردنی مەرو مالاتی کردن. رۆژنێک گەمیان بۆ وولاخەکانیان چاند، لەو رۆژەو لە بەدەویەت کەوتن و تووشی مەینەتی ژبانی لادی بوون. وورده وورده لەگەڵ جووتیاران تیکەل بوون و لەناوایان تواتەوه و بوون بەجووتیار).^{۵۸} ئەو کۆچمەهەمی بەدەویەکان بەرو سنورەکانی سووریا و مینزۆپۆتامیا، بوو بە هۆی نزیکبوونەویان لە شارستانیەتی مەزنی ناوچەکە و لە زۆر روووه سیمستەمی ژبانی گۆڕین. کاتی لە ۵۷۱ زایینی موحدەمەدی کۆری عەبدوللای کۆری عەبدولموتەلیب لە مەدکە لەدایک بوو، عەرەبەکان گەشتبوونە ئاستی شارنشین و خەریکی کشتوکال و بازرگانی و ئالوگۆری کەلتوری بوون.

ئەگەر پنیوستیە ژاریەکان و کۆچکردن، ژبانی ئابووری و تا راددەیدک سیاسی بەدەویەکانی گۆڕی، ئەو لە رووی کۆمەڵایەتیەوه گۆڕانیکی وەها لە ژبانیان رووینەدا کە شایانی باس بێت.

لە کۆمەڵگایەک کە لەسەر بنچینەیی هینز و پیاوەتی دامەزرابن، ژن بێ بەها بوو؛ ئەک هەر وەکو مرۆف سەیر ئەدەکرا، بەلکۆ ژبانیشیان پنیانەدەبینی. ژن بۆ خینزان و بۆ خینلێش مایەمی سەرشۆری بوو. لەسەرەمی غەزوکردندا، بەشینک لە دەستکۆتەکانی غەزو، لە پال کەلۆپەل و وولاخ، ژن بوو کە بۆ هۆزە سەرکۆتووە کە مایەمی شەرف و پیاوەتی بوو و بۆ هۆزە بەزیوگەش مایەمی رووڕەشی و شوورەیی بوو. هەرکەشینک بەهینز نەبوایە و نەیتوانییا بەرگری لە خۆی و لە هۆزەکەیی بکات، هیچ بەهایەکی نەبوو. یاسای باو بریتی بوو لە: ئەوهی سواری ئەسپ نەبێ و شیر نەوهشینێ نرخی نیە. بۆیە لەدایکبوونی کچ بەلایانەوه بەلایەکی گەورە بوو. بۆ خۆزگارکردن لەم بەلایە، باشترین چارهەسەری ئەوان زیندەچالکردنی کچ بوو یەکسەر دوای لەدایکبوونی. ئەمە یەکنێک بوو لەو نەریتانەیی کە تا سەرەلەدانی ئیسلام، لە دوورگەیی عەرەبی پەرەو دەکرا. ئەم دیارده باوهی عەرەب لە دوورگەیی عەرەبی کۆن زۆر لیکدانەوهی بۆ کراوه. بەشیر فارس لە کتیبی «شەرف لە لای عەرەب لە پینش ئیسلامدا» دەلی: (باوک بە بوونی کچ خۆی بێشەرف و سووک بێنیووە لەناو هۆزەکەیی، بە زیندەبەچالکردنی کچەکەیی بە دوو کار هەلساوه: یەک، خۆزگارکردنی ئەم سووکایەتی و بێشەرفەقیە، دوو، مەیش، بە زیندەبەچالکردنی کچەکەیی، وێستوووەتی گیانی کچەکەیی لەناو خۆداوەندە بەتەکانیان

۵۸. T. E. Lawrence, les sept piliers de la sagesse, Paris, Gallimard, 1992, P. 48.

«أللات، العزة، المنات» دا بمرجسته بکات).^{۵۹} نم لیکداتنوهیمی دووم بۆچوونی هیئینگمر^{۶۰} به راست دهخاتموه که دهلی له کۆمهلگای عهرهیی پیش نیسلامدا کۆمهلنیک حالتی دژ بهدیک همبوون؛ نم دژایهتیه به پلمی یهکم له رهفتار و پدپهوی تاینیان رهنگی داوهتموه. عهرهیی کۆنی دوورگی عهره، له لایهک خوداوهندی ژنیان دهپهرست، له لایهکی دیکهش کچ مایهیی شوورهیی و بیشرهفی بوو بۆیان و زیندهبهچالیان دهکرد. به رای زۆر نووسهرانیش زیندهبهچالکردنی کچ پدیوهندی به باری ئابووریوه همبووه. لهپهرتموهی کچ بهشداری غمزوی نهدهکرد، کهواته بیهرهم و سرمایه بوو و بۆ گوزهرانی پشتی به پیار دههست. به زیندهبهچالکردنی کچ، نانی نهمفرنیک دهگمراه بۆ خیزانهکمی. ههروهکو یاسمینا نهمال له کتیبی «ژن له نیسلامدا»^{۶۱} دهلی، نم نهرسته لهیدک کاتدا زالبوونی دهسلانی پیار لسه ژن و ههروهها رهشبوونموهی تهاوی ژن تا لغاوبردنی پیشان دهوات. زیندهبهچالکردن دهبووه هۆی دروستبوونی ناهاروسهنگی له ناو دانیشتوانندا؛ زۆربوونی پیار و کهمی ژن. نم ناهاروسهنگیه به غمزوکردن و بهدیگرتنی ژنانی هۆزی تالانکراو و بهزیو چارهسهردهکرا. نم نهرسته له ناو عهرهبهکان، بپهوه هۆی دروستبوونی دیاردهی فراندنی ژنان. ژنانی بهدیگیسراو و فرهندراو «دهستکومتی غمزو» دهبوون به مولکی نمو کهمی که دهیگرتن. نمو کسه به نارهزووی خۆی بهکاری دههینان و بازرگانی پنهو دهکردن؛ تهناهت به کاری «سۆزانی» پارهی پی پیدنا دهکرد. نهمش نهرت و پراکتیکی کۆنی دوورگی عهرهبییمان بۆ دهدهخات، که کۆلایهتیه.

له رووی یاساییوه، له کۆمهلگایهک که یاسا به هیز و پیاهوتی بمرجسته دهکرا، ژن هیچ مافینکی یاسایی نهبوو و ههروهکو پینشتر ووقمان، له ریزی وولاخ و کهلوپهل دادهنرا. لیزهدها، ههروهکو وولاخ و کهلوپهل، ژن به میرات دهگیرا. ژن مافی نهبوو میرات بگرتن، بهلکو به میرات دهگیرا. تهبری له تهفسیری قوتاندا دهلی: (ئهگهر پیاونیک بمردهبا کوبهکمی زه‌دایهکهمی به میرات دهگرت و دهیتوانی لهگهلی بهخویت و بیهینتی، یان بیدات به برایهکی دیکمی یان به برازاکی).

سترهکتوری خیلایهتی پشت قایمه به خزمایهتی و پدیوهندی خوین؛ کچ له ناو ههمان هۆز به شوو دههرا. تۆله سهندنموه لهناو نم جۆره کۆمهلگایانه خاسیهتینکی باو بووه و ههردهم پدپهوه کراوه. له کاتی شهرو ناکۆکی، ئهگهر یهکینک دهسلانی تۆلهسهندنموهی

۵۹. Bashir Fares, l'honneur chez les arabes avant l'islam, librairie d'amerique et d'orient, adrien maisonneuve, 1932, P. 11.

۶۰. J. Henninger, la société bédeuine ancienne, université de rome, 1959.

۶۱. Yasmina Nawal, les femmes dans l'islam, la breche, 1980.

۶۲. ابن جریر الطبری، تفسیر القرآن الکریم، بیروت، ۱۹۸۳، جلد ۸، ص ۱۰۷.

نهبویه، ئەوه دوو کچی نزیکێ کابرای تاوانباری پینشکەش دەکرا و کۆتایی بە مەسەڵەکە دەهینرا.

(لە پینش ئیسلامدا، چوار جۆرە ژنخوازی لە دوورگەمی عەرەبی باو بوون: یەک: ژنخوازی لە شینووی نیستادا: پیاو داوای کچی لە باوک دەکرد، مارهیی پینشکەش بە باوکەکە دەکرا و کچەکەیان ماره دەکرد.

دووەم جۆری ژنخوازی بەم جۆرە بوو: پیاو بە ژنەکەمی دەووت: «کاتی لە بێنۆژی پاک دەبیسەو، هەموال بئێرە لای قلاتە کەس و پینی بلی کە دەتەوی لەگەڵیا جووت بی». بەمجۆرە میژدەکە لە ژنەکەمی نزیک نەدەگەوتەو تا نیشانەمی سکپەری لێدەرەنەگەوتایە. سینیەم جۆری ژنخوازی بەمجۆرە بوو: کۆمەڵی پیاو، بەلایەنی کەمەو دە، هەموویان پەیوەندیی سیکسیان لەگەڵ یەک ژن هەبوو، کاتی ئەم ژنە سکی پر دەبوو و مندالی دەبوو، پاش چەند روژنک پیاوەکانی کۆدەکرەو و داوای لێدەرەن ناو لە مەناله کە بنین.

چوارەم جۆری ژنخوازی بەمجۆرە بوو: ژمارەیهکی زۆر لە پیاوان پەیوەندی سیکسیان لەگەڵ یەک ژن هەبوو، ئەم سۆزانیانە ئالایەکیان لەبەر دەرگای مایان هەڵدەدا تا بناسرێنەو. هەر کەسی بێوستیا، دەیتوانی بچیتە ژوورەو. کە ژنەکە مندالی دەبوو، پیاوەکان لێی کۆدەبوونەو و نیشانەمی پینکچوونی مەناله کە و ئەو کەسی کە بە باوکی دادەنرا دیاری دەکران).^{۱۳}

لەم چوار جۆرە جیاوازیی ژنخوازی دەبینین دوو جۆرە سیستەمی ژنخوازی هەبوو: سیستەمی پاتریارکی «جۆری یەکەم» و سیستەمی پینچوانەمی پاتریارکی «جۆری دووەم و سینیەم و چوارەم». لە ژنخوازی سیستەمی پینچوانەمی پاتریارکی، بەتایبەتی لە جۆری سینیەم و چوارەم، سەرەخۆی و ئۆتۆنۆمی ژن لە کردەمی سیکسی بە تەواوی هەستی پێدەکری، لە جۆری دووەم و سینیەم و چوارەم، دەبینین کە ژنخوازی هیچ خاسیەتیکی دادگایی نەبوو و مندالیش بۆ باوک نەگەراوەتەو. لەم سی جۆرەمی ژنخوازی کچیتی گرنگی نەبوو و باسی لێنەکراو. بە رای زۆری ئیسلامناسەکان، جۆری سینیەم و چوارەم جۆری بون لە سۆزانی کە پاشان موحەممەد قەدەغەیان دەکات. جگە لەم ژنخوازیانە، ژنخوازی چینی «زواج المتعة» ش پەپەرەو کراو. لە ژنخوازی چینی پیاو بۆ مارهیهکی کورت و بەرامبەر بە مەبلەغێنک پاره، لەگەڵ ژنیک دەمینتەو؛ ئەگەر هەردووکیان حەزیان کرد، دەتوانن زیاتر پیننەو، ئەگەر نا ئەو لەیه کتری جیا دەبنەو.

کاتی تەفسیری طبری دەخوینتەو، دەگەینە ئەو ئەجماعی هینیگەر کە دەلی لە

Sahih Al-Bukhari, dar al-maarf, P. 248, cit., par Fatima Mernissi, in "le

harem politique", albin michel, 1987.

دوورگهی عهره‌بی کۆن کۆمه‌لێک خوو نهریتی دژ به‌یه‌ک په‌یڕه‌و‌کراون، به‌لام به‌رای زۆر ئیسلامناس ئهم خوو نهریتانه له شارنکوه بۆ شارنکی دیکه جی‌ا‌وا‌ز بوون؛ خه‌لکی مه‌دینه له خه‌لکی مه‌کهکه شارس‌تانیه‌تر و روونا‌کبیر‌تر بوون. له مه‌کهکه پیاو که ژنیک «شهریف» ی ماره بکرده‌بایه و پاش ماوه‌یه‌ک بی‌یوستبا وازی لینه‌یتنی، به‌ ئاساده‌یی هه‌ندیک شایه‌د کۆن‌تراکتیکێ به‌ ژنه‌که‌ی مۆر ده‌کرد و مهرجی ئه‌وه‌ی تیندا دیاری ده‌کرا که ئهم ژنه به‌یی پرسی ئهم پیاوه مافی شوو‌کردنه‌وه‌ی نیه. ئه‌گه‌ر پاش ماوه‌یه‌ک ژنه‌که خ‌وا‌زی‌نی بکرا، ده‌ب‌و‌ایه رای من‌رده کۆنه‌که وه‌ی‌گیریت. که‌چی به رای فاتیمه مینرسی له کتیبی «سینکس، نایدیۆلۆژیا، ئیسلام» ژن له پینش ئیسلامدا، ئه‌گه‌ر بی‌یوستبا‌یه (مافی ته‌واوی هه‌بوو واز له پیاو به‌ینیت؛ ئه‌مه‌ش به ئاماژه‌یه‌کی زۆر ساده: په‌رده‌ی ده‌رگای ره‌شاله‌که‌ی داده‌داوه و پیاوه‌که یه‌ک‌سه‌ر تینده‌گه‌یشت و پیتر لینی نزی‌ک نه‌ده‌بۆه).

فره‌ژنی یه‌و شینوه‌یه‌ی ئیسلام دیاری کردوه، له دوورگهی عهره‌بی پینش ئیسلامدا نه‌بووه. به رای گین‌ترود ستیرن، پیاو نه له مه‌کهکه نه له مه‌دینه، له‌یه‌ک کاتدا خ‌ا‌وه‌نی کۆمه‌لێک ژن نه‌بووه. له‌وانه‌یه له ده‌ره‌وه‌ی سال یاری هه‌بووینت یان ماوه‌یه‌کی کورت له‌گه‌ڵ ژنیک بووینت و پاشان ژنه‌که له‌سه‌ر خ‌وا‌ستی خ‌ۆی له‌لای بته‌ماله‌ی باوکی ماوه‌ته‌وه، به‌لام له چوارچینه‌ی یه‌ک مالدای و له‌یه‌ک کاتدا پیاو فره‌ژن نه‌بووه.

ئهو دیاره‌ ده‌ به‌یه‌کانه‌ی که هینین‌گه‌ر باسیان ده‌کات له دوورگهی عهره‌بی پینش ئیسلامدا له سه‌رده‌می جاهیلی هه‌ستی پینده‌کری. له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌ی که ژن له غه‌زوکردن به‌دیل ده‌گیرا و ده‌فه‌یندرا، که‌چی هه‌ندی که‌سایه‌تی ژنی ده‌وله‌مند و پایدار هه‌بوون، له‌وانه خه‌دیجه‌ی که‌چی خ‌ویلد بوو که پاشان ده‌بیت به هاسه‌ری پینغه‌مبه‌ر.

* له‌به‌شی یه‌که‌می ئهم باسه تیبینی ئه‌وه‌مان کرد که ئهم باسه له‌یه‌ر درێژیه‌که‌ی به دوو به‌ش بلا‌وه‌بیتسه‌وه، به‌لام د‌وا‌ی تاپ و مۆنتاژ‌کردنی به‌شی دووه‌می، سه‌یرمان کرد زۆره و شوننی نابیتسه‌وه، بزیه به‌یارماندا به سێ به‌ش بلا‌وی بکه‌یتسه‌وه، واته به‌شی دووه‌می به دوو جار بلا‌وه‌بیتسه‌وه.

٦٤. Fatima Mernissi, *sexé idologie islam*, tierce, 1983, P. 62.

٦٥. Gertrude Stern, *marriage in early islam*, Londre: the royal asiatic society, 1939, P. 62 & 66.

سه‌ربه‌ست بوون بو ڤۆڤۆری *

رۆبێن لۆبوی

ودرگێرانی: نه‌نوه‌ری سولتانی

(رۆبێن لۆبوی) له ناوچه‌ی پارێزراوی نیوه سه‌ربه‌هۆی (کوردستانی ئازاد) له باکوری عێراق و له ژێر مه‌ترسی دوژمنه‌کان و هه‌روه‌ها له جهرگه‌ی شه‌ری نێو حه‌زه‌که‌نه‌وه، راپۆرت نه‌نێرتی: نه‌ سه‌ددام حوسه‌ین و نه‌ دراوستیکانی عێراق فرمێسکێک بو ئه‌وه نارێژن که (کوردستانی ئازاد) واته ئه‌و ناوچه پارێزراوه نیوه سه‌ربه‌هۆیه‌ی کورد که دوا‌ی شه‌ری دووه‌می خه‌لیج له باکوری عێراق دامه‌زرا، له‌سه‌ر لیواری خۆتیرانه‌کی به‌ملاوبه‌ولادا ده‌که‌وێ. له گه‌رمای عاره‌قاوی ده‌ره‌وی پارله‌مانی ناوچه‌یی کورد له هه‌ولتیری باکوری عێراق، تاقتیک ژن به‌ جل و به‌رگی سونه‌تی کوردیه‌وه، شین و شه‌پۆریانه‌و ده‌لالینه‌وه. یه‌کیان به‌ دلشکاوییه‌وه ده‌پرسن: (کورد چۆن نه‌توانی بۆ خۆی بکۆژن؟ ئه‌و شه‌ره‌یان له‌به‌ر چیه‌؟)

خۆی‌شانده‌ران، داوا له رێبه‌رانیان ده‌که‌ن کۆتایی به‌ شه‌رێک بێنن وا ئه‌مه‌ساله‌که تا ئیستا بوته‌ هۆی مه‌رگی هه‌زاران کوردی عێراقی. له ناو بێنایه‌کی به‌رزدا که مه‌وه‌ندیسه‌ فینلانديه‌کان بو سه‌ددام حوسه‌ینیان دروست کردبوو، دانیشتنیکی تایبه‌تی پارله‌مان بو چاره‌سه‌رکردنی کاره‌ساته‌که پێک هاتوه‌. پیاوه‌ سیاسیه‌کانی کورد رابوونه‌ته سه‌رپێ و هانا ده‌به‌نه به‌ر رێبه‌رکانیان جه‌لال تاله‌بانی له یه‌کێتی نیشتمانی کوردستان (پنک) و مه‌سه‌وود بارزانی - سه‌رۆکی پارتی دیموکراتی کوردستان (پدک)، یه‌کیان ده‌نێ: (چاره‌نووسی ۳۰ ملیۆن کورد له‌ده‌ستی نێوه‌دايه) یه‌کی دیکه‌یان له کاتیک پێش به‌ رژیانی فرمێسکی رق و بێ هیوایی خۆی ده‌گرت. ده‌پرسن: (ئایا گه‌ره‌کتانه یۆگۆسلافیا یه‌کی دیکه لێره بیه‌ین؟ نیوه گه‌له‌که‌مان به‌ره‌و کاره‌سات ده‌بن، ئایا (پنک) و (پدک) ده‌یانه‌وێ ته‌وی دیکه‌یان له‌ناوه‌رن؟)

ره‌گی ئه‌و شه‌ره ناوخواهیه‌ی وا خه‌ریکه (کوردستانی ئازاد) به‌هوتیێتی، بناژۆی کردووه ده‌کرێ پێشینه‌که‌ی بگه‌رتنדרیته‌وه بو به‌ره‌ره‌کانی نێوان (پدک) و (پنک) له شه‌سته‌کاندا. به‌که‌مین هه‌له‌ژاردنی دیموکراتیه‌ی پارله‌مانی ناوچه‌یی له به‌هاری ۱۹۹۲، بێ نه‌وه‌ی چاره‌سه‌رێکی شه‌ری قودره‌ت بکا، گه‌یشته ئه‌نجامی گرتی کۆتیه‌یه‌ک. هه‌ردوولا، له‌سه‌ر دا به‌شکردنی ۵۰/۵۰ ده‌سه‌لات پێکهاتن و نه‌وه خۆی تا راده‌به‌کی زۆر بووه هۆی ئیفلیج بوونی پرۆسیسی بریاردان له پارله‌مان چون نزیکه‌ی هه‌موو ده‌سه‌لاتداریکی سیاسی هه‌تا کاربه‌ده‌سته به‌چوکه‌کانی (پنک)

یاربده ده‌رتیکی (پدک) یان بۆ داناووه یا نه‌گهر (پدک) بن، هی (ینک).
 به‌ههر حال، هه‌ندێ بینه‌ری بی لایهن له‌سه‌ر نه‌و به‌روایه‌ن که دوای هه‌ل‌بژاردنه‌که، به‌هۆی
 ڕێبه‌رایه‌تی و که‌سایه‌تی خاوه‌ن نفوزی (کاک مه‌سه‌عوود - وه‌ک کوپو جێ نشینی که‌سایه‌تی
 نه‌فسانه‌یی مه‌لا مسته‌فای بارزانی، زه‌مینه‌و مه‌یدانه‌تی که‌وتۆته‌ ده‌ست و به‌ شێوه‌یه‌کی گه‌رم و
 گوێ له‌ هه‌موو کوردستاندا ڕوویان تێکردووه، نه‌وه هۆی سه‌ره‌کی پێکدادان له‌ نیوان دوو
 حیزه‌که‌یه. هۆیه‌که‌ی تری چۆنیه‌تی معامه‌له‌ کردنه‌ له‌ گه‌ل ملۆزمه‌تیکی وه‌ک (جولانه‌وه‌ی ئیسلامی
 کوردستان - جاک).

میلیشیای ڕێبه‌رایه‌تی پر چه‌کی نه‌م جولانه‌وه‌ فێنده‌مه‌ینه‌تاله، که شیخ عوسمان عبدالعزیز - موسلمان
 سوننی هه‌شتا سه‌له ڕێبه‌رایه‌تی ده‌کات. (زانراوه‌ که له‌لایه‌ن ئیتران و عه‌ره‌به‌ستانی سه‌عووبیه‌وه
 پشته‌ ده‌گیرێ)، له‌ به‌شی ڕۆژه‌ه‌لاتی کوردستان (خواروو) له‌ ده‌رویه‌ری شاریکی وه‌ک
 هه‌له‌بجه - شوینی هه‌ترشه‌ گلاوه‌ که‌میایه‌یه‌که‌ی سه‌ده‌ده‌م حوسه‌ین له‌ ساڵی ۱۹۸۸، له‌ گه‌ل (ینک)
 که‌وتوونه‌ته‌ شه‌رتیکی به‌رده‌وامی خوێناوییه‌وه.

شیخ عوسمان له‌ ده‌فته‌ری سه‌رکردایه‌تی خۆی له‌ سه‌لاح الدین - بنکه‌ی گه‌رنگی هه‌تر له
 کوردستانی نا‌زاد) نه‌و مه‌سه‌له‌یه‌ نه‌داته‌ دوا‌ه که نیازی هه‌یه‌ حکومه‌تی هه‌ل‌بژێردراوی هه‌رتیمی
 کوردستان له‌ناو به‌رت. به‌لام یه‌که‌یه‌تی یه‌ شێوه‌یه‌ک که ده‌وله‌تی جه‌زائیر ده‌ستی به‌سه‌ر کو‌ت
 کردنی (حیزبی رادیکالی ئیسلامی - حرا) کردووه، گه‌ره‌که‌یه‌تی (جاک) تێک بشکێنێ. نا‌غای
 (سامی عبدالرحمن) که سه‌رۆکی وه‌فدی ناشی (پدک) بوو، ده‌لتی: (حیزه‌که‌ی نه‌و لایه‌نگری
 به‌کاره‌تانی شێوه‌ی ئوردونی) یه‌و نیازی له‌م وه‌یه، هاوکاری کردنی (جاک) له‌ پڕۆسه‌ی
 پارله‌مانیدا.

له‌ دوایه‌ن ده‌وری ووتووێژ له‌ نیوان (مام جه‌لال تاله‌بانی) و (کاک مه‌سه‌عوود) (ینک)
 پاشه‌کشیه‌کی کردووه‌ له‌سه‌ر نه‌وه پێکهات که ئیجازه‌ به‌ (جاک) بدات له‌ هه‌ل‌بژاردنی داها‌تو‌دا
 به‌شداری بکات و ڕیاره‌ له‌ به‌هاری داها‌تو‌دا به‌رتوه‌ بچیت به‌و مه‌رجه‌ی که شه‌ره‌که تا نه‌و ده‌م
 وه‌ستیندرا بیت. یه‌گومان په‌یامه‌تی نا‌شکرای وه‌زاره‌تی کاروباری ده‌زه‌وه‌ی ئه‌مریکا که ده‌یگوت
 نه‌گه‌ر شه‌ره‌که نه‌وه‌ستیندرا، و هه‌یه یارمه‌تیه‌کانی ئه‌مریکا بوه‌ستین، یاریده‌ی هه‌ردوو
 لایه‌نه‌که‌یدا، بۆ نه‌وه‌ی بگه‌نه‌ نه‌جمای نه‌و پێکهاته.

(فاکس) تیک له‌ ده‌فته‌ری (بارونیس کۆکس). نه‌ندامی وه‌فدی پارله‌مانی به‌ریتانی که
 (مه‌ئمو‌ریه‌تی دۆزینه‌وه‌ی ڕاسته‌قیه‌ته‌ی) بوو له‌ ناوه‌راسته‌کانی مانگی نه‌گوستی له‌ کوردستانی
 عێراق گه‌رابۆوه، به‌ زمانه‌تی هه‌ندێ دیپلۆماتیکتر، نیگه‌رانی زۆری له‌و شه‌ره‌ ده‌رده‌پری و

بهلام سههره‌رای گراتیبه‌کی به‌کجار زۆر و نه‌بوونی خوارده‌مه‌نی بۆ به‌شی په‌ره‌ستینی خه‌لکه‌که، زۆرێک له‌ کورده عیتراقییه‌کان به‌ باشی ده‌ژین، هه‌ر ئه‌وه‌نده‌ی تاریکایی با‌لی به‌سه‌ر به‌شی ژێر ده‌سه‌لانی کورده‌ستان له‌ باکووری عیتراقدا کیشاو زۆربه‌ی خه‌لک گه‌رانه‌وه‌ بۆ ناسایشی ناو ما‌ل، کادیلاک، ئۆلده‌سمۆبیل و ئۆتۆمۆبیله‌ گه‌وره‌کانی دیکه‌ی ئەمریکی له‌به‌رده‌می (ئوتیل هه‌وراما‌ن)ی هه‌ولێر ده‌وه‌ستان، پیاوانی هه‌ندیک به‌ چاکه‌ت و پانتۆل و بۆنباخه‌وه‌و هه‌ندیکێ تر به‌ جل و به‌رگی شه‌په‌ره‌ په‌سی کورده‌یه‌وه‌ به‌ دا‌لانی ئوتیله‌که‌دا ده‌گه‌نه‌ ناو ژماره‌یه‌ک ژووری به‌ تاییه‌ت ئاماده‌ کراو ئینجا له‌ پشته‌وه‌ی ئوتیل له‌سه‌ر میزی وه‌ره‌ق داده‌نیشن و شه‌ویکی درێژ به‌ قوما‌ر و جگمه‌ره‌ کیشان و خوارده‌وه‌ ده‌بهنه‌ سه‌ر.

کو‌گای ئه‌سکیناسی پێنج و ده‌ دیناری که‌ له‌سه‌ر میزی قوما‌ر که‌وتوونه‌ته‌ سه‌ره‌ک، نه‌ک هه‌ر نیشانه‌ی ئه‌و ده‌سه‌که‌وتانه‌ که‌ له‌ قاچاغ و بازاری ره‌شی په‌ره‌ستین که‌وتوونه‌ته‌ ده‌سته‌بان، به‌لکو هه‌روه‌ها نیشانه‌ی ئه‌و راستییه‌ن که‌ ئابلقه‌ی ئابووری چۆن پاره‌ی عیتراقی بی بایه‌خ کردوه‌. پێش شه‌ری دووه‌می خه‌لیج، دۆلاریکی ئەمریکی به‌ سه‌ت دینار ده‌هاته‌ کرین، ئه‌مه‌رۆ له‌ کورده‌ستان ٦٠ دینار به‌ دۆلاریکه‌و له‌م دواییانه‌دا له‌ به‌غدا، پێش ئه‌وه‌ی ئه‌وێ له‌ راده‌ی ٦٠٠ دیناردا بوه‌ست، گه‌یشتۆته‌ ٧٠٠ دینار. له‌ هه‌مان کاتیشدا داها‌تی ناوه‌ندی مانگانه‌ بۆ کاربه‌ده‌سته‌تیکێ هه‌ریمی حکومه‌تی کورده‌ستان، شتیکه‌ له‌ نیوان ٣٠٠.٥٠٠ دیناری عیتراقی.

به‌لام هێشتا له‌ چی‌شته‌خانه‌کانی هه‌ولێر، کرایار که‌م نین و له‌ شو‌تیتیکێ وه‌ک (ته‌ماته‌ی سه‌وزا) خوارده‌تیکێ مام ناوه‌ندی، که‌باب به‌ زه‌لانه‌و ساردیبه‌وه‌ ده‌گاته‌ ٢٥٠ دینار. کاتی که‌ شتومه‌کی ده‌ره‌وه‌یی ده‌گه‌نه‌ ناو دوکانه‌کانی کورده‌کان، له‌ ماوه‌ی رۆژتیک و دوواندا ده‌یانیه‌ن و سه‌ره‌رای ئه‌وێ به‌نزه‌ین که‌ به‌ پێوانه‌ی عیتراق له‌وه‌په‌ری گرانیدایه‌ (١٠ لیتر به‌ دۆلاریکی ئەمریکی)، جاده‌کان به‌ ئۆتۆمۆبیلی شه‌خسی قه‌یات کراون.

خه‌باتی رۆژانه‌ بۆ گیان ده‌بردن، شه‌ری درێژخایه‌ن له‌گه‌ل دوژمنی سه‌ره‌کی واته‌ سه‌ددام حوسه‌ینی له‌ بی‌ری کوردی باکووری عیتراق برده‌ته‌وه‌. کورده‌کان به‌وه‌په‌ری ئێش و نازاره‌وه‌ ناگاداری ئه‌و راسته‌قینه‌یه‌ن که‌ هه‌مو ناسایش و گیانده‌ر بردنی که‌م خایه‌نیان به‌سته‌راوه‌ به‌و پارێزگارییه‌ هه‌وایه‌ی وا له‌ لایه‌ن فرۆکه‌ پاسه‌وانه‌کانی به‌ریتانی، ئەمریکی و فه‌ره‌نسییه‌وه‌ بۆیان دا‌بین کراوه‌ نه‌ته‌وه‌ به‌کگرتووه‌کان له‌ کۆتایی شه‌ری خه‌لیج له‌ سالێ ١٩٩١دا، ناوچه‌که‌ی بۆ فه‌ینی (فرۆکه‌ عیتراقییه‌کان) پاساخ کرد.

له‌لایه‌کی دیکه‌وه‌ توورکه‌کان نه‌ته‌وه‌یه‌کن که‌ میوانداریی بنکه‌ی گرتگی هه‌واپی ناتۆ له‌ (ئینجیرلیک)ی باشووری ولاته‌که‌یان ده‌که‌ن و هه‌روه‌ها کۆنترۆلی تاقه‌ ده‌روازه‌ی به‌که‌لک بۆ

چوونه ناو باکووری عێراقیان بە دەستەوهیەو ئەوەش خۆی دەرەتانی بە حکومەتی سەرەک وەزیری تانسۆ چیلەر داوه کە نفوزتکی زۆرو دۆژمانە بکاتە سەر کاروباری کوردستان. جەلال تالەبانی ئەنانەت تورکیا تاوانبار دەکات کە توانای خۆی بۆ دەم چەورکردنی ولاتە رۆژناواییەکان دینیتە کایەوه بە تاییەت بە بۆنەئەو راستییەوه کە پێشکەاتن لەسەر ئیجازەدانێ تورکیا بە هێزە یەگرتووکان بۆ کەلک وەرگرتن لە بنکەئەو ئینجەرلیک سالی دوو جار تازە دەبیتهوه.

پیشتر لەم مانگەدا، رۆژنامەئەوڵەئەو (الجمهورية) لە بەغدا، تورکیا، سوریا و ئێرانێ بەوه تاوانبار کرد کە لەگەڵ ئەمریکا (دژ بە دەسلەتداری و یەکیەتی خاکی عێراق پیلان دەگێژن). ئەوەش سەرەرای دوویات بوونەوهئەو تەئیدی وەزیرانی دەرەوهئەو ئەو سێ ولاتەئەو کە لە کۆمۆنەوهئەو ئەم دواییەیان لە دیمەشقی پایتەختی سوریا لەسەر دژ وەستان بەرانبەر بە هەموو چەشنە داڕینتکی خاکی عێراق و سەرکۆنە کردنی کوردەکان بۆ ئەو هەولەئەو وا لە پێناو خودموختارییەکی بەرەدارتر لە ناوچەکەدا دەبدەن.

الجمهورية، ناوچەئەو پارێزراوی باکووری عێراقی وەک نمونەئەوکی ئاشکرای ئەو نامانجە شەبەتانییە خستۆتە بەرچاوو. کۆنگرەئەو تەئەواییەتی عێراق، چەتریکە بۆ هەموو ئەو هێزەئەو دژ بە سەددام و تیاا (پدک) و (پنک)یش نوێنەرێ خۆیان هەیه. سالی پێشوو، کۆنگرەئەو تەئەواییەتی عێراق مەلەئەوئەو خۆی لە ئەندەن گۆتسەئەووەو بردبە سەلاحەدین لە باکووری عێراق لەوئەو چەند بنکەئەوکی سوپایی دامەزراوە. لەیەکنی لەو بنکەئەو لەناو دۆلێکدا کە چادری تێدا لێدراوه و تزیک بە شاری سەلاحەدینە کە کەمتر لە سێ سەعاتە رێئەو ئۆتۆمۆبیل لە بەغداوه دووره، سەدان سەربازی عێراقی، بر بە سێپەلاکی خۆیان دژ بە سەددام دەقیژێتەو تەئەوئەو هێرشکاری AK47 بە سینگیانەوه، لە گۆرەپانی مەشق کردندا مەشق دەکەن. هەندێک هەرزەکارو هەندێکی دیکەیان بە تەئەوئەوئەو زۆریشیان سەربازتکی چالاک و بە ئەزموون کە کاتی خۆی لە سوپای عێراقدا خزمەتیان کردووه. بەشێکیان موسلمانێ شیعه و بەشێکی دیکەیان سوننەن.

(حاجی محمد) قوماندانی بنکەئەو، دەئەو: (ئێمە لە دیاردەئەوکی گشتیدا هاوبەشین، هەموومان دلسووناوئەو دەستی سەددام، قەسەبەئەو بەغداین). محمد دەئەو: (نامانجی کۆنگرەئەو تەئەواییەتی عێراق، فێدانێ سەددام حوسەین و دامەزراوەئەو عێراقیئەو فیدرالی دیموکراتیکە لە جیاتی دیکتاتۆریەتی ئێستا). کۆنگرەئەو تەئەواییەتی کە پیشتر پیتاکی لەلایەن CIA بەوه پین دەدرا، بۆ وەهەرنانی دیکتاتۆری عێراق تەئەوئەو پستی بە هێزە عەسکەرییەئەو خۆی ئەبەستوووه

لهبەر ئهوهی ژماره‌ی سه‌ربازه‌کانی هه‌تا ئێستا له (٧٠٠) که‌س تێبه‌ری نه‌کردوه خه‌لکیکی که‌م کۆنگره‌ی نه‌ته‌واپه‌تی وه‌ک هێزێکی عه‌سکه‌ری ئۆپۆزیسیۆن وه‌رده‌گرن، به‌لام کۆنگره‌ وێده‌چێ زێتر وه‌ک سه‌رچاوه‌یه‌کی پرۆپاگانده‌ی دژ به‌ سه‌ددام که‌لک و لێته‌اتوویی هه‌ییت.

کۆنگره‌، له سه‌لاحه‌دین به‌رنامه‌یه‌کی راډیۆیی به‌ناوی (هاویشتییی ته‌بلیغاتی عێراق - هه‌ت) به‌رپه‌وه‌ ده‌بات که‌ په‌یامی دیموکراسی و فیدرالیه‌ت ده‌گه‌یه‌نێته‌ باشووری ژێتر کۆنتڕۆلی ده‌وله‌ت و هه‌روه‌ها ئه‌ده‌بیاتی دژ به‌ سه‌ددام له‌ شێوه‌ی گۆڤار و ئیعلانی دا بلاوه‌کاته‌وه (کۆنگره‌ ده‌لی هه‌ندێکیان به‌ فرۆکه‌ی له‌ دووره‌وه‌ کۆنتڕۆل کراو به‌سه‌ر به‌غدادا بلاو ده‌بێته‌وه‌و ئه‌وه‌ش زۆر وێچوو نییه‌).

دکتۆر غانم جواد (سه‌رۆکی ئه‌و به‌شه‌ی کۆنگره‌ که‌ پێی ده‌گوترێ (ده‌فته‌ری مافی مرۆڤ) و ئه‌ندامی سه‌ره‌کی ئۆپۆزیسیۆن، به‌ شانازییه‌وه‌ قوتویه‌کی پر له‌ (تیزانگ)مان په‌یشان ده‌دات که‌ ده‌لی له‌سه‌ریان نووسراوه (ئێمه‌ ئه‌م تیزانگانه‌ ده‌هه‌ین به‌ منداڵان بۆ ئه‌وه‌ی بیانفرۆشن و پاره‌که‌ی هه‌لگرن بۆ خۆیان).

له‌ شه‌ری ئه‌م دواییه‌ی نێوان حه‌یزه‌ کوردیه‌یه‌کاندا، کۆنگره‌ ده‌وێتیکی تازه‌ی بیینی که‌ زێتر له‌ شێوه‌ی چاودێری کردنی نه‌ته‌وه‌ یه‌کگرتوه‌کان بۆ راگرتنی شه‌ر ده‌چوو. پیاوه‌کانی کۆنگره‌، به‌ جل و به‌رگی سه‌وزی کال و شال گه‌ردنی سه‌پیه‌وه‌ له‌سه‌ر ئه‌و جادانه‌ی وا شاره‌ سه‌ره‌کییه‌کانی کوردستانیان له‌ باکووری عێراق به‌یه‌که‌وه‌ ده‌لکاند، بئکه‌ی کۆنتڕۆلیان دامه‌زراندو چاودێریی چه‌ندین ناگره‌سته‌یان کرد یا بوونه‌ نیتوێنکه‌ر له‌ نێوان تاقمه‌ شه‌رکه‌ره‌کان و هه‌روه‌ها ئاگیان له‌ زیندانه‌کان ده‌بوو.

دکتۆر جواد، بۆ شه‌ری خۆ به‌ خۆی کورده‌کان ده‌سووتاندو ده‌بگوت: (ئه‌گه‌ر چاره‌سه‌ریکی هه‌میشه‌یی نه‌دۆزیته‌وه‌، ئه‌وا بۆی هه‌یه‌ شه‌رکه‌ بێی به‌ شه‌ریکی شێوه‌ لوینانی).

بۆ کورده‌کان، دیمه‌نی گه‌هه‌شتن به‌ ئاره‌زووی له‌ مێژین له‌سه‌ر دامه‌زراندنی ده‌وله‌تیکی سه‌ربه‌خۆ، خه‌ریکه‌ به‌ خه‌یرایی له‌بهر چاو وون ده‌بێ، دانیشه‌توانی (کوردستانی نازاد) زۆر له‌ یه‌کتر دا‌پارون و چوارده‌وریان به‌ هه‌زی درۆمن ته‌ندراوه. له‌کاتی‌که‌دا مه‌ترسی هه‌ل‌گه‌یرانی ئاب‌لوقه‌ی ئابووری له‌سه‌ر عێراق، هه‌موو ده‌مێک زه‌ختی زیاتریان ده‌خاته‌ سه‌ر، خۆ بۆ شتێک ئاماده‌ ده‌کهن که‌ ئێستا ئێتر وێده‌چێ تا‌کامێکی مه‌ترسیدار به‌لام ناچاری گه‌رانه‌وه‌ی سه‌ددام حوسه‌ین و سه‌لمانندی دووباره‌ی ده‌سه‌لاتی عێراق بێت به‌سه‌ر کوردستاندا.

* ئه‌م وتاره‌، له‌م سه‌رچاوه‌یه‌ وه‌رگه‌یراوه‌:

Reuben Löwy

Free to self-destruct.

New Statesman and society Magazine 23 September 1994, London, pp.18-19.

نووسەر، که شەری ناوخۆیی کورد کارێکی زۆری کردۆته سەر، روانگهیهکی ڕهشبینانهی به نسیبهت دواڕۆژی کوردستانهوه ههیه بهلام لهگهڵ ئهوهشدا، ووتارهکهی راستهقینهیهکی زۆری له ژبانی کۆمهڵایهتی و سیاسی نههرۆی کوردستانی خستۆته روو.

گهلی کورد،

بابهتی تاوانی جینۆساید Genocide

بارف موههه گول ئۆکراینا . کیف

جینۆساید، له بهر ئه وهی تاوانیکی نیتونه ته وه ییه و نه نجامی ترسناکی هه یه، بۆیه له یاسای تازه ی نیتوده وه له تاندا به په یمان نامه یه کی تاییه ت و گه لی به لگه نامه ی تر قه دهغه کراوه . تاوانی جینۆساید له دژی گه لی کورد، له م سالانه ی دواییدا گه یشته چله بۆیه، به تاییه تی له ۱۹۴۸ هه کاتییک رژیمی فاشی عیراق به شپوه یه کی فراوان چه کی کیمیاوی به کاره ی تانوا و که وته و ئیرانکردنی دتهات و شارۆچکه کانی کوردستان.

نه گه رچی کۆمه له گه ی نیتونه ته وه یی له م سالانه ی دواییدا تا راده یه ک گرنگی به م مه سه له یه داوه، به لام ه یچ کارتیکی و له دژی عیراق نه نجام نه دراوه که به رپر سیاریتی نیتونه ته وه یی عیراق له به رانه یه تاوانی جینۆساید دا دیاری بکری و سزا بدری. به گو یه ی به لگه نامه یاساییه کانی نیتو ده وه تان، له یاسای نیتوده وه له تیدا به تاییه تیش له ده ستووری ریک خراوی نه ته وه یه که گرتوه کاندا UN ده توانی به رپر سیاریتی نیتونه ته وه یی تاوانی جینۆساید وه کو تاوانیکی نیتونه ته وه یی سه ره به خو، دیاری بکری. هه ر بۆیه ش ئه و تاوانه له گه ل به نه ما دانپیا تراوه کان و پرتنسییه کانی یاسای نیتوده وه له تاندا ناکۆکه .

حالی حازریش، گه لی په یمان نامه و ریکه وه تننامه و به لگه نامه ی جیهانی هه ن تاوانی نیتونه ته وه یی قه دهغه ده که ن و تاوانکارانی سزا ده ده ن، له وانه :

- ۱- پروتۆکۆلی ژنیف سالی ۱۹۴۸، ده رباره ی قه دهغه کردنی گازی خنکینه ر.
- ۲- پیره وی دادگای نورنبیرگ سالی ۱۹۴۵.
- ۳- په یمان نامه ی ۱۹۴۸ له بابه ی قه دهغه کردنی تاوانی جینۆساید و سزا خستنه سه ر تاوانکارانی.
- ۴- په یمان نامه ی ۱۹۶۶ ده رباره ی نه هتشتنی هه موو جو ره کانی جیاوازی په گه ز.
- ۵- په یمان نامه ی ۱۹۶۸ ده رباره ی له به رچا و نه گرتنی تیبه ربوونی سه رده می تاوانی جهنگ و تاوانی دژی مرۆفا به تی.

٦. پهیامنامهی ١٩٧٣ ده‌بارهی قه‌ده‌غه‌کردنی تاوانی نه‌پارتید و سزا خستنه‌ سه‌ر تاوانکارانی.

جینۆساید، له‌ کۆمه‌لگای مرۆڤایه‌تیدا میژووێه‌کی هه‌یه‌، به‌لام له‌م سه‌رده‌مه‌ تازه‌دا، زیاتر بووه‌ته‌ هۆی شتواندنی ناسایشی نیتونه‌ته‌وه‌یی و له‌ هه‌موو سه‌رده‌مه‌تیکشدا پیتشیلکردنێکی ته‌واوی مافه‌ بنه‌ره‌تیبه‌کانی مرۆڤه‌، به‌تایبه‌تیش مافی ژيان. بۆیه‌ راسته‌وخۆ له‌ یاسای نیتوده‌وله‌تاندا قه‌ده‌غه‌ کراوه‌.

له‌ دوا‌ی دووهم جه‌نگی جیهانییه‌وه‌، خه‌سه‌ته‌ی دژ به‌ یاسای ئه‌م تاوانه‌ درنده‌انه‌ زیاتر دیاری کراو پهیامنامه‌ی سا‌لی ١٩٤٨ تایبه‌ت کرا به‌ قه‌ده‌غه‌کردنی جینۆساید و سزا خستنه‌ سه‌ر تاوانه‌کانی. ئه‌م پهیامنامه‌یه‌، یه‌کێکه‌ له‌ بنه‌ما یاساییه‌ گرنه‌گه‌کانی یاسای نیتوده‌وله‌تان که‌ مه‌به‌ست و چۆنیه‌تی ئه‌م تاوانه‌ نیتونه‌ته‌وه‌ییه‌ دیاری ده‌کاو ئه‌وکارانه‌ی که‌ سزایان له‌سه‌ره‌ روونی ده‌کاته‌وه‌. به‌لام پتویسته‌ ته‌وه‌ روون بکه‌ینه‌وه‌ که‌ ئه‌م پهیامنامه‌یه‌ جۆزی سزای تاوانکاران دیاری ناکات، بۆیه‌ ده‌یه‌ت پشت به‌ ده‌ستوری UN به‌سته‌ین به‌تایبه‌تی به‌ندی: ٤٠ و ٤١ و ٤٢، هه‌روه‌ها ده‌یه‌ت بچینه‌وه‌ سه‌ر پرتسپه‌یه‌کانی دادگای نۆرنبیرگ، که‌ ئه‌م تاوانه‌ی وه‌کو تاوانێکی نیتونه‌ته‌وه‌یی داناو سزای خسته‌ سه‌ر تاوانکارانی.

ئه‌م دادگایه‌ تاوانی دژی ناشتی، تاوانی جه‌نگ و تاوانی دژی مرۆڤایه‌تی، به‌ تاوانی نیتونه‌ته‌وه‌یی دیاری کرد، هه‌ر بۆیه‌ش هه‌رکه‌سه‌یک یه‌کتیک له‌و تاوانانه‌ی نه‌تخام دا‌ین، تاوانکاره‌، جا به‌شداریه‌ین یا هاوکار یه‌ین یا بریاری به‌شداریکردنی دا‌ین یا به‌شدار بووین له‌ دانانی پلان و نه‌خشه‌ی بۆ کیشابین، یا نه‌ندامی هه‌ر ده‌زگا‌و کۆمه‌له‌یه‌کی به‌شداری یه‌کتیک له‌و تاوانانه‌ یه‌ین (١).

له‌به‌ر ته‌وه‌ی ئه‌م تاوانانه‌ پیتشیلکردنێکی ته‌واوی مافی مرۆڤه‌و تینکده‌ری ناشتی و ناسایشی نیتونه‌ته‌وه‌ییه‌، بریاری ته‌وه‌ی له‌سه‌ر دراوه‌ که‌ تاوانێکی درنده‌انه‌ له‌ دژی مرۆڤایه‌تی. جا بۆیه‌ به‌ندی ٣٩ی ده‌ستووری UN ده‌لی نه‌تخومه‌نی ناسایش ده‌توانی هه‌ر جۆزه‌ هه‌ره‌شه‌یه‌کی ناشتی و پیتشیلکردنی یا هه‌ر په‌فتاریکی دوژمنکارانه‌ دیاری ی‌کات و راسپاردوه‌ بریاری خۆی بخاته‌ روو ته‌ویش به‌ گۆیره‌ی به‌ندی ٤١ و ٤٢ی ده‌ستووری UN بۆ دا‌ین کردنه‌وه‌ی ناشتی و ناسایش. که‌واته‌ UN پایه‌نده‌ به‌ چاودێریی کردنی ناشتی و ناسایشی جیهانی و بریاردان و به‌درگرتن و لابردنی هه‌ر جۆزه‌ هه‌ره‌شه‌و دوژمنکاریه‌که‌ یه‌یت.

له‌ چاره‌سه‌رکردنی تاوانی جینۆساید دا، ده‌وله‌ت به‌ گشتی له‌به‌رچاو ده‌گیرین، که‌ تاوانباره‌، که‌واته‌ ده‌وله‌ت به‌رپرسیارێتی یاسایی نیتونه‌ته‌وه‌یی ده‌که‌وتنه‌ نه‌ستۆ چونکه‌ به‌رپرسیاره‌ سه‌باره‌ت

به هه موو رهفتاری نۆزگانه کانی.

لیته دا ده بی ئه و راستییه له بیر نه کهین که ئه وانه ی جینۆسایدیان ئه نجام داوه لیخۆشبوونیان بۆ نیه . جا چ که سێکی سه ره خۆ بیته یا فه رمانیکی ره سمی به جی گه یان دبی.

بزووتنه وه ی نه ته وایه تی کورد له پیتاوی سه ره خۆ بی گه له که یدا خه بات ده کات، بۆیه ئه و خه باته هه لۆسته له دژی ئه م تاوانه نیونه ته وه ییه و هه ر دۆزمنکاری و تاوانپک له دژی ئه و بزووتنه وه به ده کری، ئه وه دژی گه لی کورد خۆ به تی. به ره به ست نه کردنی ولاته داگیرکه ره کانی کوردستان که به ره ده وامن له تاوانکارییدا، ده بیته هۆی تیکدانی وه زعی تارام و شیواندنی ناشتی ناوچه که، زیاتر له رۆژگاری ئه مۆدا ناشتی جیهانی ش ده گرتنه وه.

جیگه ی داخه، تاوانی جینۆساید له دژی گه لی کورد له سه رده مه ی کدا به ره ده وانه که گۆزانکاری له جیهاندا به ره ده وانه وه به شیوه یه کی نوێ ژبانی سیاسی و ئابووری و یاسایی له دنیادا بنیات ده نرێته وه و گه لی له میله تان چاره نووسی به کجاره کی خۆیان دیاری ده که ن، ته نیا بیته نگیش له ناستی تاوانی جینۆساید دا، نا کۆکی دروست ده کات له گه ل مه به ست و خواسته کانی یاسای تازه ی نیوده وه تاندا.

ئه نجه مهنی نوێنه رانی ئه مریکا، له بریاری ژماره (۵۰۲۷۶۳) ده رباره ی قه ده غه کردنی تاوانی جینۆساید، سالی ۱۹۸۸، رهفتاری رژیسی عیراق له کوردستاندا به جینۆساید پیناسه ده کات (۲). به فه رمانی سه رۆکی لیژنه ی کاروباری ده ره وه له کۆنگرێسی ئه مریکی دوو نوێنه ری پارله مان چوونه کوردستان بۆ لیتکۆلینه وه له وه زعی کورد، هه ردوو نوێنه ره که: (پیترو، کالبرایت و کریستۆفه ر ئان هۆلین) له راپۆرتیکی تایبه تیدا که له ۱۲ی ئه یلولی ۱۹۸۸ داویانه به کۆنگرێس ده لێن: (سیاسه تی عیراق به کوشتن و به کارهێنانی گازی راگواستن، به ته واوی دیاره که مه به ستی فه وتاندنی کلتوو رو تایبه ته ندی و جوړی ژبانی کورده. ئه گه ر ئه مه ش جینۆساید نه یج به راستی، هه ر وه کو له په یان نامه که دا پیناسه کراوه، ئه وا رهفتاری عیراق بیگومان خه سه له تی زۆری هه یه که به ته واوی له گه ل ئه م تاوانه دا ده گوێجی) (۳).

کۆمه له ی گشتی نه ته وه یه ک گرتوو ده کان له ۱۹۴۶/۱۲/۱۱ له بریاری ژماره (۹۶) دا روونی ده کاته وه که، جینۆساید تاوانیکه بنه ماکانی یاسایی نیوده وه تان پیتشیل ده کات و له دژی ناوه رۆک و ئامانجه کانی نه ته وه یه ک گرتوو ده کان ده وه ستی، بۆیه جیهانی شارستانی مه حکومی ده کات (۴).

له به ندی یه که می په یان نامه ی ۱۹۴۸ دا ئه وه ناشکرا کراوه که تاوانی جینۆساید، به ند نییه به کات و سه رده مه یکی دیاری کراوه وه، چ له کاتی جهنگ و شه رو شوپا یا له کاتی ناشتی دابی،

جینۆساید ئەنجام دەدرێ.

کەواته بۆمان روون دەبێتەوه ههروهکو چۆن جینۆساید تاوانێکه بنهماکانی یاسای نیتودهوله تان پیتشیل دهکات و دژ به نامانجهکانی UN دهووستێ، ناواش دهتوانین ئه و راستیه دیاری بکهین له بهشهکانی کوردستاندا له کاتی جهنگ و ناشتی دا ئەنجام دراوه ئیستاش بهردهوامه. پێرهوکردنی سیاسهتی جینۆساید دهرههق به گهلی کورد، له ههردوو بارهکهدا، له سهردهمی شهردا به هیرشی سهربازی، زهینی و ئاسمانی، وێرانکردنی کوردستان و لهبهین بردنی خهلهکهکهی بهبێ جیاوازی له نێوان ئافرهت و مندال و پپرو پهککهوتهدا، له سهردهمی ناشتیشدا به راگواستن و تواندهوهی نهتهوهیی و شێواندنی کلتووورو مێژوههکی پراکتیکه کراوه(5). ئەم راستیهش ههموو بهشهکانی کوردستان دهگرتهوه.

بهندی دووهمی ههمان پهیمانامه، ئه و کردهوانه دیاری دهکات که به مه بهستی فرکردنی سهراپای یا بهشتیکی هه کۆمه لێکی نهتهوهیی، ئەتتیکي، رهگهزی یا ئایینی ئەنجام دهدرین وهکو:

1. کوشتنی ئەندامانی ئه و کۆمه له.
2. زیان گه یاندن به جهسته و شێواندنی بیری ئەندامانی ئه و کۆمه له.
3. به ئەنقەست دانانی ئه و کۆمه له له ژێر بارو دۆختیکی سهختدا که بێته هۆی فهوتاندنی ههموو یا بهشتیکی.

4. تهگه ره خستنه بهر مندال بوون له نیتو ته و کۆمه لهدا.
  5. به زۆر راگواستنی مندال له و کۆمه لهوه بۆ کۆمه لێکی تر.
- به گوێرهی ئەم بهندی دووهمه دهبینین سیاسهتی رژیمه داگیرکه رهکانی کوردستان ئه و خالانه دهپانگرتیهوه تهواو لهگه لیان جووت دهبیت:

1. کوشتن، چ به له سێداره دان یا به هیرشی سوپایی، به بهکارهێنانی ههموو جوړه چهکتیک، به کیمیاویشهوه.

2. نازاردان و داپلۆسین، وهکو له بهندیخانهکانی رژیمندا پێره و دهکری. زۆر کەس ئەندامانی لهشیان لهدهست داوه یا تووشی نهخۆشی خراپ بوون، یا جێگه ی نازاردانیان پیتولهکاوه و ههرده مێشێ، وهکو بهکارهێنانی بوتل و ئوتوکردنی لهش و گه لێکی دیکه، ههروه ها ژههر بهکارهێنان و دهستدریژی سێکسی.

3. دروستکردنی ئۆرگوگا (مجمعات)ی زۆره ملی، چ له کوردستاندا یا له دوا ی راگواستن، نه خواری و عیراقد، که له رووی دهروونی و کۆمه لایهتی و بگره رهوشیشهوه، ئەنجامیکی

گه‌لیتک خرابی بووه.

4. ده‌نگویاسیتک هه‌بوو که رژیمی فاشی عیراق چه‌کی بایۆلۆژی له هه‌ندئ نۆردوگای زۆره‌ملیدا به‌کاره‌یتناوه بۆ به‌ربه‌ست کردنی مندال بوون.

5. هه‌ندئ سهرچاوه وایان راگه‌یانده که مندالانی کورد دراوان به‌ خه‌یزانی عه‌ره‌ب و بۆ ئه‌یش و کار به‌کاریان دێن، هه‌روه‌ها رژیمی عیراق جاری فرۆشتنی کچ و مندالی کوردی داوه. (6)

تێروانین له وه‌زعی کوردستانی عیراق ده‌مانگه‌په‌نیه‌ته ئه‌و ئه‌نجامه‌ی که سهرجه‌م سیاسیه‌تی رژیم ئه‌و پێنج خاله‌ی به‌ندی دووه‌می په‌یماننامه‌که که خراوه روو له دژی گه‌لی کورد به‌ جوانی و به‌ پلان جێ به‌ جێ کراون بۆ ئه‌نجامدانی جینۆساید، وه‌کو به‌ کۆمه‌ل کوشتن و راگواستن و دروستکردنی نۆردوگای زۆره‌ ملتی که بووه هۆی سهره‌هلدانی گه‌لج حالاتی ده‌گه‌من و نائاسایی وه‌کو کوشتن و دزی و شه‌یت بوون و تێکچوونی حالی ده‌روونی ... و تاد. ئه‌وه سهره‌رای ئه‌وه‌ی وێرانکردنی ناوچه‌کانی کوردستان بووه هۆی ئه‌مانی جوۆی ژیان و ئابووری و کلتووری خه‌لکه‌که.

ئه‌گه‌رچی تاوانی جینۆساید له پێش په‌یماننامه‌ی ناپه‌ت به‌ قه‌ده‌غه‌کردنی به‌ گوێره‌ی داب و نه‌ریتی نیو نه‌ئوه‌ویی هه‌ر قه‌ده‌غه‌ بووه. (7) به‌لام له‌به‌ر روشتنایی پێناسه‌کردنی په‌یماننامه‌ی 1948 دا ئه‌وانین پێکهاته‌ی ئه‌و تاوانه له دژی گه‌لی کورد به‌م جوۆه ده‌ستنه‌شان بکه‌ین:

1. لایه‌نی یاسایی: ده‌قی یاسایی ناشکرا له ئارا دا به‌ له یاسای تازه‌ی نێوده‌وله‌ تاندا بۆ قه‌ده‌غه‌کردنی جینۆساید، وه‌کو په‌یماننامه‌ی 1948، پرتنسییه‌کانی دادگای نۆرنه‌یگ 1945 ده‌رباره‌ی تاوانی جه‌نگ و تاوانی دژی مرۆقا به‌تی هه‌روه‌ها پرۆژه‌ی یاسای تاوانی دژی ناشتی و ناسایشی مرۆقا به‌تی له لایه‌ن لێژنه‌ی یاسای نێوده‌وله‌ تان سهر به UN سالی 1948.

2. لایه‌نی مادی: ئه‌ویش کرده‌وه‌یه، جا چ به‌ ده‌ستپێکردن (القیام بالفعل) یا به‌ ده‌ست له‌ گرتنه‌وه (الامتناع عن الفعل). لێرده‌ا ده‌یه‌نین تاوانی جینۆساید له دژی گه‌لی کورد دوو لایه‌نه‌یه:

- ده‌ست له‌گرتنه‌وه (نه‌کردن)، که رژیمی عیراق یا رژیمه‌ داگیرکه‌ره‌کانی کوردستان به‌ربرسیارن به‌ دا به‌ن کردنی ژبانیه‌کی ئاسوده‌و ئارام بۆ گه‌لی کورد. جا هه‌نگاو هه‌له‌یه‌تانی ئه‌و رژیمانه له‌م باره‌یه‌وه شکاندنی ئه‌و ئه‌رک و ئه‌یلته‌زاماته نێونه‌ته‌وه‌یه‌یه که له ئه‌ستۆیان دا به‌.

- ده‌ستپێکردنی تاوان (کردن)، که‌واته، بوونی تاوانکار (بکه‌ر) رژیمه‌کانن، بایه‌تی تاوانه‌ش (تاوان لێکراو) گه‌لی کورده‌.

3. لایه‌نی مه‌عه‌نوی: بوونی نه‌بازی تاوانکاری. وه‌کو ده‌یه‌نین رژیمی عیراق هه‌نگاوی له‌ بواری

سه‌بازی خه‌لکه‌که‌ی قه‌ ده‌کری و نیشتمان‌که‌ی ویران ده‌کری، یا به‌ فه‌وتاندنی کلتور و ژبانی نه‌ته‌وه‌یی بوونی (پاشه‌پۆژی) له‌مه‌تر سیدایه‌!

سه‌رچاوه‌کان:

١. دادگای نۆزنیترگ - ٨ به‌رگ، به‌رگی به‌که‌م مۆسکۆ ١٩٨٧ ل: ١٦٠-١٦١ به‌ زمانی رووسی.

٣٠٢. تقریر خاص الی الکونفرس الامریکی حول استخدام الاسلحه الکیمیایوه. ترجمه‌ ام‌انج. چاپخانه‌ی شه‌ید سیدایه‌ سالح یوسفی ١٩٨٨ ل: ٤٦.

٤. یاسای نیوده‌وله‌تان له‌ به‌لگه‌ناماندا. په‌یمان‌نامه‌ی قه‌ده‌غه‌کردنی تاوانی جینۆساید و سزا خستنه‌ سه‌ر تاوانکارانی، سالی ١٩٤٨. مۆسکۆ ١٩٨٢ ل: ٣٣٢ (به‌ زمانی رووسی).

٥. بۆ زیاتر روونکردنه‌وه‌ پروانه: م‌ارف عومه‌ر گۆل، کورد قه‌ران و یاسای نیوده‌وله‌تان. گۆقاری به‌ربانگ ژ: ٦٦ ل: ٤٤ هه‌روه‌ها ژ: ٦٧ ل: ٥٧ ستۆکه‌پۆلم ١٩٩٠.

٦. به‌ره‌ی کوردستانی عێراق له‌ یاداشتتیک‌ی دا بۆ لیژنه‌ی مافی مرۆڤ له‌ نه‌ته‌وه‌ په‌کگرتوه‌کان هه‌ندێ له‌و راستیانه‌ی باسکردوه‌، پروانه: مذک‌ره‌ الجبهه‌ الکرده‌ستانییه ١٩٨٩/٢/٢٤ الملحق ل: ٢٩.

٧. د. عبدالرحیم صدقی: درسه‌ لمباده‌ی القانون الدولی الجنائی. المجله‌ المصریه‌ للقانون الدولی. المجلد الاربعون. القا‌ره ١٩٨٤ ل: ٥٠.

٨. به‌لگه‌نامه‌ی نه‌ته‌وه‌ په‌کگرتوه‌کان ژماره: E/CN.4/١٩٩٣/٤٥ له ١٩/١٢/١٩٩٣ دا.

٩. به‌لگه‌نامه‌ی UN لیژنه‌ی مافی مرۆڤ E/CN.4/1992/31 ل: ٦٧ (به‌ زمانی رووسی)

١٠. به‌لگه‌نامه‌ی UN لیژنه‌ی مافی مرۆڤ E/CN.4/1993/45 ل: ٣٣-٢٦ (به‌ زمانی رووسی)

گشت مینژوونوووسانی کوردو بینگانه بۆ سهرده مینکی دیاریکراو، تا راده په کی باش کوردویانه ته سهرچاوه. بهلام له نهخامی باش سهرهخندانم بۆ سهرچاوه کوردیهکان، له نهخامی نهوهی نهمانیش به شینوه په کی راستهوخۆ سوودیان لهم سهرچاوه وه نه گرتوه، وا ههست ده کهم زانیاریه کانیان به شینوای گهیشتوه.

ئهم سی بهشه تهواوی ناوچهکانی نهمرۆی ناسراو به خۆرهه لاتی ناوه راست، یان ده توانین بلیین ئیران و تورکیا و عیراق و سوریا و ئازربایجان و ئهرمینیا و گورجستانی روسیا ده گرتیهوه. به واتا په کی دیکه تهواوی ئهو ولاتانهی کوردستانیان به سهر دابمش کراوه.

سهره تا پیش نهوهی بهینه سهر باسی میدیهکان، ههز ده کهم شتیگ ده باریه ی سهردهم و ژیانی سترابۆن بلییم: سالی له دایکبوون و مردنی سترابۆن ناتوانی بزانی، نهوهی په یه ندی به موه ههیه ده گه رتیهوه بۆ ناوه رۆکی کتیبه کهی «جوگرافیا»؛ واته له رینگای هه ندی رووداو و نیشانه که سهرده مه که بیان تا راده په کی دیارن. لهم رووهوه، تهواوی مینژوونوووسان له گه ل نهوه دان که سترابۆن له زستانی ۶۴ یان ۶۳ پیش زاین له دایک بووه، سالی مردنیشی به هه مان شینوه دیاریکراوه، نهویش ۲۳ ی پاش زاینه. سترابۆن خۆی کاریه ده ستینکی رۆمانی بووه، بهلام به ره گه زو کولتور یونانیه؛ به قسه ی خۆی له لای پیاوه نازادهکان خۆیندی تهواو کردوه. نهویشتیم و تیرانیون و گزینارک ماموستای بوون؛ گواپه له گه ل بۆنتوس - پش به په کوه فهلسه فهی نهویشتیمان خۆیندوهوه. سترابۆن وه کو خۆی ده لی له شاری ناماسی له دایک بووه (رهنگه هه مان ئهو شاره ی ئیستا بیت له تورکیا به ناوی نه ماسیا). ده باریه کتیبه ی جوگرافیا، ههروه کو خۆی ده لیت به مه به هسته ی نووسیوه پیاوانی ده ولت و سهرداری جهنگ و کارگیرهکان سوودی لینه ریگرن. ۲

پیش هه موو شتیگ ده بی نهوه مان له بیر نه چیت که سترابۆن نزیکه ی شهش سه د سال دوا ی رووخانی ناشوریهکان به دهستی میدیهکان ئهم تیگسته ی نووسیوه. واته له سهرده مینکا که تهواوی ئهو ناوچهانه ی ئهو باسیان ده کات وه کو کوردستان و ئهرمینیا و ناشور و سوریا له ژیر دهسته لاتی ئیمپراتۆری فارس و رۆمانهکاندا بوون.

کوردستانی نهمرۆ به پنی جوگرافیای سترابۆن به تهواوی خاکینکی میدی بووه. ئهم ناوچه په ش به سهر دوو ولات دابمش کراوه میدیای گهروه میدیای بچووک یان نه ترۆپاتین. (رهنگه میدیا بۆ خۆی په ک ده ولت بووی، باکوور باشوری دوو ناوی جیای هه بووی؟) خاکی میدیا له جهزیرهوه تا دهروازه ی قهزوین له باکوور درنژ ده بتهوه؛ لهم رووهوه سترابۆن ده لی میدیا ولاتیگه هاوسینی دهروازه ی قهزوینه. له دهروازه ی قهزوینیشهوه تا نه کباتان و له ویشهوه تهواوی ناوچهکانی خۆرهه لاتی رووباری دیجله، تا جهزیره ده گرتیهوه، (میدیا ناوه راستی تۆروس که لینه به سهر چه ند لقیگ دابمش ده بیت، داگیرده کات).

سترابۆن له پال باسکردنی میدیهکان، باسی هه ندی نه تهوهی دیکه ش ده کات وه ک:

گۆرانیهکان، گۆردیهکان، سهرهپهره، که له بهرزاییهکانی زاگرووسدا ژیاون: بهلام نازانین پهپوهندیان به میدیهکانهوه چیه، رهنکه تهنیا خیل و هۆزی تایبهتی ئهوسا بووین. سترابون خۆشی به خیل له قهلهمیان دهدها. پینش ئهوهی باسی ئهمانه بکهین ههولدههین کهمیگ باسی میدیهکان بکهین.

میدیهکان کین؟ چیان بهسهر هاتوه؟ زۆریه میژوونوسانی لهو باوهره دان که میدیهکان پهپوهندیهکی زۆریان به کوردهوه ههیه، لهوانه مینۆرسکی، توفیق وههیی، مهحهمهده ئهمین زهکی...هتد. لهم روهوه مهحهمهده ئهمین زهکی دهلیت: (له سجالانی عصری ئوههم و ههشتم و ههوتهمی آشوری و نشان نهدها که جوگرافیای سیاسی کوردستانی شرقی، به سببی مهاجرتی قومیکی «هند-اورپائی» له شرقی بحری رهشوه بو مناطق جنوبیه توشی تغییبرات بو. ناوی میدیا Medes اول دفعه له طرف «شلماناسهر» ی پینجهمهوه ذکرکراوه. «۸۲۳ - ۸۱۰ ی پینش میلاد» له پاش ئهعه بونه سببی تهیدیکی دائمی بۆ حکومهتی آشوری) ۳» به ههر چهشینک بیت، بهلگهی زۆر روون و ئاشکرمان نیه و نازانین میدیهکان له کوئوه هاتوون، تهنیا ئهعهنده نهبیت که هیندوئهوروپی بووین و له سهرهتای ههزارهی یهکهمی پ.ز هاتوته ته ئهم ناوچهیه و دهولهتیان دامهزاندوهوه. بهلام دهبارهی رووخانیان، بنگومان له رینگای هندی بهلگهوه دهکری بلین به دهستی پارت و فارسهکان ورده ورده له ناوچوون. له سهراوه ئیرانیهکان که توفیق وههیی به ئهونه دهیانهنینتهوه، دهلیت(له کتیبی کارنامهکدا که به زمانی پهلهمی «فارسی نیوهنجی» نوسراوه لهلاین ئهردهشیرهوه شی کراوتهوه، ههلمهت و هینرش بۆ سهر کوردهکان بهو چهشنه راگهیاندوهوه: ئهردهشیری پابهکان، پاش کوشتنی ئهردهوانی پینجهم پاشای پارتیهکان، هینرشیکی قورس و گهرهی له زابولهوه پینک هینناو رۆیشت بۆ شهر لهگهل کوردان Kurdan پاشای سادهکان(....)لیشهش ئهردهشیر کوردو مادی ههر بهیهک تهتموه دهزانئ و نیویان دههینی) ۴. دهبارهی ناوی میدیا و چۆن شوینی بۆ کورد چۆل کردوه؟ وا ههست دهکهم به گهرهترین پرسیار دهمینتهوهوه. لهگهل ئهعهش توفیق وههیی خویندتهوهیهکی ههیه نهگهرچی تا رادهیهکی زۆر دهگولجی بهلام به ههچ شینویهک دوا بهلگه نیه و مهسهلهکه ههر به نالۆزی دهمینتهوه: (لام وایه ههر بهو چهشنه که نیوی فرانک له ولاتی فهرهتسا ورده ورده بووه جینشینی وشهی گۆل Gaul، وشهی کورد. یش کم کهمه وشهی مادی قوتداوهوه لهپال خویدا جینی کردوتهوه بووهته جینشینی ئه(....) له دوا ساسانیهکان نیوی ماد گۆراوه به «مای» و «ماس». پاشانیش له بهرههانی دهستهلاتی ئیسلامدا ئه وو شهیه بۆته «مهه» ۵. نهگهر رینگاشی تینچی دیسان ههر ئهعه بهلگه نیه بۆ ئهم جیگرتنهویه. لهم روهوه مینۆرسکی له وتاریکی کۆنگرهی بیستهمی خۆرهلاتناساندا دهلیت:(زۆر ئاسان نیه به ئیتیمۆلۆژی له بنجینهی ناوی نهتهوهیهک بکۆلرینهوه، بهلکو بۆ ئهعه دهبی پشت به بهلگهی میژوویی و جوگرافی بههستین) ۶. ههلهته دیاره مهسهلهکه ههر و ئاسان نیه.

دهره‌خسینن که وامان لینه‌کات به نزیکتترین هاوسینی ده‌روازه‌کان (ده‌روازه‌ی قمزوین - و) ده‌ست پینکه‌ین؛ ئەم هاوسینی‌مەش میدیا (Medie) -یه که بەره‌و خۆرئاوا ده‌کشێ و ولاتیکی پان و فراوانه و جاران نیم‌پراتۆریه‌تینکی به هیز بووه. میدیا ناوه‌راستی تۆروس که لێره به‌سه‌ر چەند زنجیره‌یه‌ک دابه‌ش ده‌بێ، داگیر ده‌کات. ئەم دابه‌شبوونه‌یدا تۆروس، هه‌روه‌کو ئەرمینیا، کۆمه‌لێک دۆلی گه‌وره له باوه‌ش ده‌گرێ.

۲- زنجیره چیمای تۆروس له کاری و (Carie) لیدی (Lydie) ده‌ست پینه‌کات به‌لام سه‌هه‌تا نه له رووی به‌رزایی نه له رووی فراوانی سه‌رنج رانا‌کینشی. هه‌ل‌چوونه‌ سه‌رنه‌که‌ی له به‌رزاییه‌کانی کینلیدۆنی ده‌ستپینه‌کات. کینلیدۆنی دوورگه‌یه‌که ده‌که‌وینته ئەو پانتاییه‌ی که لێواری پامفیلیه‌نی لێوه ده‌ستپینه‌کات. ئینجا به لای راست له خۆره‌لات درێژده‌بیتمه‌وه و دۆله گه‌وره‌و درێژه‌کانی سیلیسی Cilicie ده‌گرێته‌ خۆی، پاشان ده‌بیتته دوو لق، ئەوه‌ی نامانۆن Amanon له لایه‌ک و له‌لایه‌کی دیکه ئەمه‌ی ئەنتی - تۆروس Anti-Taurus که له قه‌راغه‌که‌یدا کۆمانا Comana بنیات تراوه. کۆمانا شارێکه سه‌ر به‌ که‌پادۆسی گه‌وره‌یه Haut-Cappadoce. ئەنتی تۆروس له کاتاۆنی Cataonie ته‌واو ده‌بیت، به‌لام نامانۆن هه‌تا فورات و میلبیتین Melitene درێژده‌بیتمه‌وه. له میلبیتین - ڕا کۆماژین Comgene ده‌بیتته هاوسینی که‌پادۆس. نامانۆن به زنجیره چیمایه‌کی نویی هاوسینی ئەوه‌ی پینشو هه‌تا ئەوه‌دیوی فورات ده‌چی و ته‌نیا به هۆی ئەو رووباره لێک جیا‌ده‌بنه‌وه که به نینوان هه‌ردوو زنجیره‌دا ره‌ت ده‌بێ. به‌رزایی ئەم چیمایه و پانی و ژماره‌ی زنجیره‌کانی لێزه‌دا زیاد ده‌کات. له‌وی‌په‌ری باشوریه‌وه ناوی تۆروس قیبت ده‌بیتمه‌وه که له‌م شوێنه ئەرمینیا له میزۆپۆتامیا جیا‌ده‌کاته‌وه.

۳- لێزه‌وه هه‌ردوو رووباری دیجله‌و فورات شو‌رده‌بنه‌وه و هه‌ریه‌که‌یان له‌لایه‌ن خۆیه‌وه له شینوه‌ی بازنه‌یه‌ک ده‌وره‌ی میزۆپۆتامیا ده‌دات. له باکوری بایبلۆن Babylon، پینش ئەوه‌ی برژینه‌ ده‌ریای فارسه‌کان (که‌نداوی فارس. و) له‌په‌که‌تری نزیک ده‌بنه‌وه. فورات له دیجله گه‌وره‌تره‌و به هۆی خوارو‌خ‌چیه‌که‌ی ماوه‌یه‌کی زۆری ئەو ولاته ده‌په‌ری. سه‌رچاوه‌که‌ی له به‌شی باکوری تۆروسه، له‌وی‌وه هه‌ل‌ده‌قوولێ و به‌ره‌و خۆرئاوا ده‌روات و به ئەرمینیا‌ی گه‌وره‌دا ره‌ت‌ده‌بێ تا ده‌گاته ئەرمینیا‌ی بچووک، به‌ که‌ناری ئەرمینیا‌ی بچووک، له لای راستی درێژده‌بیتمه‌وه و ئەسپیلزین Acilisene - یش ده‌که‌وینته لای چه‌په‌مه‌وه. ئینجا به‌ره‌و باشور ده‌کشێ له شکانه‌وه‌ی خۆی له سنوره‌کانی که‌پادۆس ده‌دات. پاشان ئەم سنوره و سنوری کۆماژین له‌لای راستی و ئەسپیلزین و سۆفین که به‌شینکه له ئەرمینیا‌ی بچووک له لای چه‌پی جینه‌هینلی و درێژده‌بیتمه‌وه، پینش ئەوه‌ی جاریکی دیکه بشکینته‌وه ده‌گاته سووریا. له‌وینشه‌وه به‌ره‌و بایبلۆن و که‌نداوی فارس به‌رده‌وام ده‌بیت. دیجله‌ش Tigre له به‌شی باشوری هه‌مان زنجیره چیمای هه‌ل‌ده‌قوولێ، سه‌ره‌تا به‌ره‌و سینلوسی Celeucie شو‌رده‌بیتمه‌وه ئینجا، پینش ئەوه‌ی برژینه که‌نداوی فارس، له فورات نزیک ده‌بیتمه‌وه و

پینکرا مینزۆپۆتاسیا پینکدههینت . سه‌رچاوه‌کانی دېجلمو فورات نزیکه‌ی دوو هه‌زارو پینج سه‌د ستاد لیک دوورن.

4- له‌و به‌شهی تۆروسه‌وه، هه‌روه‌گو ووتمان کۆمه‌لێک زنجیره‌ رووه‌و باکور ده‌کشین و نه‌نتی - تۆروس دروست ده‌کهن، نه‌مه‌یه‌ ناوی نه‌و له‌قی که سۆفین Sophene له‌ ناو دۆلێک له‌نیوان خۆی و تۆروس گۆشه‌گیرده‌کات. له‌م دیو فورات، له‌ باکوری ئه‌رمینیا ی بچوک له‌ دواوه‌ی کشانی نه‌نتی - تۆروس به‌ره‌و باکور، زنجیره‌ چیا به‌کی دیکه‌ درێژده‌بیته‌وه که مه‌ودا به‌کی فراوانی هه‌یه‌و زۆر له‌قی لینه‌بیته‌وه. به‌کیک له‌م لقانه‌ پینی ده‌وتری پاریا دریس Paryadres، به‌کیکی دیکه‌یان چیا به‌کانی مۆشیک-ه Moschiques ئه‌وانی دیکه‌ش هه‌یه‌که‌ ناوی خۆی هه‌یه. هه‌موویان به‌ ته‌واوی ولاتی ئه‌رمینیا به‌ گشتی له‌ خاکی ئیبریسی و نه‌لبانییه‌کان جیا ده‌کهنه‌وه. پاشان زنجیره‌ چیا به‌کی دیکه‌ سه‌ر ده‌ردینی که به‌ره‌و خۆرهلآت ده‌کشی. ته‌ماته‌ ئه‌و چیا به‌نه‌ن که هه‌تا ده‌گه‌نه‌ میدیا، واته‌ هه‌تا میدیا ئه‌ترۆپاتین و میدیا گه‌وره‌، به‌سه‌ر ده‌ریای قه‌زویندا ده‌وانن. به‌ هه‌موو ئه‌و زنجیره‌ چیا به‌نه‌و به‌و له‌ بچوکانه‌ی که تا ده‌روازه‌کانی قه‌زوین درێژ ده‌بنه‌وه هه‌روه‌ها ئه‌وانه‌ی که به‌ره‌و خۆرهلآتیش درێژده‌بیته‌وه ده‌بنه‌ هه‌وسینی ناوچه‌ی ناری Arie ده‌لین پاراکۆتاتراس Parachoathras. که‌واته‌ به‌و هه‌موو به‌رزایی به‌ باکور ده‌لین پاراکۆتاتراس. هه‌رچی زنجیره‌ چیا باشوره‌ که له‌م دیو فوراته‌وه سه‌ره‌له‌دات و به‌ره‌و خۆرهلآتی که‌پادۆس و کۆماتین درێژده‌بیته‌وه، له‌و شوینه‌ی سۆفین و ئه‌رمینیا له‌م مینزۆپۆتاسیا جیا ده‌کاتوه‌ پینی ده‌وتری تۆروس، که‌چی هه‌ندێ نووسه‌ر له‌و شوینه‌دا پینده‌لین زنجیره‌ چیاکانی گۆردیسی Gordyees. له‌ نینو ئه‌م زنجیره‌ چیا به‌ شاخی مازیون هه‌یه‌ که ده‌روانته‌ نسیب Nisibis و تیگرانۆسیرتا Tigranocerta. ئینجا ته‌واویک به‌رز ده‌بیته‌وه‌ پینی ده‌وتری نیفاتیس Niphates. لێره‌دا له‌ ناوه‌ری باشوری ئه‌م به‌رزاییانه‌ سه‌چاوه‌ی دېجله‌ هه‌له‌ده‌قوولی، پاش نیفاتیس چیاکان زیاتر دوورده‌گه‌وته‌وه و زنجیره‌ چیا زاگۆس پینک ده‌هینت که میدیا له‌ ولاتی بابیلۆن جیا ده‌کاتوه، پاش زاگۆس، زنجیره‌ چیا که به‌ هۆی ناوچه‌ شاخاوییه‌کانی ئیلام و پاراتاسی و له‌ سه‌رووی میدیا به‌ هۆی شاخه‌کانی کۆسین به‌رده‌وام ده‌بیت.

له‌ ناوه‌راست، له‌ نیوان درێژبوونه‌وه‌ی چیاکانی نه‌نتی - تۆروس و تۆروس ولاتی میدیا و ئه‌رمینیا هه‌ن که هه‌یه‌که‌یان کۆمه‌لێک ناوچه‌ی شاخاوی فراوان و بانی زۆر ده‌شت و دۆلی گه‌وره‌شیان داگرتوه‌وه. له‌م ده‌وره‌ به‌ره‌ کۆمه‌لێک هۆزی چیا به‌ی ده‌ژین که خه‌ریکی راوه‌روتن. ئینمه‌ میدیا و ده‌روازه‌کانی قه‌زوین و ئه‌رمینیا، له‌ به‌ر یاری تاییه‌تیان، به‌ سی - تۆریک Cis_Taurique داده‌نن.

5- له‌ به‌ر ئه‌وه‌ی ئه‌م که‌لاته‌ سه‌ر به‌ سی - تۆریک - ن، به‌ دلنیا به‌وه‌ و به‌ رای ئینمه‌ به‌ میله‌تی باکوری له‌ قه‌له‌م ده‌درین. به‌رای ئیتراتۆستین Eratosthene به‌ پینچوانه‌ به‌، چونکه‌ ئه‌و هینلی نیوان باکوور و باشووری گرتۆته‌ به‌ر به‌ درێژایی سه‌راگیده‌کان، ئه‌و به‌م

جۆره ناویان دهبات و سفراگیده کانی باکور و باشور لهیه که جیاده کاتهوه. ئەم جیاوازییەش دەروازەکانی قەزوین دروستی دەکەن و سنوری نیوان هەردوو ئاووهموا دیاریدەکەن. ئەو ناوچانەی دەکەونه باشووری ئەم دەروازانە، بە ناوچەکانی باشوریان دادەنێت که میدیا و ئەرمینیا دەگرتێتو، ناوچەکانی باکوڕیش ئەوانەن که دەکەونه باکوڕەوه. ئەم جیاکردنەوهیە ئەنجامی سیستەمەکەبەتی، جا ئاسادەیی ئەو ولاتانە هەرچیەک بیت بەرامبەر بەکتری. بینگومان ناگاداری ئەوه نەبۆه که هیچ بەشیکێ ئەرمینیا نە هی میدیا لە باشور ناگەنە سنوری تۆروس.

میدیا Medie

۱- میدیا بۆ دوو ولاتی جیاواز دابەش دەبێت، بە یەکنێکیان دەلێن میدیای گەوره که پایتەختەکە ی ئەکباتانە، شاریکی فراوانە و کۆشکی پاشاکانی میدیای لێیە. ئەمڕۆش پارتەکان ئەم شارە وەکو شۆینی شاهانە بەکاردهێنن. بەلای کەسێ لەبەرئەوهی میدیا ولاتیکی فینکه شاکیان هاوینی لێ بەسەردهێن. کەچی شۆینی زستانەیان لە سێلوسی Seleucie- بە لەسەر دیجلە و لە نزیک بابیلۆن. ولاتەکە ی دیکە میدیای ئەترۆپاتیە. ناوێکە دەگرتێتو بۆ فەرمانرەوای ئەترۆپاتی Atropates که توانی ئەم ناوچەیه که سەر بە میدیای گەوره بوو بپاریزی و ئەیهلی بکەوێتە دەستی مەکه دۆنییهکان. لەو کاتەوه کراوه بە پاشا و سەرپههۆی دابین کردووه. لەبەرئەوهی پاشا جینگرهکانی توانیوانە لەگەڵ شاکیان ئەرمینی و سوری و بەم دوایهش لەگەڵ پارتەکان ژنخوازی بکەن، ئەم خانەوادەیه نا ئیستاش فەرمانرەوایی دەکات.

۲- میدیای ئەترۆپاتین کەوتۆتە خۆرەهه لاتی ئەرمینیا و ماتیان و خۆرئاوای میدیای گەوره، بەلام لەسەر ووی ئەو دوو ولاتیه. لە باکور هاوسینی ئەو گەلانیه که لەسەری دەریای هیرکانی. ن ئیشتەجین، لە باشووریش هاوسینی ماتیانە. بە رای ئەپۆلۆنیدیس، ناتوانی هینی ئەم ولاتە پشتگۆی بخری چونکه لە توانایدا ههیه ده ههزار سوار و چل ههزار پیاده بخاته سەری، دەریاچەیهکی ههیه به نای سپۆتا Spauta (دەریاچە ی وری) - و خۆییهکی زۆری لێ دەرههینری، ئەو خۆییه خورانیکی بە ئیش دروست دەکات که بە زهیت چارهسەر دهکریت. ئەگەر بە نەزانی جلۆهەرگ بخهیتە ناو ئاوه هینمهکە ی دەلێنی سووتینراوه. هاوسی بەهینزهکانی ئەو ولاتە ئەرمینیا و پارتن که گەلی جار خاکهکەیان داگیرکردووه. بەلام دەزانن چۆن خۆیان رابگرن و ئەوهی لێیان دزراوه بیگێرنهوه. بەم جۆره توانیان ناوچە ی سیمباسی Symbace لەو ئەرمینیانە بستیننهوه که کەوتیوانه ژیر فەرمانرەوایی رۆمانەکان. میدیهکان دەیانویست هاوڕینیتهی سێزار (قەیسەری رۆم - و) بیهنوه لە ههمان کاتیش دۆستایهتی پارتەکانیان دهکرد.

۳. پایتهختی هاوینهی شاکه‌یان گازاکا Gazaca به که له ناو دهشتبێک بنیانتراوه، به پێچهوانهوه پایتهختی زستانه‌یان له قه‌لای سهختی فیژا- به که نه‌نتوان له کاتی هه‌رشه‌که‌ی بۆ سه‌ر پارتەکان په‌لاماریدا، به رای دهلپوس Dellius که هاوری و میژووونوسی نه‌نتوان بوو له کاتی هه‌رشه‌که‌ بۆ سه‌ر پارتەکان و له جه‌نگ له‌گه‌لی بوو: فیژا دوو هه‌زارو چوار سه‌د ستاد (فه‌رسه‌خ) له ناوی تاراکس که سنووری نیوان نه‌رمینیا و نه‌ترۆپاتین دیاریده‌کات، دووره. ناوچه‌کانی ئهم وڵاته به گشتی به پیتن ته‌نیا ناوچه‌ی باکور نه‌یت شاخاوی و سه‌خت و سارده. کادۆسییه‌کان که نه‌تمه‌وه‌یه‌کی چیاين له‌گه‌ل ته‌مارده‌کان و ئاپیره‌کان و سپرتیه‌کان Cyrtiens و هه‌ندی هۆز و خینلی دیکه‌ش که بریتین له کۆچره‌و و ریگر، لینی نیشه‌جین. له راستیدا ته‌و هۆز و گه‌لانه له به‌رزاییه‌کانی زاگرووس و نیفاتیس په‌رت و بلاون، سپرتی و ماره‌کان (مارد ناویکی دیکه‌ی ته‌مارده‌کانه) ی فارس وه‌کو ته‌و خینل و هۆزانه‌ی نه‌رمینیا که هه‌تا ته‌مه‌روش هه‌مان ناویان هه‌لگرتوه، خاوه‌ن هه‌مان کاریکتهرن.

۴- کادۆسییه‌کان که‌می له هینزی پیاده‌ی نه‌لیانییه‌کان بی توانان، به‌لام له ڤم هاویشه‌ن لینهاتوون و ده‌توانن به پیاده‌یی له شوینی سه‌خت بجه‌نگن. ته‌و ته‌نگ و چه‌له‌مانه‌ی نه‌نتوان له هه‌رشه‌که‌ی تووشی بوو له‌به‌ر سه‌ختی سروشتی وڵاته‌که نه‌بوو، به‌لکو به‌هزی رابهره‌که‌ی، شای نه‌رمینیا نه‌رتاقازدا بووه که نه‌نتوان وه‌ک راویژکه‌ریکی خۆی هه‌لییژاردبوو و هه‌موو ده‌سته‌لاتینکی دابو ده‌ست بۆ به‌ریوه‌بردنی جه‌نگ، که‌چی ته‌و خیانه‌تی لیکرد له‌گه‌لیا. راسته‌ تۆله‌یان کرده‌وه به‌لام زۆر دره‌نگ و دوا‌ی ته‌وه‌ی رۆمانه‌کان له ته‌نجامی ته‌و هه‌له‌یه و هه‌له‌ی رابهرینکی دیکه‌ش خه‌مینکی زۆریان خوارد. رابهری دوهم رۆمانه‌کانی هه‌شت هه‌زار ستاد له زوگما Zeugma له سه‌رفورات و سنووری نه‌ترۆپاتین، واته دووجار به قه‌د دوورییه‌که ته‌گه‌ر به هینلیکی راست حسینی بکه‌ین، دوورخسته‌وه، لینه‌دا که‌وتبوونه ناو چیا و ناوچه‌ی بیریگا و بان و گشت جۆره ئالۆزییه‌ک.

۵- له سه‌رده‌مینکی رابردوو میدیای گه‌وره به‌سه‌ر ته‌واوی ئاسیادا زال بوو، دوا‌ی ته‌وه‌ی نیمپراتۆری سووریای رووخاند (وا هه‌ست ده‌که‌م مه‌به‌ستی سترابون له‌م سووری Syrie به ئاشوورییه‌کانه که به ده‌ستی مینه‌کان رووخان - و) ته‌ویش دواتر له سه‌رده‌می فه‌رمانه‌ه‌وایی ئاستیاز Astyage له‌لایه‌ن داریوش Cyrus و فارسه‌کان له هه‌موو ده‌سته‌لاتینک رووتکرایه‌وه، هه‌یج شتیکی له‌دابونه‌ریته مه‌زنه‌که‌ی بۆ نه‌مایه‌وه: ته‌کباتان بوو به پایتهختی زستانه‌ی فارسه‌کان، ته‌نانه‌ت بۆ مه‌که‌دونییه‌کانیش که که فه‌رمانه‌ه‌وایی ئاسوریایان گرتیوه ده‌ست. ته‌مه‌روش میدیای گه‌وره هه‌مان خه‌مه‌ت پینشکه‌ش به شاکانی پارت ده‌کات و ئاسایشیان ده‌پارێت.

۶- سنووری میدیای گه‌وره له خۆره‌لات پارت و ته‌و چیاپانه‌یه که کوسییه‌کان لینی نیشه‌جین، ته‌مانه‌ گه‌لینک خه‌ریکی راوه‌روتن و کاتی خۆی به ناوی هاوپیهمانی سیانزه هه‌زار تیره‌هاوینیان پینشکه‌ش به ئیلامیه‌کان کرده‌وه تا له دژی سووسه‌و یابیلون

پشتگیریان بکمن. نیبارک Nearque ده گبریتیموهو ده لئی نم شوینه چوار گهلی رنگری لئ بووه: مارده کان که هاوسینی فارسه کان، نوکسین Ouxiens و نیلامیه کان که هاوسینی فارس و سوسه کان له گهل کوسینه کان که هاوسینی میده کان. ههروه ها ده لئی هه ریه که لهم گه لانه له لایهن شاکاتی هاوسینیان خه لات و هه رده گرن، کوسینه کان دیاری گرینگ له شای گه و ره و هه رده گرن، به تایبه تی له کاتی گه رانه وهی بژ بابیلون پاش به سه ریدنی هاوین له نه کیاتان. به لام نمسکه ندهر له ناوه راستی زستان هیرشی کرده سه ریان و دواپی به سه ر چلیبه که بیان هینا، نمسانه نمو میلله تانه که هاوسینی میدیای گه و ره له خوره هلات: له پال نمسانه خه لکی پاراتاسین هه ن که هاوسینی فارسه کان و نموانیش چیاپینمو له سه ر راهه ووت ده وین. له باکور کادوسی و نمو میلله تانه هه ن که له سه ره وه باسمان کردن و له دواوهی لیواره کانی ده ریای هیرکانی نیشته جین. له باشور نه پؤلونیا تید هه یه، که پینشان پنی ده و ترا سیتاسین و Sitacene له گهل زنجیره چیاپی زاگروس له باکوری ماساباتیگ لهو شوینه له میدیا بان به پنی هه ندئ نووسه له نیلام ده رده چن. له خورئاواش نه تروپاتین و هه ندئ ناوچهی نهرمینیا هه ن. میدیا شاری یونانیسی هه یه که له دامه زرانندی مه که ده ونیمیه کان، له صانه: لاودیس و نه پامی له نریک راگا ههروه ها Rhagoe راگا خویشی که نیکاتور به ناوی ئوروپو Europos دامه زرانده وه و پارته کان گورپیوانه بژ نازاسیا. به رای نه پؤلودور- ی نارتامیثا راگا نریکه ی پینج سه د ستاد له باشووری ده روازه کانی قه زوینه وه یه.

۷- به شی هه ره زوری میدیای گه و ره به زایی و ساره، ههروه کو نمو چیاپانه ی ده روانه سه ر نه کیاتان و نموانه ی نریک راگا و ده روازه کانی قه زوین و هه سوو ناوچه باکوریمیه کان تا سنوره کانی ساتیان و نهرمینیا. به پینجه وانه وه باشوری ده روازه کان ته خایی و به پیته و بژ هه سوو جو ره کشتینک ده شی ته نیا زه یتون نه بیته، له هه ر شوینیکیش به جینری به وشکی ده مینیتیموهو رن نادات. ههروه کو خاکی نهرمینیا، میدیا مینرگیکی زوری هه یه و زور به سووده بژ به خینوکردنی ره شه ولاخ. مینرگیکی تایبه تی لیمه پنی ده و تری مینرگی نمسپ، نمو گه رزکانه ی له فارس و بابیلونیه وه به ره و ده روازه کانی قه زوین ده چن به درینوایی پییدا ره ت ده بن. ده لین نم مینرگه له سه رده می فارسه کان په لجا هزار نمسپی لئ ده له وه را، به تایبه تی نمسپی شاهانه، هه رچی نمسپی نیسین Neseen سه، له به ره نه وه ی زور باش و گه و ره ن بژ شا پاریزراون، هه ندیک ده لین ره گه زیان ده گه ریتیموهو بژ نمو شوینه، به لام خه لکی تر له نهرمینیا وه ده یانه یین. ههروه کو نمو نمسپانه ی نهره و پیمان ده لین نمسپی پارت دیمه نه تایبه تیه که بیان له نمسپی یونانی و نمسپی دیکه ی ناوچه که جیاپان ده کانه وه. نموهش له به ر نه که یه که نمو گیایه ی باشترین له وه رگای نمسپه له لای نیمه به گیای میدیا ناسراوه چونکه له میدیا زوره. نم و لاتنه سلفیوم Silphium به ره هم دینئ دوشاویکی لئ درست ده که ن پنی ده لین دوشاوی میدیایی، هه ندئ جار له دوشاوی سیرینایک خراپتره وه هه ندئ جاریش

نايابتره! نهممش دهگهريتهوه بۇ جيبايى ناوچهكه پان تاييهقهندى ئهو گيايه به پيني جوزى دهگوزپت يانيش به پيني ئهو كهسانهى كه دهريدههينن و چاكي دهكمن بۇ ههلكرتن پان بۇ بهكسه بهكارهينان.

۸- نهم ولاته بهم جورديه و پانى و دريويهكهى تا رادهيهكى زور يهكسانه. وا پيندهچي پانايى هههه زورى بكمويته نيوان گمدهنى چياكانى زاگروس كه به دهروازهى ميدي ناسراون و دهروازهكانى قمزوين كه چوار ههزارو سهه ستاده. ئهو باجهى كه دهيدات يهكسانه به فراوانى و هيزى ولاتهكه. له كاتينكدا كهپادوس - يهكان سالانه بيجگه له باجى پاره ههزارو پينچ سهه نهمسپ و دوو ههزار ئيستر و پهشبا ههزار سهه مهريان دههه به فارسهكان، باجى ميديهكان دوو نهوندهى ئهوان بوو.

۹- به شينويهكهى گشتى ميديهكان ههمان داب و نهرىتى نهمصنبييهكانيان ههيه، نهممش دهگهريتهوه بۇ پينكچوونى ولاتهكهيان. دان بهممشدا دههيننن كه ميديهكان له بنجينهدهه خاوهنى نهم داب و نهرىتن و ههر له ريگاي ئهوانيشهوه گوازتراوهتهوه بۇ فارسهكان كه دوواتر بوون به سهردارو جينگريان له نيمپراتوريهتى ناسيا. ئهو رۇبه دريويه كه نهمرؤ پيني دهوترى (رۇبى فارسى) له رهسهندا هى ميديهكانه، ههر له ئهوانيشهوه هونهرى تيرهوايشتن و سوارسوارانئى و خزمت كردنى خاوهن شكؤ و ريزو ستايشيان بۇ سيفاتى خودايى و كرنوش بردنيشيان وهرگرتوه؛ بهلنگى نهممش به پلهى يهكهم جل و بهرگه: تيار (تاجى شاهانهى سادهكان)، كلؤ، كلؤى له لباد دروستكارو، كراسى كهلانگوچكدار، شهروالى بهرين كه له ناوچه ساردهكانى سهروو وهكو ميديا، بهپينچهوانهى خوارو به كاردههينريت. فارسهكان به شينويهكهى بنهرهتى لهو ناوچانه دادهنيشن كه له سهه ئيزيتري Erythree (كهنداوى فارس. و) خاوهنداريهتيان دهكمن. ئهوان له بابيلون و سوسه ييهكان باشورى ترن و تهنيا دواى نهمماتى ميديا بوون به خاوهنى ههندئى ناوچهى تاييهت به ميديهكان. بهلام داب و نهرىتى بهزيوهكان (واته ميديهكان) له لاي فارسهكان وهك نيشانهيهكى شهرف و سيفاتيك بۇ مهزنى شاهانه بهكاردههيننرا. له جياتى ئهوهى به رووتى پان جل و بهرگى سووك لهبهريكمن ناچار بوون خويان بهوشن و رۇبى ژنانه لهبهريكمن.

۱- ههندئى تووسهر دهلين نهم شينه جلوبهركه له ريگاي ميدي: Medee, ئهو كاتهى كه شاژن بووه، هاتوته ناوچهكه، ههروهها له ريگاي ژاسون Jason (پان ياسون) يشهوه هاتووه. دهلين گوايه ئهو كاتانهى ميدي له جياتى شا دههاته ناو خهلك رووى خۇى تا چاوهكانى دادهپوشى. ئهوهى پهيوهندى به نهرىتى ژاسونمه ههيه له ريگاي پهريستگاكانى ژاسون پالءهوانمه گواستراوتهمه. ژاسونيههكان شوينى ريزو ستايشى زورن لهلاى بهربهركان. چيايهكى گمورهش ههيه به ناوى ژاسون كه له لاي چهپمه دهروانينته سهه دهروازهكانى قمزوين. نهم مۇدهى جل و بهرگ و ناوى ولاتهكش له ميدي. وه هاتووه. دهلين پاش خۇى يهكى له كورهكانى كه ناوى ميذوس بووه، هاتوته سهرتخت و ناوى خۇى

به خشمیوه به ناوچه که. ئەم رایه به هۆی بوونی ژاسونیا له ئهرمینییا و به هۆی ناوی ولاته کهو به هۆی گهلێک نیشانهی دیکه که دوایی باسیان ده کهین به راست خراوه توه .

۱۱- ههلبژاردنی جواصیترین کەس بۆ پاشایهتی دیسان نهریتی میدیه کانه، بهلام ئەمه تهنیا له ناو خێله چیاپیهکان پهیره ده کړی نهک له ههصوو چینگایهک. رهوشی گشتی که له لای میدیه چیاپیهکان و ناوچهکانی دیکه ولاته کهش ههیه: نهویش نهوه به که شاکانیان کومه لیک ژنیان ههیه، رنگایان پێ نادری له پینج کهمتریان ههینت. ههرچی ژنهکانن به لایانهوه شهرفه نهگه مێردهکانیان زۆرترین ژن، له پینج زیاتریان ههینت، خو نهگه له پینج کهمتریان ههینت شهرم و بهدبهختییه بۆیان. له کاتێکدا میدیا به گشتی لهو پهیری به پیتیدا ده ژنت، ناوچه چیاپیهکانی باکوری ههژارن، خواردنیان بریتییه له نهستوکه سینوی وشکراوه و پارچه پارچه کراو له گهله نانی بادامی برژاو. له گوشینی ههندی رهگ جوهره شهراپنک دروست ده کهن. ده ربارهی گوشت نهوهی له راو دهستیان ده کهوی ده بخون، گیانهوهی مالیش راناگرن. ئەمه ههصوو ئەو شتانهیه که ده بوايه ده ربارهی میدیا بگوتری، ده ربارهی نهریتی پهیره و کراو له ههصوو میدیا، له بهر نهوهی وهک قارسهکانن و نه ههش ده که ریتنهوه بۆ سهردانماندنیان بۆ ئیمپراتۆری فارس، له بهشی تایبەت بهم گهله لینیان ده وینن.

ئهرمینییا

۱- زنجیره چیا تۆروس وهک سهنگه ریکه له باشوری ئهرمینییا و به تهواوی لهو ولاتهی نیوان دیجله فوراتی جیا ده کاتمه که ناوی مینز پوتامیایه. له خۆره له لایا میدیا گهروه نه ترۆپاتین ههین. له باکور زنجیره چیا پاراکاوتراس Parachaothras ههیه که دهروانینه سهر ده ریا قهزوین و ئهلبانیهکان و ئیبرییهکان و کۆکاز Caucas. ئەمهی دواییان له ههصوو لایه کهوه ده روهی ئەم دوو گهلهی داوه، له لایهک به چیاکانی ئهرمینییا، له لایهکی دیکه به چیاپیهکانی مۆشیک و کۆلشیکهوه به ستراوه توه و تا لای تیبازاتییهکان درێژ ده بینتهوه. له خۆرتاوا ههصوو ئەم گهلاته ههین (واته تیبازاتییهکان و موشیکی و کۆلشیکی.. و): ئینجا بهرزاییهکانی پاریا درۆی و سکیدیسه ههتا ئهرمینیای بچووک، پاشان جهوزی فورات که ئهرمینییا له که پادۆس و کوماژین جیا ده کاتمهوه.

۲- فورات له ریتۆگهکانی سه رهوهی تۆروس هه لده قوولی، سه رهتا به درێژایی ئهرمینییا به رهو خۆرتاوا ده کشی. پاشان به رهو باشور ده سو ریتنه وه و تۆروس له نیوان ئهرمینییا و ههردوو ولاتی که پادۆس و کوماژین ده بریت. لینه وه تۆروس جینه ده هیلی و ده گاته بهرزاییهکانی سوریا، ئینجا به رهو خۆره له لاتی زستانه و ههرده سو رۆی و بهم چه شنه به رده وام ده بی ههتا بایبلۆن و له گهله دیجله ولاتی مینز پوتامیا پینک ده هینتی. که ده ریتنه که تداوی

فارس تهواو دهبن.

ئهمانه ههمو ئهو ناوچانهن كه دهورهى ئهرمىنيايان داوه و جگه له ههئدى ناوچهى نزيك له ميديا ههمويان شاخاوى و سهختن. لهو شوينهى زنجيره چياكانى تۇروس كه پينشتر باسمان كردن دهست پيندهكهئمهوه، واته لهسهر ئهو خاكهى كه كهوتۆته بهرامبهه كومازئين و ميلىتئين لهويهرى فورات، ليرهوه چياى ماسيۇن بهرز دهبيتتهوه. لهلاى باشور دهوانيته سهر ئهو پارچهيهى ميژوپوتاميا كه ميگدۇنى Mygdoniens بهكان لىنى نيشتهجين كه دهكانه نسيپين (نسيپين - ي ئهمرۆى كوردستانى توركيا، و). له لاي باكور سۇفين Sophene ههيه كه له نيوان ماسيۇن و ئهنتى تۇروس راشكاوه. ئهنتى تۇروس به دابرائى له تۇروس له له فوراتهوه دهست پيندهكات و له سنورى خۇرهلانتي ئهرمىنيا تهواو دهبيت. لهلايهك دهورهى سۇفين دهات كه ماوهى نيوان تۇروس و ئهنتى - تۇروسى داگيركردوه، له لايهكى ديكه ئهسيليزين كه دهكهويته نيوان ئهو و رووبارى فورات پيش ئهوهى بهزه و باشور بجهميهئمهوه. پايتهختى شاپاتهى سۇفين كاركاتيۇسينرتا. به. لهوبهرى ماسيۇن و زور دور بهرهو خۇرهلانتي له بهرزايهكانى گورديين Gordiyene شاخى نيفاتينس، پاشان ئابوس بهرزدهبتهوه، لهمهى دوهم فورات و ئاراكس دادهبهن، بهكهه بهرهو خۇرئاوا و دوهم بهرهو خۇرهلانتي. دوايى نيبارؤس ديت كه تا ميديا دريژ دهبيتتهوه.

۳. ئهسه دهريهرى ئاوهرؤى فورات. ههرچى ئاراكسه، به ئاراستهى خۇرهلانتي تا ئهتروپاتين دادهبهزى. ليره بهرهو باكورى خۇرئاوا گوشهيهك دروست دهكات و بهك له دواى بهك ههردوو شارى ئهرمهتى نازارا و ئارتاكساتا دهبرى. پاشان دهشتى ئاراكسين دهبرى و دهپژيته دهرياي قهزوينهوه.

۴- ئهرمىنيا شاخ و داخى زوره، دؤلى زور و بانيشى ههيه كه دارمىنوى به زهحمهت لى شين دهبيت. ههئدى له دۆلهكانى بى بهرههمن، بهلام هى ديكهى ههيه زور دهولهههتدن، وهك دهشتى ئاراكسين كه رووبارى ئاراكس تا سنورهكانى ئهلبانيا و پيش رژانى بؤ دهرياي قهزوين دهبرى، ههروهها وهكو ساكاسين كه له دواى ئهسهوه ديت، ئهميش له سنورهكانى ئهلبانيا و كهئارهكانى سىرؤس نزيكه. ئينجا گۇگارين دوايهدواى ساكاسين ديت، ئهسهى دوايان خاكينكه پره له بهروويوى كشتوكالى، له درهختى چاندراو و درهختى ههميشه سهوز، زهيتوونيش بهرههمن دههينتى. بيجگه لهههش، فافين و كۇميسين و ئوركيستين زورترين رادهى سوارچاكيان ههيه. كورزين Chorzene و كامبىزين Cambysene دو ناوچهن لهوبهبرى باشورن و زورترين بهفريان ليندهبارى و دهگهته زنجيره چياكانى كوكاز و ئيبيرى و كۆلشيد. دهلين؛ ههئدى جار له گهردهنى چياكان وارودهات كاروان به تهواى نغزوى بهفر بيت، لهبهر ئهوهى لهو ناوچهيه بهفريكى زور دهبارى. بؤيه گهزوكهكان بؤ ئهوهى خۇيان له كارهساتى وا لادهن لولهدارى بؤش لهگهله خۇيان ههئدهگرن كه ههتا سهر ئاستى بهفر ديت، له بهك كاتدا تا بتوانن لهژير بهفرهوه ههئاسهى پيندهن و نيشانهشه بؤ ئهو

کسمه ی بهر ناوهدا راده بووریت و به دیتنی داره که شونته که ده ناسینتهوه به فرده که هه لده که نی و ژیریه فرکه وتوه که له مهرگ رزگار ده کات. لهو باوه ده دان که له ناو به فرده که، گزی بهستور هه به ناوه وهی بوشه و ناوینکی زور خوشی تیا به، هر وه کو نه وهی به پارچه قوماشینک پالینورابیت. له ناو هم گزیه بهستوانه هندی گیانه وه به شینوهی زیاد بوونی خویه خویی (عفوی) زاووزی ده که ن، نه پؤلونید پینان ده لیت کرم، به لام تیوفان Theophane پینان ده لیت خرچه نگ Larve (نهم وشه به له لای رومانه کان واتای تارمایش ده که به نیت . و). له ناو هم گزیه ناوینکی نایاب هه به، دوا ی تواند نه وهی بهر که بهستوو هه کی ده یخونه وه. هرچی زاووزی نهو گیانه وه رانه به، هندی نووسه بهر مینشانه ی بهرورد ده که ن که له ناو ناگردانی قورقوشمین، له گر یان له خوله مینشی گهرم له دایک ده بن.

۵. میژوونووسه کان ده کتر نه وه، که نهمینیا له بنچینه دا ولاتینکی بچووک بووه و له ژیر کاریگهری نارتاکسیاس و زاریادریس و لایه نگره کان یان گه وه بووه. نهمانه سه مه تا دوو ژهنه رالی نه نیتوشی گه وه بوون، پاش به زینی نه نیتوش بوون به شا؛ به کینکیان له سؤفین و نه مفسین و نوده مانیتید و هندی خاکی دیکه، نه ییدیکه شای ناوچه ی نارتاکساتا بوو. مه مله که ته که ی خویان له سه ره حسینی گهلانی ده ورو بهر گه وه کرد. له میدیه کان ده روزه کانی قه زوین و فونیتید و باسورؤپیند . یان برد، له نیبیریه کان نهو ناوچانه ی ناسراون به پاریادریس، کورزین، گوزارین که که وتونه ته نه م دیوی سیرؤس. له کالبیه کان و موزسینیکه کان کارنیمتیک و ده ره کسین که هاوسینی نهمینیا ی بچووک، له گهل بهشینکی تمواوی نهمینیا ی بچووک، له کاتاؤنی . به کان نسبیلزین و ناوچه کانی نه نتی . توروس، له سوریا بیه کان تامنیتید. نه مه رؤ له سه رانه ی ولاته که هه مو خه لک به یه ک زمان ده دوین.

۶. شماره کانی نهمینیا بریتین له نارتاکساتا، که پینشی ده لین نارتاکسیاساتا و ناتیبال Annibal بؤ شای نارتاکسیاس دروستی کردوه، له گهل نارتاکساتا. هه ردوویان له سه ره نارا کس . ن، به لام نارتاکساتا له سه ره سنووری نه ترؤ پاتینه، که چی نارتاکساتا له ده روزه ده شتی نارا کسین . ه. نارتاکساتا زور به قه شهنگی دروست کراوه و پایته خت و نشینگه ی شایانه به. پارچه زه و بیه ک داگیر ده کات که به نانیسه که ی رووباره که دروست بووه. به هوی سورانه وه که ی سه نگهری شا به تمواوی ده پاریزئی، ته نیا له لای دوور که که وه نه بیت که به هوی جؤگه چیخ بهر بهستی بؤ کراوه. له دووریه کی که م له شار بهر زا بیه سه خته کانی بابیرساو نؤلانی راکشاون که تیگران و نهرتاقازد خه زنه کان یانی لیده پاریزن. له رابردو هی تریش له سه ره فورات هه بوون: نهرتاگیره که دوا ی شویشینک به سه ره کایه تی نه دور Ador سه ره خویی و هرگرت، به لام ژهنه راله کانی سینزار (قهیسه ره) دوا ی تابلو قه دانیکه دریزو تیکدانی سه نگه ره کان له هه مو لایه ک به سه ره یدا زالبوون.

۷. جؤگه ناوینکی زور له م ولاته هه به، هه ره به ناوبانگیان فاز و لیکؤس . ن که ده ژزینه

پردی ئوکسین (ئیراوستین به ههله لهجیاتی لیکۆس ناوی تیرمودۆن دههینی)، ههروهها سیرۆس و ئاراکس که دهژینه قهزۆین لهگهڵ فورات و دیجله که دهژینه دهرای تیریرتی.

۸. ئهرمینیا دهراچهی گهورهشی ههیه. پێش ههموویان دهراچهی ماتیانئ دیت (ماتیانی واته شین)، دهلین پاش مینۆتید Meotide گهورهترین دهراچهی خوینووییه و تا نهترۆپاتین دریز دههینتهوه. بهرهمهینانی خۆی لهم شوینه چالاکه. دواي نهه دهراچهی ئارسینی دیت که پینی دهلین توتیتید: ناوهکهی سۆدهی تیدایه لهبهر نهه جل و بهرگ دهدرینی و تینکی دهات. ههر لهبهر نههش بۆ خواردهوه بهکارناهیتریت. لهو شوینتهی ناوچه چیاپیهکهی نیفاتینس که سهراوهی لی ههلهدگری، جینههینلی دیجله نهو دهراچهیه دهبرئ؛ بهلام لهبهر تیژی ناوهزۆکهی تینکهلی نابیت. ناوی Tigre. یش ههر لهسهوه هاتوه؛ وشهه تیگر له زمانی میدی واته تیر. دیجله ماسی ههسهجۆری تیدایه، ههرچی نهه دهراچهیهیه تهنها بهک جزره ماسی ههیه. لهسههری دهراچهکهوه روبراره که دهژینه ناو چالیکهوه، دواي برینی ماوهیهکی چاک له ژێرههین له کالۆنیتید دهدهچی. لینهوه بهروه ئۆپیس و نهو شوینتهی که پینی دهلین دیواری سهمهیرنههیس دهروات. ئینجا ولاتی گۆردیهکان و ههموو مینۆپوتامیا لهلای راستی خۆی جینههینلی، به پینچهوانهی فورات که نهه خاکه له لای چهپی جینههینلی. دواي نهوهی نهه دوو روبراره لهیهکتیری نزیک دههتهوهو مینۆپوتامیا پینکههینن، پاش تینهریووتیان به ناو سینلوسیا ئینجا بابیلۆن دهژینه ناو کهنداوی فارس، ههروهکو له بهشینکی بهیرهچدانهوهکانی ئیراوستین و ههپارک باسمان کردوه.

۹- له ههسپیراتید، له ناوچهی کامبالا کانی زیر ههیه. نهسهکندهر مینۆن. ی به سهرکرایهتی تیبیک سهربازی ناردهسه بهلام خهلکی ناوچهکه رهوانیان کردنهوه. جگه لههه کانی دیکهش ههیه به تایبهتی لهو کاتزا نهپالئوراوهی که پینی دهوترئ ساندیکس که به «رهنگهکانی ئهرمینیا» ش ناسراوه وه ئهرخهوانی دهچیت. لهم ولاته بایهخینکی زۆر به مینرگی نهسپ بهخینکردن دهدریت، لهم روهوه شوین به میدیهکان چۆلدهکن. لهم مینرگانه نهسپی نهسی. ی دهلهوهپینن که جاران بۆ شایهکانی فارس ئهرخان کرابوون، ههموو سالییک له کاتی جهزنی مینترا فهزمانهراوهی ئهرمینیا بهست ههزار جوانه ماینی بۆ شای فارس دهنارد. کانی ئهرتاقازد لهگهڵ نهنتوان ولاتی میدیای گرت، جگه له سواره ناساییهکانی خۆی دهستهبهک له سواری زریپۆشیشی ئاسادهکردبوو که نزیکهه له شینست ههزار پیاو پینکهاتبوو. میدیهکان و ئهرمهنبهکان تهنها نین له ئرخدان بهم سوارانه، بهلکو لهلای ئهلبانیهکانیش شایانی لیدههرئ و خۆیان له سواری زریپۆشیش دهدهن.

۱- نیشانهیهکی تایبهتی دیکه ههیه که دهولهههندی ئهرمینیا پيشاندهات و ناتوانئ پشتگوئ بخریت. که پۆمپی باجینکی شینست ههزار تالان (پارهیهکی کۆنه) ی زیوی خستهسهر تیگرانی باوکی ئارتاقازد، نهویش بهکسهر بهسهر سهربازه رۆمانیهکانی دابهش

شاره و شارى زوگما له سهر قورات له ژیر ناوی تیگرانۆسیرتا شارێک داده مه زرنی و له دوانزه شارى ویرانکراوی یونانیس خه لکی بۆ دههینی. بهلام پهنش ئه وهی شاره که تهواو بکات، لوكولوس، دوژمنی میتریدات دهگاته ناوچه که، خه لکه که ده نیریته وه ناوچه کانی خویان و پاشان په لاماری شاره که ده دات، ئه و کاته نیمه ی لی دروستکرا بو، سه ره و ژیری دهکات و له شینوهی گوتدیکی بچکۆله له دواى خوی جینه دهیلی. بچجگه له مهش سوریاو فینیسیا - ش (ئاشوورو فینیقیا) له ژیر دهستی تیگران ده دههینی. ئارتافازد، جیگره که ی تا په یوهندی له گه ل رۆم خوشبوو فه رمانه وایه کی بوو ژاوه ده گیری. بهلام له بهر ئه وهی بۆ سوودی پارته کان له کاتی جهنگ له گه لیان خیا نه تی له ئه نتوان کرد ده بوايه نرخى خیا نه ته که ی بدات. ئه نتوان - پش به ده سته سه سه ری ده په نیتته ئه سکهنده ره، له وی به زنجیر کراوی له کاتی ئاهنگی سه ره که وتیان به سه ر پارته کان له شار ده یگن، دوا یی ده یخه نه زیندان ماوه یه ک له وی ده مینتته وه. له کاتی هه لگی رسانی جهنگی ئاکتیوم له دار ده درئ. پاش ئه و کۆمه لیک پاشا فه رمانه وایی ده گرنه ده ست به لام له ژیر نوینه رایه تی سیزار. ئوکوست و رۆمانه کان. ئه م باره تا ئه مرۆش به رده واه.

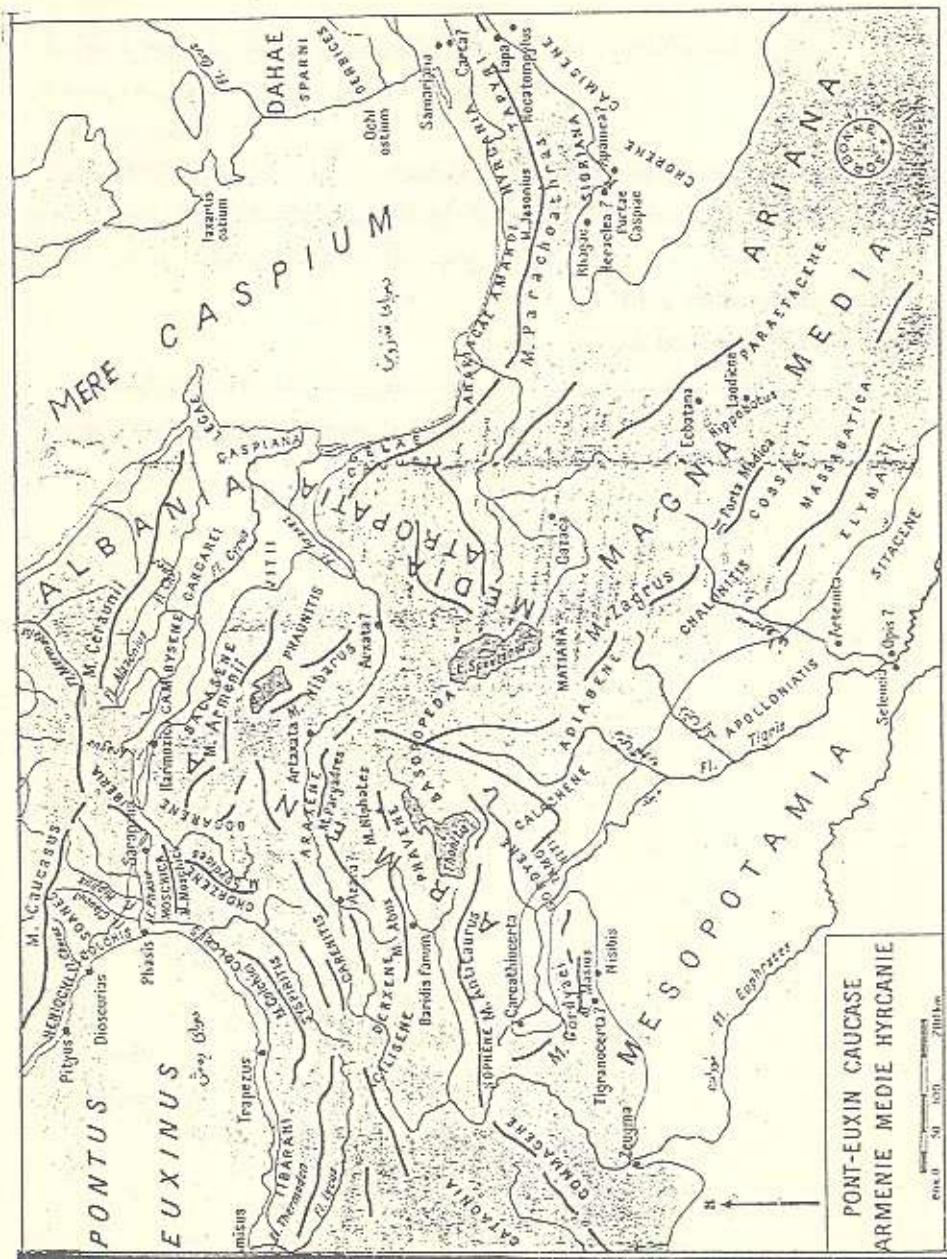
۱۶- هه موو با وه ره ئانییه کانی فارسه کان له لای میدی و ئه ره مه نییه کان هه سته پینه کری؛ میدیه کان و ئه ره مه نییه کان ریزیکی زۆر له ئه نایتیس Anaitis (ئه نایتا: خوا وه ندی خوشهوستی و پیت و به ره که تی. و) ده نین. له هه موو لایه ک به تایبه تی له ئه سیلیسین په رستگای تایه تیان بۆ دروست کردوه. بۆ خزمه تی ئه م په رستگایانه کۆیله ی نیرومی ئاساده ده کهن، شتیکی سه ره سو رصیتتر نیه که ده بینین به گزاده ترین خه لک که چه کانی خویان که هینشتا هه ر کپژن به پنی مه راسیمه که پینشکه ش به په رستگاکان ده کهن، که چه کان له په رستگای خوا وه ندی ئه نایتیس ماوه یه ک ده مینتته وه و تا کاتی شوو کردن راده بویرن و که سیش لۆمه یان ناکات. هینرودوتیش تا راده یه ک هه مان شت له به ره ی لیدی - په کان ده گنریتته وه که که چه کان هه مو یان خویان ده ده نه ده ست رابواردن. ئه م که چانه ئه وه نده دل سو زی به رانه به به دۆسته کانیان ده نوین، که دیاری میوانداریان پینشکه ش ده کهن. هه ندی جار دیاری زۆر تر یان ده ده نی وه ک له وهی که له دۆسته کانیانه وه پینشکه شیان ده کری. ئه م که چانه سامانیکی زۆریان له بهر ده سته چونکه سه ر به خیزانی ده وله مه تدن؛ خویان ناده نه ده ست ئه و که سه ی بۆ په که مچار دینه لایان، به لایانه وه با شتره ئه و که سه خوا وه ن پایه یه کی کۆمه لایه تی ها ونای چینی خویان بیت.

په راویز:

1. Strabon, GEOGRAPHIE. Tome VIII, Livre IX. Texte établi et traduit par Francois LASSERRE. Socete d'edition <Les Belles Lettres>. Pqris. 1975. pp 104_132.

۲. هه مان سه رچاوه. به شی په که م، کتیی په که م. پینشه که ی.

۳. محمەد تەمىن زەكى، كورد و كوردستان، جلدی ۱، ۲، ۳، چاپخانه دارالسلامی بغداد، لا، ۵۸:۷.
۴. توفیق وهبى، بنهچهكەى كوردان، انتشارات سیدپان، لا، ۱۵:۷.
۵. ههمان سەرچاوه، لا، ۱۳:۷.
- 6_MINORSKY, V,(Les Origines Des Kurdes) dans ACTES DU XXe CONGRES INTERNATIONAL DES ORIENTALISTES. LOUVAIN. BRUXELES. 1940.P 144.
۷. توفیق وهبى، بنهچهكەى كوردان، انتشارات سیدپان، لا، ۲۲.
- 8_MINORSKY, V. Ibid, p 144.
- 9_MINORSKY, V.Ibid,P151,152.
۱. كە سەیری نەخشە كۆنەكانى ئوروییهكان دەكەین، بە تاییهتی نەخشەكانى خۆرهلائى ناوهراست، زیاتریش نەخشە سەدهكانى پانزەو شانزەو ههههه، له گهلینكیان له شوینی كوردستان ترو سراوه (كاردۆخ).

رۆژمه‌لامی ئاده‌راست به پشی جوگرافیای سترابون

نه کورد عه‌ره‌بن و نه ئاشوریش کوردن

ئۆشانا نیشان

بهر له‌وه‌ی ده‌روازه‌ی گفتوگۆیه‌کی هه‌مانانه‌ ب‌خه‌مه‌ سه‌ر گازی پشت، به‌باشم زانی هه‌ر له‌م روانگه‌یه‌وه‌ چه‌ند تینینیه‌ک ده‌رباره‌ی به‌شی دووه‌می (باس و لیکۆلینه‌وه‌که‌ی) هاوهری ره‌شاد مه‌یران تۆمار ب‌که‌م، که‌ له‌ ژێر ناوئیشانی (کورته‌یه‌ک ده‌رباره‌ی ناین و باوه‌هری پینش نیه‌سلام له‌ کوردستاندا)، له‌ ژماره‌ (٤)ی گۆفاری رابووندا بلاو کراوه‌ته‌وه‌ :

١/ چاووقچاندن له‌ سه‌رچاوه‌ هه‌ره‌ گرنگه‌کانی جیهان و باهه‌خدان ته‌نیا به‌ به‌ره‌م و نووسینه‌وه‌ی «زاناکانی» روسیا ئه‌وانه‌ی که‌ به‌ ریکه‌وت ناویان نه‌خراوه‌ته‌ نینو لیستی کتێبه‌ قه‌ده‌غه‌کراوه‌کانه‌وه‌!! یاخود کۆمه‌لی کتێب یاخود لیکۆلینه‌وه‌ که‌ به‌ راستی نووسه‌ره‌کانیان بێلایه‌ن نین و له‌بهر تیشکی وستی ناسیۆنالیستیانه‌وه‌ ووشه‌کانیان هه‌له‌شتووه‌.

٢/ له‌ ده‌سدانی هه‌لومه‌رجی ناسایی وینویست بۆ هه‌ر میژووونوسه‌نگ به‌ واتا تۆمارکردنی کۆمه‌لی هه‌له‌ی میژوویی نادروست له‌سه‌ر حیسایی بوون و هه‌ستی مرۆقابه‌تی که‌مه‌ نه‌ته‌وه‌یه‌کانی تر.

٣/ زۆریه‌ی ساله‌کانی به‌ هه‌له‌ نووسراوون.

٤/ جیاوازی نه‌کردنی میانه‌ی (مذهب)ه‌ ناینیه‌کان و نه‌ته‌وه‌یی مه‌یله‌ت.

لاپه‌ره‌کانی میژوو به‌ تیکرا دانیان به‌وه‌دا ناوه‌ که‌ مه‌یله‌تانی ژێرده‌ست به‌ی جیاوازی له‌بهر ه‌زی له‌ ده‌سدانی مافی به‌ره‌به‌رچاندنه‌وه‌ وده‌ستیشانکردنی راستی له‌ ژێر سایه‌ی رۆشه‌ سه‌رکوته‌که‌ره‌کاندا، زۆریه‌ی میژووونوسه‌کانی مه‌یری ره‌واله‌تی نه‌ته‌وه‌یی که‌مه‌یه‌تیه‌یه‌کانیان تیکداوه‌ و هه‌یچیان به‌سه‌ر یه‌که‌وه‌ نه‌هه‌یشه‌تووه‌. به‌لام رۆشنییرانی ئه‌مرۆمان به‌تایبه‌تی رۆشنییرانی کورد ئه‌بێ ئه‌م راستیه‌ چاک ده‌رک پێ ب‌که‌ن، چونکه‌ نه‌ته‌وه‌ی کورد که‌ هه‌موو گه‌لانی جیهان له‌ رۆژئاواوه‌ تا رۆژه‌لات گه‌واهی نامه‌ی بوونی بۆ مۆر ده‌که‌ن، که‌چی رۆشه‌ تیرۆریسته‌کان تا ئه‌م نزیکانه‌ به‌ ناگر و ناسن ئه‌م راستیه‌یان ره‌ت کردۆته‌وه‌. بۆ نمونه‌ له‌ تورکیادا چه‌ندین مه‌لیۆن کورد به‌ تورکی شاخاوی ده‌ژمه‌ردین، له‌ عێراقیشدا تا ناوه‌راستی شه‌سته‌کان (کرد ب‌نی عاصر) بوون، له‌ سووریاش ئه‌گه‌ر کوردێکی نیوچه‌ی (جزیری) به‌ ریکه‌وت گه‌یشه‌ « شام » شه‌و ئه‌بێ له‌ توتیله‌کاندا به‌ دۆلار ب‌خه‌وی، چونکه‌ له‌ پیناسه‌ سووره‌که‌ی نووسراوه‌ ئه‌مه‌ « اجنبی » یه‌!! جا بۆ ئیزانیش خۆ پینویست به‌ باسکردن ناکا.

کهچی نهمهوی کورد همر ماوه و نهمهتا نهمورژ باس باسی کوماری کوردستانه. همر بهم شینهمیش که ناسووری بکرتیه « فلهه » یا « گاور » یا « دیان » یا « کوردی مسمیحی » یا « بن فلهه » نهمه وا ناگهمینی که گهلهکهمان خهریکه لهنینو دهچی به لککو هوی همره گرنگی له دهسدانی هیزی سیاسییه.

ناسووریهکان به رای گشت میژوونوسهکانی جههان (۲) هزار سال پیش زابین فهرانهروایی نیوچهی میسوپوتامیایان کردوه تا رووخانی نیمپراتورهکهیان له سالی ۶۱۲ پ.ز. بزیه بوونی ناسووری له کوردستاندا ناوجهرگی نیمپراتورییهتهکهیان نه تهمهته و نه داگیرکردنه !! بهلککو دریزهپیدانی ژیانیکی ژیزدهست و رولینکی نااسایی بووه شانبهشانی نهمه نومیهکان که هیزشیان دههینایه سمر نیوچه و سنووری میللهتهکهمان و کوشکی شارستانیهتی ناسووریان رووخاند بهلام نهمی نهموشمان له یاد نهچی که تا دوی پلاوونهمهوی ناینی ئیسلام له میسوپوتامیادا عیراتی ئیستا به دوو بهش ناو دهبرا، بهشی ژووروو به واتا له زنجیره شاخی (همرین)هوه بهرهو پاکوور به ناوی (ناوچهی ناشوور) و له خوار بهغداشهمه (به واتا شوننی بهغدا چونکه نهم کاته بهغدا هیشتا دروست نهکراوو) تا دهرای عهره ب ناوی (نیوچهی بابل) بوو. بو نهمهوی زیاتر دریزه به ووتارهکهمان نهمهین به پنیوستان زانی بهکسمر ههله میژووییهکان راست بکهینهوه و بیخهینه سمر کاغمز، له مانه :

- له باسی کورده مسمیحیهکاندا (ل - ۱۴) که گوایه « علی کوری حسین المسمودی » دهلی (یاقویی و جورقان مسمیحین).

دهبی جورقانیش کوردهکانی نیوچهی حملوان بووین !! بهلی یاقویی و جورقان به ناین مسمیحین و به نهمهوش ناسوورین، چونکه وهک گشت میژوونوسهکانی جههان نووسیویانه جیاوازی (مذهب)یی میانهی ناسووریهکان همر له سالی (۴۱۳)ز به بریاری (تاودوسیوس نیمپراتوری دووهم) به ناشکرا سهری ههلهدایموه به واتا دوی (مجمع المسموونی) که له (افسس) دا بهستراو بهشی ههره زوریان به ناوی (نهستووریهکان) ناوبران و بهشی تریان بوون به یهعقوبیهکان لهسمر ناوی پاتریهرکیان (یعقوب کوری بهرداعی). بهلام نهمهوی زیاتر جینگهی گومانه له دهسدانی نهمانهتی میژوویی پنیوسته بو نووسر کاتی گواستنهمهوی رای میژوونوسهکان، چونکه به راستی نهمهوی هاورێ رهشاد نووسیویهتی و خستویهته پال (المسمودی) راست نییه، بهلککو بهم شینهمه نووسراوه له ههمان کتیب « ملامح من التاريخ القديم ليهود العراق/د. احمد سوسه « لاپرهه « ۱۰۵ » (ذکر المسمودی حول اليعاقبه ان اليعقوبيه و الجورقان هم نصارى و ديارهم مما يلي

الموصل و جبل الجودی وکان بعض الیعاقبه فعلا یسکن منطقه زاخو - دهوک - و عقره وکان للیعقوبیه دیر یسمى دیر « القیاره ») یانی جورقان (یعقوب)ین.

لەسەر زاری زانای رووس (پ. لێرخ)دا دیسانمۆه له هه‌مان لاپه‌ره به واتا (ل - ١٤) هاوێری ره‌شاد ده‌لی « نەستوورییه‌کان چه‌ندین سه‌نته‌ریان هه‌بوون له‌مانه سه‌ده‌ی شانزه : شاری هه‌ولێز و سه‌ده‌ی چه‌ده : شاری جزیره (بقره‌دا) و له سه‌ده‌ی نۆزده‌وه شاری كوژان (كوچان) بوو به مه‌لئه‌ندی هه‌میشه‌یی پاتریارکی نه ستووری : كه‌چی راستیه‌كه به‌م شینویه بووه : سه‌نته‌ری یه‌كه‌می په‌تریارکی نەستووری (سالی‌ن و ق‌طیسفون) بوو تا له‌به‌ر به‌ریه‌ره‌کی نیوان ئاینی مه‌سیحی و ئاینی ئیسلام سه‌نته‌ره‌كه‌یان له (به‌غدا)وه گواسته‌وه (مراغه) كه جارێ ناوی (افراز هروذ) بوو به قسه‌ی (یاقوت الحموی - معجم البلدان - مجلد ٤ - ٤٧٩) ئینجا بۆ هه‌ولێز و جارێکی تر بۆ (كرملیس) و دوا جار بۆ (القوش) له سالی (١٤٢٦ز) زه‌مانی پاتریه‌رك (مارشه‌معون)ی چواره‌م و سه‌نته‌ره‌كه‌یان له دیزی (ره‌بیان هرمزد) بوو. (بطرس نصری - ذخیره الاذهان مجلد ٢ ل - ٨٩). تا به یه‌كه‌جاری سه‌نته‌ره‌كه‌یان گواسته‌وه گوندی (قوچانس) نیوچه‌ی (سعرت) له سال ١٥٥٥ز له‌به‌ر به‌ریه‌ره‌كانی نیوان نەستوورییه‌كان و كاسۆلیك كه به هینزی رۆژتاوا بوژانه‌وه وه‌ك د. احمد له هه‌مان سه‌رچاوه لاپه‌ره (١٦) ده‌لی « و قد شهد القرنان ١٦ و ١٨ صراعا مریرا بین النساء و الكاثولیک ... و قام المبشرون الكاثولیک بشتی الوسائل لتحقیق غایاتهم فكانوا یشترون ذمم البیكات الاتراك و الشیوخ الاكراد لكی یقوم هولاء بتحطیم و محو الاثار النسطوریه من معابد وكنائس فی مناطقهم و كان همهم ینصب علی تحطیم الصلات التي تربط بین التاريخ القديم و الحدیث للنساطره راغبین جعل بدایه تاریخهم مرتبطا بتاریخ انضمامهم تحت لواء الهابویه و قد اهتم هولاء المبشرون كثیرا بحرق و اتلاف الكتب و المخطوطات التي تخص تاریخ النساطره و دینهم الق‌دمین « بویه نیشته‌جی بوونی سه‌نته‌ری نەستوورییه‌كان له (قوچانس) دا بۆ ماوه‌ی (٣٦) سال ته‌گه‌ر واتایه‌ك به‌ه‌خشی ته‌نیا ئه‌وه‌یه به‌رده‌وامبوونی په‌یوه‌ندی برایانه و میژووی میانی هه‌ردوو نه‌ته‌وه‌ی ژێرده‌ست و مافخوراو (ناشووری و كورد) بووه، چونكه له سالی (١٩١٥) دا و له ژێر کاری پلانه گ‌لاژه‌كانی ده‌ولته‌تانی ده‌روه سه‌نته‌ری په‌تریارکی و زۆریه‌ی

میله‌ته‌كه‌مان له نیوچه‌ی هه‌كاریه‌وه به‌ره‌و عیراق جارێکی تر په‌نایان برد و تا سالی ١٩٣٣ كه به بریاری شای كۆنه‌په‌رست (مار شه‌معون ئیسا)ی ئه‌وسا ده‌ركرا و سه‌نته‌ره‌كه، كه ئیسه به (كورسی په‌تریارکی) تا ئیستا ناو ده‌یه‌ین، ره‌وانه‌ی هه‌نده‌ران كرا. جا ته‌گه‌ر زانای رووسی پ. لێرخ بلی (بقره‌دا) یا (كوچان) یا هه‌ر شونینگی تر وا نییه.

— هەر له لاپهڕه (١٤) دا دیسانهوه هاوڕێ رهشاد ههلهیهکی تری تاوچهگرگی باس و لیکۆلینهوهکهی نهوهیه، که دهلی:

(ناسووریهکان دهبنه نهوهی نارامیهکان که له سهدهکانی ناوهراستدا به سوری یان سوریان ناویان هاتوه ... ناوی « ناشوری » یان زیاتر لهوهوه بهسهردا برا کاتی مار نهستورس سالی ٤٨٤ز له کهنیسهی بیزهنتی جیابووهوه و موزههیی تایهتی خۆی نه ستووری دامهزراند و نزیکههی ههموو مهسیحیهکانی رۆژههلات به دواي کهوتن.)

نهوهی من ههستی پی دهکهم و شارهزایی یدکم لینی ههبنی لهم رووهوه هاوڕێ رهشاد لهم پرگهیهدا پینشیلێ سنووری پیوست بۆ نووسهری میژووی کردووه. چونکه به نارامی کردنی ناسووریهکان بهی « مقدمات » و به « نهستووری » کردنی گشت مهسیحیهکانی رۆژههلات لهبهر تهئسیری « مار نستوریوس » که بهر له سالی ٤٨٤ز به (٤٦) سال مرد بوو، ئهمه نهک تهنا ههلهیهکی ئاسایی به بهلکوو ستهمیشه.

گهلی نووسهر و رۆژههلاتناس ههولی نهوهیان بووه تهلیسمی پاشماوهی شارستانییهتی ناسووریهکان له میسوپوتامیادا شی بکهنهوه. جا بویه کۆمهلی سهراچاوهی سوود بهخش لهم رووهوه بهر دهست دهکهوی. سهراچاوهکانیش بهگشتی بیجگه له (هادی العلوی) و وتارهکهی له « الثقافه الجدیده » ژماره ١٩٨٨/٢، ١ دانیان بهوهدا ناوه که نارامیهکان به شیوهی گروپی بچووک بچووک له رژناوای « فورات » دا بۆ ههیشه نیشهجی بوون واته « نیوجهی سوریا » ی نیستا و بهتایبهتی له « حهران » و دهرویهری. ههمیشهش له ژێر دهسهلاتداریتی ئیمپراتزیهتی ناشووری دا بوون، تهناوت ههندی جار نهی که شۆرشیان دهکرد و بهزۆریش سهركوت دهکران. بهلام له ناوهراستی سهدهی چواردهوه تا سههتای دوازهدهی پ.ز. کۆمهلنک له عهشرهتهکهیان له رویاری (فورات) بۆ یهکهمین جار پهڕیهوه و بهرهو خوارووی میسوپوتامیا رینچهکهیان گرت تا له دهرویهری شاری « بابل » دا نیشهجی بوون.

نارامیهکان بو یهکهمین جار ناویان له نووسینهکانی پاشاکانی ناشووریهوه دهركموت، له مانه قهبیلهی (تهخلامۆ یا تهخلامۆ) وه قهبیلهی (سۆخۆ یا سۆتۆ) له نووسینهوهکانی (تیگللات بلیزری) یهکهم ١١١٥ - ١٠٧٧ پ.ز. ههروهها پاشای ناشووری (ئهدد - نیراری یهکهم) دهلی نزیکههی سالی ١٣٠٠ پ.ز. یاوكم لهگهڵ خپلی (الاخلامۆ) باکووری (میان دوو رویار) کهوته شهر. دواي نزیکههی (٨٠٠) سال له گهیشتنی خپلهکانی نارامیهکان بو دهرویهری (بابل) توانییان هینکی سیاسی ساز بکهن و به سهركرایهتی (بنوبولاسر) نازاوهیهکی فراوانیان دژ به پاشای ناشووریهکان (ناشور - تهئیل - نیلاتی) Ashur

etil - ilani) کۆری ئاشوربانپال رینکخست و کهوتنه بهریرهکی ئاشوریهکان و توانیمان له کۆتاییدا « سهردهمی دوایهمن دهولەتی بابلییهکان » بگرته دهست و (بنیولاسرا) بوو به پاشای (بابل) که ئەو له دهسهندا دهگهریتهوه سهر ئارامیهکان و ناوی دهولەتهکهی بوو به دهولەتی (کلدانی) و دهسهجی رینکهوتنامهیهکی لهگهڵ (کهیخوسره و) پادشای ئەخمینییهکان بهست دژ به ئیمپراتۆرییهتی ئاشوریهکان و توانیمان به دوو قۆلی ئیمپراتۆریهتهکه له سالی ۶۱۲ پ.ز. بروخینن. که ئەمەش دهیپته بهلگهیهکی تهواو بۆ جیاوازی نهمهوهی له نیوان ئارامیهکان و ئاشوریهکاندا، ئەگینا ئەگهر ئەو ئاشووری بوايه « منطق » نهبوو بچی لهگهڵ دوژمندا رینک بکهوی بۆ رووخاندنی شارستانییهتی باب و پاییرانی، بهلام به قسهی گشت میژوونووسان و لیکۆلهرهوانی جیهان دهسهلاتداریتی ئارامیهکان له (بابل) جیاوازی رهگمزی ههردوو دهولەت بوو به هۆی رووخاندنی ئیمپراتۆرییهتی ئاشووری و دوا جار له سالی ۵۳۹ پ.ز. دهولەتی بابلییهکانیش.

- بهنسیبەت ناوی (ئاشوریهکان)یش که گوايه له (سهدهکانی ناوهراستدا به سوری یا سوریان ناومان هاتوه) ئەتوانم بلیم « خودی زمان » دهورنکی بالائی له تینکدانی ناوی ئاشوریهکاندا بینبوه. چونکه بۆ یهکهمین جار ناوی ئاشووری یان ئهسووریان (Assyrian) به دهست میژوونووسی به ناویانگ (هیزودوتس) له سهدهی (۵)ی پ.ز. نووسراوه « مقدمه فی تاریخ الحضارات القدیمة - طه باقر - لاپهه / ۴۷۱ » ههروهک چۆن کورد تاكوو ئیستا لهباتی پیتی « ث » پیتی « س » بهکار دههینی و ووشهی « ئاشووری » له جیاتی « ئاشووری » یان « ئاشووری » بهکار دینی. ههروهها رایهکی تریش ههیه که گوايه ناوی ئاشوریهکان له سوریاوه پیمان گهیشتی، چونکه بۆ یهکهمین جار پروسکی مسیحییهت ههه له ونوه رژایه ناو وولانی میسوپوتامیا و رۆژههلات و دنیا بهگشتی و ههه کهسی باوهری بهم ناینه « نوی » یه هینابایه یهکسهه دهبوو به (سوورایه)

به واتا (Cristion / کتاب أدب اللغة الارامیه - البیرابونا - لاپهه ۲۹)، کهچی ناوی (سوریا)ش له زمانی (میسری) کۆننوه به (خارو یا شارو) دهنوسرا، بهلام یۆنانییهکان کردیان به (ئاشوریا) و دوا جا (سوریا) / تاریخ کلدو - اثور - ادی شیر - بهرگی یهکهم، لاپهه ۵۱) و (اللعنة الشهیة فی نحو اللغة السریانیة - یوسف داود، الموصّل - بهرگی یهکهم - سالی ۱۸۹۶).

ئهوهندهی که به مهسهلهی نهمسورس و دواکهوتنی مسیحییهکانی رۆژههلات له سالی

۱۸۴۴ز به ستراوه، وا بزاتم تنیا مردنی نستورس سالی (۴۳۸) از دوی بریاری بینهشکردن و بیبهریکردنی له (مجمع افسس) که له سالی (۴۳۱) از به سترا لهسهر بیروباوه‌ره‌کاتی جیاواز له بیروباوه‌ری نیمپراتوریه‌تی بیژه‌نتی، به واتا (۴۶) سال پهر له میژووی دیاریکراو، به سه بز راسکردنوهی تم هه‌له‌یه و بز زیاتر روونکردنوهش نستورس که ده‌رکرا، ره‌وانهی « لیبیا » یان کرد و نینجا دوی (۷) سال له دپرنکی کوندا له نیوه‌دورگهی سینای میسر سالی ۱۸۳۸ز کوچی دوی کرد.

— « مه‌سیحیه‌کانی سوزان و گهرمیانی کوردستانی عیراق به‌گشتی کلدانین به‌تایبه‌تیش نه‌وانهی نینچه‌ی همولیز - عه‌ینکاوه - شه‌قلاوه - هاودین » تم دوو دپره له لاپه‌ره ۱۵ نووسراون. سه‌یره که هاوپی ره‌شاد دوو براده‌ری ناسووری هه‌بووی یه‌کیکیان (کلدانی) یه به (مذهب) و خه‌لکی شاره‌که‌یدی و نه‌ویتریان (نستووری) یه به (مذهب) و خه‌لکی گوندی (هاودیان) بی، به‌لام تا نیستا هه‌ستی به‌و جیاوازیه نه‌کردبی که تنیا (۵۰) کم تم دوو شوینه له یه‌کتریه‌وه دوورن، نه‌ی به چ شیوه‌به‌ک مافی سه‌ماندنی (مذاهب)ی جیاوازی میلله‌ته‌که‌مانی پی ده‌به‌خشری چ له تورکیا و چ له سوریا و نیراندا، سه‌ره‌پای تینپه‌بوونی نزیکه‌ی دوو هزار سال ؟

— دیسانه‌وه له لاپه‌ره (۱۵) دا نووسیویه‌تی « له کوردستاندا جگه له ناسووریه‌کان مه‌سیحی واش هه‌ن خویان به کورد ده‌زائن. بینگومان به ژماره که‌مترن. تم کورده مه‌سیحیه‌کانه وه‌کوو گروپ و کومه‌له‌ی تایبه‌تی زیاتر له سوله‌یانی و کویه، گوندی هه‌رموته‌دا کویونه‌تیه‌وه. « تنیا ناوردانه‌ویه‌ک له رابردووی میلله‌تی ناسووری له ژیر سایه‌ی ده‌وله‌تی عوسمانیدا نه‌وه‌مان بو ده‌سه‌لینی که ناسووریه‌کان به هزی به مه‌سیحیه‌بوونیان تووشی نه‌شکه‌نجه و شالوی درندانه بوون له‌بهر روشنایی دروشمی « خه‌بات له پیناوی نیسلامدا » بویه هه‌ر شونتی له کوردستاندا که گروپی بچوکی ناسووری مه‌سیحی تیا گوزه‌رانی ده‌کرد مه‌سه‌له‌ی مان یان نه‌مانیان به توندوتیژی تم سیاسته‌وه لکینرا بوو بز نمونه شاری سوله‌یانی وه‌ک مستر لیک لافا ده‌لی « له سالی ۱۸۶۸ دا نفوسی سوله‌یانی شه‌ش هزار ماله کورد بوو له‌گه‌ل (۳۰) ماله کلدانی و (۱۵) ماله چوله‌که / پروانه : شاری سلیمانی - نووسینی نه‌کره‌می مه‌حمودی سألحی ره‌شه ». هه‌ر هه‌مان شت به‌رامبه‌ر به گوندی « هه‌رموته » ی سهر به کویه که شیوه‌ی له به‌له‌مینکی مه‌سیحی له ده‌ریابه‌کی نیسلامه‌تیدا ده‌چوو !! لیزه‌ش نه‌توانم بلیم نه‌گهر و بست و خواستی خه‌لکه « به کورد کراوه‌که » بکریته نامازه، نه‌وه ژماره‌ی ناسووریه‌کانی شاری سوله‌یانی به هه‌موو له (۲۰) خیزان زیاتر نین و کومه‌لنیکیشیان نیستا که لیزه‌ن و گه‌یشتونه‌ته سوید

بهلام هەر به ههلمۆینی یه کهم ههناسهی نازادی بۆ رهگمزی رهسه نیان وه رهچهرخان و شانازی به نابین و نهتهوهی ناسووری خۆبانهوه ده کهم و به ههمان شینوهش خه لکی « ههرمۆته » که به موسولمانبوونیان دهگه ریتهوه بۆ سه رهتای ئهم سه رهده مه و نیستاکهش به دزی پیاوه گه ره کانیان به زمانی ناسووری نوێ ده کهم: ئهمه له لایه ک و له لایه کی تریشه وه، نه گهر سه رچاوه کانی میژوو به کړن به ناماژه بۆ تیکدانی رواله تی نه ته وه یی میله ته کان ئه وتا کتیبی « العراق الطبقات الاجتماعيه والحركات الثوريه من العهد العثماني حتى قيام الجمهوريه - نووسینی حنا بطاطو - که نووسه ریکی فه له ستینیبه له لاپه ره ۸۳ دا ده لئ: (ئه وانه ی له شاری سوله یمانیه وه بوو بوون به سه ره ک وه زیر یا ئه ندامی په ره مان له بابانییه کان ئه وان » سه نه اکرا د مسته ربون « بوون. به لام له راستیدا نه ک هه ر خۆم به م درۆیه هه لئاخه له تهم به لکو و ته نانه ت نووسه ره کهش له خۆدی خۆیه وه باش ده زانی که (بابان و الجادر) و زۆری تر له به نه چه دا کو ردن و نیستاکهش هه ر کو ردن.

- هاوړی رهشاد نه ک ته نیا له رووی میژوو ییه وه، به لکو له شیکه رنه وه ی باری نابین شه وه له هه ندی رووه خاله کانی ورد نه پیکاهه ! بۆ ئه وته له لاپه ره ۱۶ دا نووسیویه تی « ئاینی مه سیحی وه کو وه موو ئاینیک دوو ده وری نا کوک به یه کی بینه وه له لایه که وه سه به ره ت به ناسووریه کان ده وری کو که ره وه و یه که گرتی بینه وه، که چی له لایه کی ته وه ده ره ق کو رده کان ده وری جیا که ره وه و لیکدا برانی بینه وه ». زانا کانی ئیتنوگرافیا و رۆژه لاتناسانی جیهان به گشتی دانیا ن به وده نا وه که هۆی هه ره گرنگی کزیوون و لاوازی میله ته ی ناسووری به مه سیحی بوونیانه، چونکه هه ر له یه که م رۆزی باوه رکردنیا ن به ئاینی مه سیح که وتنه به ره ره کانی چه ندین نه ته وه و ئه مپه راتۆریه ت و خوله قای ئه سلامی و ته ته ر و مه غۆل و دوا جار ده وله تی عوسمانی له مانه ش به ره ره کانی نیوان ناسووریه کانی مه سیحی و کو رده موسولمانه کان. جا لیکدا برانی کو مه لئ خیزانی کو ردی دوای به مه سیحی بوونیان به چ شینوه یه ک ئاینی مه سیحی ده وری جیا که ره وه ی بینه وه سه به ره ت به کو رده کان، به لام به ئه سلام کو ردی هه زاران خیزانی ناسووری و کو شتن و برینی هه زاران « کافر » هه ر هه مان ناین ده وری جیا که ره وه و لیکدا برانی نه بینه وه ده ره ق به میله ته ی ناسووری ؟؟؟ « منطقی » یش نییه خه لکی سه ته میده روو به کاته ئاینی که مه یه تی بۆ رزگار بوونی له کاتی که دا که زۆرایه تی به رو باوه ریکی تریان هه بی به تاییه تیش له وولاتانی رۆژه لاته !!

- له لاپه ره ۱۶) دیسانه وه خالیک زۆر سه ره نجی هاوړی رهشادی راکیشا وه که به راستی هه مان خال لای منیش جینگه ی سه ره نجه، به لام به شینوه یه کی تر. ئه و ده لئ: « له کو رده وا ریدا

مەسیحییەکان بەک ناویان نییە ئە کاتیئەدا ئاسووریەکان خۆیان بە خۆیان دەلێن (ئاتوڕای) واتە ئەمە (ئیندو ئیتنۆنیم) ناوی خۆی نەتەووبی یانە کەچی کوردە موسولمانەکان تەنیا هێما بۆ نایەکیان دەکەن و ئەوەش بە چەند ناویەک لە بادینان هەر بەگشتی کرمانجەکان پێیان دەلێن (فەله) کەچی لە سۆران - هەولێر و نینۆچەکانی سەر بەوی ناوی (دیان) یان بۆ بەکار دەبەن ... » رایەکی وا هەیە گوايە لەم ناوچەیدا ووشەی « دیان » بۆ کوردە مەسیحییەکان بەکار دێ و « فەله » ش بۆ ئاسووری و مەسیحییەکانی تر .

هەر بە قسەی نووسەر ئێمە بە خۆمان دەلێن « ئاتوڕایی » بە واتا ئاسووری. بەلام کە کورد پێمان بلێ « فەله » یا « دیان » ئێمە گوناھمان چییە ؟ بۆچی راستییە کە بۆ ئاسووریەکان « حەرامە » بەلام « چەوتە » کەش بۆ نووسەر « حەلال » بێ تەنیا بۆ سەلماندنێ بۆچوونەکەمی ؟ ئەوی من ئاگادارم و نووسەریش وەک من، ئەگەر لە کوردێکی تورکیا پرسی تۆ چیت ؟ لە وەلامەکەمی خۆیدا دەلی ئەز کرمانجیم !! نالی من کوردم، دوور نییە لە بادینانیش تا رادەبەک ئەم وەلامە بەرگویی بکەوی !! دەرھەق بە ناوی (دیان) کە ماناکەمی لای ھاویری رەشاد دەست ناکەوی و (فەله)ش کە کردوویەتی بە جووتیار، وێستم مانای ئەم دوو تەلیسمە بە کوردییەکی پاراوشی بکەمەو.

یەکەم : ووشەی (دیان) ووشەیەکی ئاسوورییە بەلام بە تێکشکاوی خزاوێتە ناو زمانی کوردەواری کە ئەمەش لە دیالێکتی زمانی کوردیدا روالەتێکی زور ئاسایی بە ئەک تەنیا بەرامبەر ووشە ئاسووریەکان، بەلکوو تا رادەبەک بەرامبەر زمانی عەرەبیش. « دیان » لە بنەڕەتدا ووشەی « دەبیانە » بە واتا مرۆقی نوێژکەر و بە تاین، بەلام دیارە (دەبیان) نەختی قورس کەوتۆتە سەر زمانی کوردی و دوا جار بەک دوو پیتی لی قرتنراوە تا بپووە بە (دیان) بەلام هەمان واتا دەبەخشێ.

دووەم : ووشەی (فەله) هێچ پەیوەندییەکی بە (فلاح / جووتیار)ووە نییە وەک ھاویری رەشاد دەلی، بەلکوو رۆژانە مەلای موسولمانەکان چەندین جار بانگ دەدا و دەلی « حی علی الصلاة حی علی الفلاح » جا لێرەدا « الفلاح » بە واتا (هلموا الی طریق الفوز و النجاه) وەک لە (المنجد فی اللغة و الاعلام) ی عەرەبی نووسراوە، وا بزانم تا رادەبەک ئێستا کە تاریکایی میانێ ئەم دوو ووشەیە رۆشنتر کرایەو و دەرکەوت کە هەردووکیان دوو ئەلقەیی تاین و چاک بە یەکتییەو بەستراون.

— لە بەرگەمی کۆتایی لاپەرە (١٧)دا ھاویری رەشاد دەلی « ئیسلام رینگەمی ژنەینانی داووە لە مەسیحی و جوولەکەکان بەلام ژنەینان لە نیوان کۆمەلە ناینییەکاندا باو نییە .» لە رووی

تایتهوه ئاینی مەسیحی رینگای ژنهنانی دهرهست نهکردوو له گهڵ ههز سی « دین » بهلکۆو له ههندی لاره زیاتر مهسهلهکهی ئاسان کردوو کهوتوو بهتی دواي ماره برینیش ههز کهسه و ئاینی خۆی و مندا له کانیشیان نازادن له ههلبژاردنی ئاینی پینوست و ئهم شینویهش زۆر باوه له کۆمهلائی مەسیحی ! کهچی لهم سهری جیهانی ئیسلامی تا ئهو سهری بگهڕین، بێجگه له نازادی ماره کردنی ئافرهتی مەسیحی بۆ مرۆفی موسولمان هیچی ترمان بهردهست دهکهویت له دادگاکانی رۆژههلات که نووسه خۆشی ماوهیهک لهم شۆینه فرمانی بیری دادگا بوو ؟؟؟ ئایا بیری به دوو کهوتنی ئافرهتی موسولمان دواي گههچی مەسیحی به ههمان شۆیه و کات بیری خۆنبرشتنی ئافرهتهکه نییه ؟؟ جا پینوست دهکا ئهونه بهینینهوه بۆ ئهوی تهیا رۆژی له وولاتینکا ژباپی که ئاینی ئیسلام به بیری دهولت بۆته « ئاینی رهسمی ». خۆشی شارهزای وهزعهکهیه و دهلی « مەسیحی بپیت به ئیسلام ئهوه زیاتر باوه جا چ به زورداری و زۆرهملی بی که جارن پهپهوه دهکرا، چ به ئارهزوی خۆی بی » .

- له پهراویزی لایه (۱۷) به دوو دیری کورت نووسه ویستوو بهتی تاوان و گونا له سهه شانی چینی دهره بهگی کوردستان لا بهری و رۆلی سههه گیان له تیکدانی پهپهوهندی مرۆقایهتی و ناشتیانهی میانهی ئاسووریهکان و کوردهکان له کوردستاندا به دوو ووشه کۆتایی پی بهینی. ئهگه چ خۆم دهمنکه مژوولی ئهم بارهیهم و ههولئ ههه گرنگ ههیشه کردنهوی لایه پهپهکی ئوی و بێگهرد بووه و نهمانیستوهه پهرده له روهی رووداوه دلتزینهکانی رابردو بمانین، چونکه به راستی له بهرزه ههندی کوردستان نییه ههروهک چۆن به سوودی ههردوو نهتهوه ئابی. « میر بهدرخان له سالانی شۆرشه کهیدا ۱۸۴۳ - ۱۸۴۷ »

تهک تهیا له یاسا شهرمهینه رهکهی تورکی

لا نهداوه وهک هاوپی رهشاد دهلی، بهلکۆو به فیتی تورکهکان تهوژمی بزوتنهوه کهی (۱۸۰) مژه گۆری. له جیاتی ئهوی هیرش و شالۆوی بزوتنهوه کهی روو به روهی تورکی داگیرکهه و چهوسینهه بکاتهوه میلهتهی ئاسووری له نیوچه کهدا قه کرد و ئاگری تینهردان وهک پروفیسۆر ماتیف له کتیه کهیدا (الاشوریون و المساله الاشوریه فی العصر الحدیث - ترجمه الحركه الديمقراطييه الاشوریه - ص ۷) دهنوسی، ههروهها (سیاسه واقلیات فی الشرق الادنی - لورانت وان شابری - ص ۳۷۲) ، (لایارد - نینوی و بقایاها) ، (ملامح من التاريخ القديم ليهود العراق، د. احمد سوسه، ص - ۱۱۹) ، چهندین سهراوهی تریش که ئیستا له بهر دهستم دان.

له کۆتاییدا دههوی ههز لهم رووهوه راستیههک تۆمار بکهه که رهگ و ریشهی

دهگهرینهوه بۆ ناوهڕۆکی میژووی دێرینی کوردستان و برابتهی کورد و ناسووری، چونکه سه‌ری چه‌وساوه‌کانی هه‌ردوو نه‌تموه هه‌میشه بوته گۆنی گۆچانی ده‌ستی داگیرکه‌ران و چینی ده‌ره‌به‌گ له کوردستاندا. هه‌ولی هه‌ردوو لاش لیکدا‌براندن و گرتینه‌ردانی په‌رنزی نیوانیان بووه چ له رابردوو چ له‌م سه‌رده‌مه سه‌خته‌دا. بۆیه نازادیه‌خوازانی میللته‌تی کورد و رۆشنی‌رانی ئه‌بی مژوولی بوژاندنه‌وه‌ی تۆوی دیموکراسی و یه‌کسانی و نازادی بێن. چونکه باوه‌ر ناکه‌م له سه‌رانسه‌ری جیهاندا میللته‌تیک هه‌بی به‌ قه‌ده‌ر کورد یا ناسووری که‌وتبێته به‌ر زه‌بروه‌نگی دیکتاتۆریه‌ت و سیاسه‌تی ره‌گه‌زه‌په‌رستی، جا چۆن ئه‌وه‌ی که‌ته‌کی به‌ر که‌وی و ئه‌وه‌ی که‌ته‌ک بژمیری به‌ یه‌ک حیساب له‌ قه‌له‌م به‌درین !! کیشه‌ی کوردیش هه‌یچ کات زۆر یا که‌می خه‌لکه‌که‌ی نه‌بوته‌ پێوه‌ر بۆ له‌ ده‌سدانی ده‌سه‌لاتداریتی یا سه‌ریه‌ستی، ئه‌وه‌تا ئه‌ورۆش خوینی گه‌شی گه‌وره و به‌چوکی هه‌ردوو لا به‌سه‌ر شمشیری ناحه‌زان دله‌پ دله‌پ خاکی باب و باپیرانمان ناو ده‌دا و رژیمه‌ تیرۆریسته‌کانی رۆژه‌لات دانیان نه‌ به‌ پیناسه و نه‌ به‌ مافی ره‌وای کورد یا ناسووریا نه‌ناوه.

حهوتوو له رووداوهکه، پسیپۆرتیکی تۆکسییکۆلۆژی (مادهی ژاراوی) بیتژیکی سهری له ههلهبجهدا هیچ گومان نهما که لهوئ مادهی کیمیایی بهکارهاتووه. نهو پسیپۆره لهوئ لهگهڵ نهو قوربانییهانی که زیندوو مابونهوه قسهی کردو نمونهی خوین، میز و قژیانی بهتاقی کردوه.

بهرووبووی لیکۆلینهوهکانی نهو نهوه بوو که به لانی کهمهوه ۳ جوهره گازی ژاراوی جیاواز به تیکهلاوی دهکار کران: گازی ماستارد، سییانید یان گازی وهک نهوو، گازی تابوون یا گازی عهسهبی وهک نهو. (۴۲) نهوه پهکهم کهیسی به بهریلاوی زاندرای شهری کیسیایی له دژی کوردهکان بوو. بهلام پیتش نهویش حکومهتی عێراق بۆ نزیکه‌ی ماوهی سالتیک گازی بهکارهێنابوو.

پهکهم هیرش به مادهی کیمیایی وهک باس دهکری له مانگی ئهپریلی سالی ۱۹۸۷ رووی دا، کاتییک نهو ناوچانهی که لهبن کۆنترۆلی چهنگاوه‌رانی پارتیزان (پیتشمه‌رگه)دا بوون بۆمباران کران، نامانجی نهو بۆمبارانه بنکه‌یهکی پیتشمه‌رگان و چه‌ند گوندیک بوون. له هیرشیتیک دا بۆ سه‌ر دۆلی باليسان که له باکووری رۆژه‌لاتی ههولتیر هه‌لکه‌وتووه، وهکی ده‌گوتری زیادتر له ۱۰۰ کەس کوژران، که نیوه‌یان خه‌لکی سیفیل بوون. په‌کتیی نیشتمانی کوردستان PUK، که نهو هیرشانه به ناوایه‌کی سه‌رده‌کی روویان لهو بوو، هه‌ولی دا که سه‌رنجی جیهان به‌ره‌و نهو وه‌زعه‌ی رابکیتشی به‌لام کەس به‌ هاواریه‌وه نه‌هات و باوه‌ریان پین نه‌کرد. ژماره‌یه‌کی که‌م له نازانه‌کانی ده‌نگویاس نه‌پنج نه‌وانی ده‌که‌ بێدنگیان لێ کرد. (۴۳) ده‌سته‌بجی دوا‌ی بۆمبارانی باليسان، هیرزی پیا‌ده‌ی عێراق هیرشیان هیناو چه‌ندین ده‌رزه‌ن له خه‌لکی برینداریان گرت. وا ئیدیعا ده‌کری که نه‌وانه‌ بره‌درانه نه‌خۆشخانه‌یه‌کی نیزیامی له نزیک هه‌ولتیر، له‌وئ قیلم و وینه‌یان لێ هه‌لگیرا بۆ نه‌وه‌ی که وه‌ک قوریانی هیرشی ئێران له قه‌له‌م بدرین و، دوا‌ی نه‌وه ده‌گوتری که هه‌ر له‌وئ هه‌موویان کوژران. (۴۴)

هیرشی گازی هه‌ره‌سه‌خت، له مانگی ئووتی ۱۹۸۸ له به‌شی هه‌ره‌ باکووری عێراق کرایه‌ سه‌ر نه‌و دۆل و ده‌رانه‌ی که له‌بن کۆنترۆلی پارته‌ی دیموکراتی کوردستان KDP ریک‌خراوه‌یه‌کی ده‌که‌ی سه‌رده‌کی کورد له عێراق)دا بوون، پدک ماوه‌یه‌ک بوو له‌و ناوچانه‌ له‌ئێتر هیرشی چه‌کی ناسایی دا بوو، نه‌وان له‌وئ به‌ چه‌ندین جوهره‌ ماده‌ی کیمیایی بۆمباران کران، به‌ ده‌یان هه‌زار کەس چ خه‌لکی سیفیل و چ پیتشمه‌رگه، له ترسان راپان کرد و ناو‌دیوی سنووری تورکیا بوون. (۴۵) پدک دوا‌یه‌ لیستی ۷۷ گون‌دی بلا‌وکرده‌وه که به‌ گاز لێندرابوون، نه‌و به‌ ته‌خمین ژماره‌ی نه‌و که‌سانه‌ی که به‌و هیرشانه کوژران به‌ نزیکه‌ی ۳۰۰۰ کەس دانا.

ژینۆسید بدههستی ریزی عیراق؟

نهمن مهیلی نهوهم تیدا نییه که زاراوهی ژینۆسید بۆ شهری کیمیایی رژی عیراق له دژی کوردهکان بهکاربهێتم، نهگهرچی بهلگهی نهوتۆ هیندراوهتهوه که نهو کهیسه لهگهڵ ناساندنی پهپاننامهی سالی ۱۹۴۸ دهگهێنێ. ناخرین داوهی لهوبارهیهوه رهنگه به پرسی مهیهست (لهوکاره) بهسترایینهوه. هیچ نیشانهیهک بدهستهوه نییه که بیسهلمینتی کهمهیهستی رژییم، له بهکارهینانی چهکی کیمیایی، قهلاچۆکردن و نههیشتنی کوردهکان له باری فیزیکییهوه بووین. مهیهستی دوایی رژییم لهوکاره لهنتۆردن و ریشهکیش کردنی بزوتنهوهی کورد وهکو گیروگرفتیکی سیاسی بووه، کوشتن به گاز تهنی هۆبهک بووه بۆ گهیشتن بهو مهیهسته. بۆمهبارانی ههلههجه به روالهت ههم مهیهستی تۆله لیکردنهوه ههم وشدار پتدان کراوه، وهک لهمهپهتیک بۆ پیشگهێرانهوه له سههریزوی و راههپینی زیادتر. نهوه لهو قسانهی را که دواتر عیراق لهسههر نهو بۆمهبارانهی کردووه دهردکهوێ. (۴۷) هیرشی مانگی ئوت به روالهت بۆ گهیشتن به دوو مهیهستی دوولابه نه کراون: تیکشکاندن بزووتنهوهی خۆراگری چهکارانهی کورد و بهرتهوهبردنی بهرنامهی راگوێزتن و بهجێ کردنی به لیشاو بۆ چاوترسین کردنی دانیشتهوانی سیقیل بۆ نهوهی گوندهکانیان بهجێ بهێلن. نهوهبهرنامهیهی جینگۆرکی و دامهزاندنهویه خۆی به مهیهستی پیشگرتن له بزوتنهوهکانی پارتیزانی کورد له دهاوتوودا بوون.

بیزاری و دلتاوتییبهکانی شهری کیمیایی (ویژدان) راتلهکینن، به تایبهتی کاتیک دووربین له وییون و ناسهی کردوون. جابۆیه جتی سهرسوورمان نییه که بهکارهینانی چهکی کیمیایی لهلایهن عیراقهوه له دژی کوردهکان زۆر زیادتر سهرنجی نیونهتهوایهتی بهرهو لای خۆی راکیشاوه. له چاو لایهنهکانی دیکهی سیاسهتهکانی عیراق له ناست کوردهکاندا، نهوه ههلههه، که نهو هیرشه گازیانه به دوندی سهروکتکردنی توند و تیزی کوردهکان له عیراق دابندرێ. ههر نهگهر ژمارهی کوژراو و قوربانیان له بهرچاو بهگیرین، بی سهرو شوین بوونی رۆژانهی خهک و له سیدارهدانی به کۆمهڵ دهگانه ژمارهیهکی زۆر زیادتر، چ دهگا بهو عهمهلییاته دژی. پارتیزانییهی که له دژی کوردهکان کراوه. گشت نهو توندو تیزیانه دهبن لهچوارچۆیهی گشتی سیاسهته کوردیهکانی عیراق دا سهرنجیان بدریتن. هیرشه گازییهکان تهنی گۆشهیهکن لهو ناکاری عیراق و بهشیکن له ستراتیژییهکی زۆر دلتاوتینتری گشتی بۆ لهنتۆردن و تیکدانی کۆمهلهگهی کورد. رینگه بدهن با ههر باسی نمونهیهک بهکم، که سههرای ههول و تیکۆشانی کوردهکان، زۆر سهرنجی کهمتری دراوتهنی له هیرشهگازییهکان بهلام به چاو منهوه زۆر روونتر دهبن که به

که یسیتیکی ژینۆسید دابندری. ئەمەن مەهەستەم بێ سەرۆشین چوونی ٨٠٠٠ کوردی بارزانییە کە هیچ رەجەیان دیار نییە نزیکی هەر ئەوەندەش لە هێرشە گازییەکاندا کوژران. لە مانگی ئوونی ١٩٨٣، هێزە ئەمنییەتیەکانی عێراق پیاوێکانی عەشیرەتی بارزانیان لەجوار ئوردوگەیی زۆرەملی لە نزیک هەولێرەو کۆکردهوه و گرتیان. ئەو پیاوانە بە هیچ جوۆرێک لە چالاکیی و کردەوێکانی دژی حکومەتی دا نەبوون. هەلبەت، ئێوی عەشیرەتەکە، بە ئێوی سەرۆکی ئەفسانەیی کورد مەلا مستەفای بارزانییەو گرێدراوه. (کە ئەو عەشیرەتە لە سەرەتاه بە دەوری بنەمالەیی وی دا ساز بوو) دوو لە کوردەکانی بارزانی ئەو دەمی سەرۆکایەتی پدک یان دەکرد و خەربکی کردەوی پارتیزانی بوون بە دژی حکومەتی عێراق، بەلام تەنیا بەشتیک لە عەشیرەتەکە لەگەڵیان بوو. هەموو ناوچەیی بارزان بە خەری، لەگەڵ زۆر بەشی دیکەیی کوردستان، لەلایەن حکومەتەوێ چۆڵ کرابوون و، ئەو بارزانییانەیی کە چیدیە بەرھەڵستی حکومەتیان نەدەکرد راگۆزرا بوون بۆ ئوردوگەیی زۆرەملی. هەموو ٨٠٠٠ پیاوێکانی ئەو دەستەییە لە خاووخیزان و ژن و مندالیان جوۆی کرانەو و بەرەو خوارووی عێراق راگۆزرا و لەو دەمیەوێ بێ سەرۆشین چوون. هەموو هەول و تەقەلایەک بۆ ئەوێ بزاندری چیمان بەسەرھێناون یان بۆ کوۆی چوون، لەوانەش لێپرسینەوێ دیلۆماتی لە لایەن چەندین وڵاتی ئەوروپیی را، نەگەیشتووه بە هیچ ترسی ئەوێ هەییە کە ئەوان مردین. پدک لەئێو خۆی ئەرتەشی (عێراق) وە چەندین گوزاریشتی شتیلگیری پین گەیشتووه کە بە لانی کەمەوێ بەشتیک لەو دەستەییە وەک بەرازی گینەیی بەکارھاتوون بۆ ئەوێ تەئسیری مادەیی جوۆر بە جوۆری کیمیاییان لەسەر ئاقتی بکرتنەوێ. (٤٨) تا ئەو جیتگەییە کە بارزانییەکان گروپتیکی زۆر تاییەتی دەئێو کوردەکان دا پینک بەهین، لەئێوئوردنی بەشتیکی گرینگ لەوان (ئەگەر راست بێ، کە ئەمەن پیم وایە راستە) ئەوێ کردەوێەکی ژینۆسیدە بە هەر ئاساندنیکی کە هەرکەس بەکاری بەهین. ئەوان لەبەر ئەوێ کوژراون چونکو بارزانی بوون.

سیاسەتەکانی عێراق بەرامبەر بە کورد

لایەنی هەرە جیتی سەرنجی سیاسەتەکانی عێراق بەرامبەر کورد، جگە لە توندوتیژی خویناوی کە بە گشتی لە خەسلەتەکانی سیاسەتەکانی بەعسە ئالگوۆر کردن و شێواندنی بە ئەنقەستی کۆمەلگەیی کوردە بە ڕینگەیی کاولکردنی گوندان و دوورخستەوێ و راگۆزانی بە لیتشای خەلک، ئەوێ سیاسەتەکانی تورکیا لە سالانی ١٩٣٠دا وەبیر دەهینیتەوێ، ئەگەرچی دوورخستەوێکانی کە عێراق کردوونی زۆر رادیکالتر و زۆر بێ بەزەییانتر بوون. لەگەڵ

نهوهشدا، جیاوازییهکی سهرهکی لهگهڵ تورکیا، نهوهیه که کوردهکان نهک ههر گرووپیتهکی جوتیی ئیتیتیکی ناسراون بهلکو له عیراق دا مافیتکی زۆر زیادتری فهرههنگیشان لهچاو ههموو ولاته دراوسیتکان ههیه. عیراق ههولتی نهوهی نهداوه که زمان، فۆلکلۆز، موزیک و وشباریهک سهبارته به میتزوی کورد نههیتلن و خاشهبری یکا، وهک نهوهی که تورکیا کردوویه. بهلام به نهتفهست و به شتیهیهکی دیکه، ههولتی لهنیوبردنی فهرههنگی کوردی داوه، به ریتگی لهنیوبردنی نزیکهی ههموو گونده سونهتیهکانی کوردی و داب و شوتنی ژبان که بهوانهوه بهستراوهتهوه. ئهنگیزهی سهرهکی نهو سیاسهتی لهنیوبردنه نهوه بووه که بزووتهوهی پارتیزانی کورد له پشتیوانی کۆمهڵایهتیی خۆی بیهش بێ. هیندیگ جار، حکومهت ههولتی داوه که نهو سیاسهته وهکوو سیاسهتی مۆدێرنیزه کردن و تازهکردنهوه له سهرهوه را بنوتن.

کاتیک له سالی ۱۹۶۸ پارتی بهعس هاته سهر حوکم، بۆجونی سهرتایی له ناست کوردهکان هاته ره داو پتکهپاتن بوو. له سالی ۱۹۷۰ حکومهت لهسهر پهمانتیک ناشتی لهگهڵ یدکی یارزانی پتکههوت و ههم ئۆتۆنۆمی و ههم بهشداری کوردهکانی له حکومهتی نیوهندی دا به رهسمی ناسی. یاسایهکی بنچینهیی تازه که ههمان سال راگهیاندرایه لینی مافی وهکویهکی دا به (کوردهکان): "خهڵکی عیراق له دوو نهتهوایهتی سهرهکی پتک هاتون، نهتهوایهتی عهرهب و نهتهوایهتی کورد. ئه یاسایه بنچینهیه مافی نهتهوایهتی گهلی کورد و مافی رهوای ههموو کهماپهتیهکان له چوارچێوهی پهکتیی عیراق دا به رهسمی دهناسن" (۴۹) لهگهڵ نهوهش دا، مۆف هیندیگ کیشه له نیوان نهو بهیانهو نهوهی که دهستهجی به دووی دا دئ ههست پێدهکا که دای دهگریتهوه که "عیراق بهشیک له نهتهوهی عهرهبه". ئهوکیشهیه قهت بهکلا نهکرایهوه، نهوه زۆر ئوندوتیژتر بوو کاتیک که پارتی بهعس خۆی به تاکه مهزههری نهتهوهی عهرهب دانار، بهوهی را که سهدهدام حوسین وهکو تاکه رتیهری پارتی بهعس وهروکهوت.

یهکهم گتیهو کیشهکان لهسهر دیاری کردنی سنووری ههریمی ئۆتۆنۆم ساز بوون، که، بهیتی پتکههوتنهکه دهبوو ههموو نهو ناوچانهی که زۆریهی دانیشتیوانی کوردین وهپهیرگری. لهگهڵ نهوهشدا، حکومهت، مهیلی نهوهی نهبوو که دهست له کۆنترۆلی ناوچه نهوت بهرههههتیهکانی کهرکووک و خانهقین و مهلبهندی له باری ستراتیژییهوه گرینگی سنجار له نزیک سنووری سووریا ههلبگری. جا بۆیه دهستی کرد به سیاسهتی (عهرباندن)ی نهو ناوچانه: ژمارهیهکی زۆر له خهڵکی نهو ناوچانه بۆ خوارووی عیراق دوورخرانهوه له شوتنی نهوان عهرهب نیشهجی کران و داههزرتنדרان. نهو ناوچانه و چهند ناوچهی دیکه لهو ههریمهی که لهلایهن حکومهتهوه له سالی ۱۹۷۴دا به ئۆتۆنۆم راگهیاندرایه دههاوێژران. (۵۰) لهو سالانهدا به زۆر دهکردن و

توانیپیتیان بگه‌رتنه‌وه باکووری عێراق، له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شدا، ناکرێ به‌ ته‌خمین و له‌ گۆته‌ش هه‌ژمارێکی ته‌قربیبی به‌ده‌سته‌وه به‌دری.

دوو‌ر‌خه‌ستنه‌وه و راگۆتێزتی کورده‌کان بۆ باشوور که له‌ ماوه‌ی سالان دا چه‌ندین سه‌دان هه‌زار که‌سی گرت‌ه‌وه، به‌چه‌ند مه‌به‌ستی به‌په‌که‌وه لکاو کران. هه‌لبه‌ت به‌ پله‌ی په‌که‌م، مه‌به‌ست ئه‌وه بوو که پێژه‌ی کورده‌کان له‌ هه‌رتمه‌کانی باکووری دا که‌مه‌تر بکرتێته‌وه، ئه‌وه ئه‌نگێزه‌ی سه‌ره‌کی و هه‌ره ئاشکرا بۆ ده‌رکردنی خه‌لک له‌ که‌رکووک و خانه‌قین بوو. مه‌به‌ستی دووهم ئه‌وه بوو، که تاک و ته‌رای هێزه‌کی سه‌ریزه‌ی له‌ باقی دانیه‌شتوانی کورد دوو‌ر به‌خرتێته‌وه و هه‌روه‌ها ئه‌و هه‌نگاوه وه‌ک پێشگه‌یه‌وه‌یه‌ک بێ بۆ نه‌رانه‌ی که له‌ (کوردستان) ماونه‌ته‌وه. مه‌به‌ستی سێهه‌میش، وا وێده‌چی، هه‌یوا به‌ به‌رووبووی ئه‌و راگۆتێزانه‌ بێ که به‌ره‌به‌ره ده‌رکراو و راگۆتێزانه‌کان له‌ کورد بوون بشۆرتێته‌وه و به‌تێته‌وه. له‌ دانی دوو‌هه‌می سالانی ۱۹۷۰دا پێژی عێراق ده‌ستی به‌ چه‌ندین جۆره‌ شتی‌ه‌ی توانده‌وه کرد، له‌کاتی‌که‌دا به‌ ره‌سمی به‌رده‌وام بوو له‌سه‌ر رێگه‌پێدان و ته‌نانه‌ت په‌شتیوانی کردن له‌ فه‌ره‌هنگی کورد. بۆ ئه‌وه‌هه‌و حکومه‌ت راپه‌گه‌یاند، که پاداشتی‌کی دارایی ده‌دا به‌ هه‌ر پیاوی‌کی عه‌ره‌ب که ژنی کورد به‌یێتی. به‌ رواله‌ت مه‌به‌ست له‌و‌کاره‌ توانده‌وه‌ی په‌که‌جاره‌کی وه‌ک ئی تورکیا نه‌بوو به‌لکو لاوازکردنی به‌ره‌به‌ردی ئی‌تێسیستی کورد و که‌مه‌کردنه‌وه‌ی ئه‌ندامانی کورده‌کان. به‌رووبووبه‌کی دیکه‌ی راگواستن و دوو‌ر‌خه‌ستنه‌وه بۆ باشوور، که له‌وانه‌یه مه‌به‌ستی کاربه‌ده‌ستان نه‌بووبی، به‌لام چ گۆتشیانی بێ نه‌ده‌به‌زوت، زیاده‌بوونی پێژه‌ی مه‌رگ و مه‌ردن بوو. ئاوو هه‌وای سارا، توانایه‌کی زۆری پێویست بوو که کورده‌کان خۆی له‌به‌ر بگرن، که به‌ ئاوو هه‌وای زۆر فیتنکتری چیا‌یان ر‌اهاتی‌بوون.

شه‌پۆلی‌کی دیکه‌ی ده‌رکردن و راگۆتێزین، گه‌شتیان به‌ره‌و باشوورنا، له‌ په‌راینی سالی ۱۹۷۶ را ده‌سته‌پێک‌کرد و تا ئاخو‌ر ئۆخ‌ری سالانی ۱۹۸۰ به‌رده‌وام بوو. لێ‌واره‌یه‌ک به‌ درێژایی سنووره‌کانی ئێران و تورکیا، که پانته‌ی نزیکه‌ی ۱۵ تا ۲۰ کیلۆمێتر ده‌بوو به‌ ته‌واوی چۆل کرا بۆ ئه‌وه‌ی که پێش به‌ نفووزی جه‌نگاوه‌رانی پارتیزان له‌ داها‌تو‌ودا بگه‌یێتی. گونده‌کانی ئه‌و ناوچانه‌ چۆل کران، داری میوه‌بان بران یان ناگریان تێبه‌ردرا، کانییه‌کانیان کو‌تێرکرا‌نه‌وه بۆ ئه‌وه‌ی پێش به‌ هاتنه‌وه‌ی خه‌لک بۆ ئه‌و شوێنه‌ بگه‌یێتی. دانیه‌شتوانی ئه‌و ناوچانه‌ برانه‌ ئۆردو‌و‌گه‌ی زۆره‌ملج له‌ به‌شه جۆزیه‌جۆزه‌کانی ولات، خۆراگی خه‌لک له‌ ناست ئه‌و چۆل‌کردنه‌وه‌ بووه‌ هۆی داگیرسانی به‌زوتنه‌وه‌یه‌کی تازه‌ی پارتیزانی که تا ده‌ست پێکردنی شه‌ری نێوان ئێران - عێراق له‌ راپه‌له‌یه‌کی به‌رتنه‌گ دا‌بوو. به‌ده‌ست پێکردنی شه‌ر، ئێران په‌شتیوانی کردنی کورده‌کانی عێراقی ده‌ست پێک‌رده‌وه. له‌ پێشدا، ئه‌و په‌شتیوانیه‌یه هه‌ر له‌ پدک ده‌کرا، به‌لام ئاخه‌ره‌که‌ی په‌شتیوانی له‌ یه‌ک

یش کرد. پێشمه‌رگه‌کان که راست به درێژایی ئه‌و ناوچه چۆلکراوانه عه‌مه‌لییاتیان ده‌کرد و ده‌رده هیندی‌ک له به‌شه‌کانی خه‌لک لی دانیشتوی کوردستانیشیان خسته بن کۆنترۆلی خۆیان، پدک له به‌شی هه‌ره باکوور، و بنک به‌ره‌و باشوور، له ناوچه‌ی ده‌رووبه‌ری سوله‌یمانی ئه‌وه‌یان کرد. (٥٢)

له ماوه‌ی شه‌ڕ له‌گه‌ڵ ئێراندا، عێراق به‌ره‌به‌ره رایه‌له‌ی خه‌لک راگۆزێتی له کوردستان په‌ره پێدا، شانه‌شانی تۆله ئه‌ستانده زۆرو زه‌وه‌نده له خه‌لکی سیقیل و بێ چه‌ک. ده‌رکردن و راگۆزێنه زۆره‌ملیه‌کان و دامه‌زراندنه تۆزیه‌کان ته‌نانهت زۆر له جاران زالمانه‌تر بوون. له سالانی ١٩٧٠دا، ئه‌و راگۆزێنه له‌گه‌ڵ وه‌کارخستنی سه‌رمایه‌ی به‌ربلای له ژێرخانی کشتوکالی دا به‌پێوه ده‌چوون. گوندی تازه بابه‌ت و مۆدێرن ساز ده‌کران، به نامزای هه‌سانه‌وه‌ی مۆدێرن و ده‌زگای ئه‌وتۆی که له زۆریه‌ی گونده سونه‌تیه‌کاندا نه‌بوون. (٥٣) گشت ئه‌و په‌رنامه‌یه وه‌کو هه‌نگاوێک بۆ مۆدێرنیزه‌ کردنه‌وه له‌سه‌ره‌وه‌را ده‌هیندرا گۆزێ، که به مه‌به‌ستی چاکه‌و خێر و خۆشی دانیشتوانی گونده‌کان به‌پێوه ده‌چن. هیندی‌ک له‌وانه‌ی که به زۆری گونده‌کانیان بێ چۆل کرا و اوێده‌چی که له‌و جو‌ره دامه‌زراوه کشتوکالی نوێیانه‌دا گیرسایه‌ته‌وه. له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شدا، زۆری دیکه، په‌نگه زۆریه‌ی هه‌ره زۆر، له ئۆردوگه‌ی ئه‌وتۆدا ده‌ژیان که هه‌لکه‌وتیان له باری ؟؟؟؟ رادیاری ده‌کرا تا ئه‌وه‌ی که له‌به‌ر کاروباری کشتوکالی له‌وێ به‌جێ بکێتن. له ده‌شته‌کانی کوردستان یان له باری نیکۆلۆژییه‌وه ولاتی غه‌ریب و میوان ته‌وستی باشووری عێراق. ژماره‌یه‌کی زۆری خه‌لک که له ماوه‌ی شه‌ڕدا و راست دوا‌ی ته‌واوبوونی شه‌ڕ جێگۆرکێتیان پێکرا و راگۆزێران گشتیان له گوندی ستراتیژی دا نیشه‌جێ کران یان به‌ره‌و شوێنی نه‌زانراو دوورخرانه‌وه، بێ ئه‌وه‌ی که هیچ سه‌رچاوه‌یه‌کی نابووریان هه‌بێ.

هێرشه‌کانی سالی ١٩٨٨

به ئاوێدانه‌وه بۆ سه‌ر پارێدوو، نوخته وه‌رچه‌رخانیکی هه‌ره گرینگ له سیاسه‌ته‌کانی عێراق به‌رامبه‌ر به کورد و اوێده‌چی که دانانی نامۆزای سه‌ددام حوسێن، عه‌لی حه‌سه‌ن ئه‌لمه‌جید، له سه‌ره‌تای ١٩٨٧، وه‌ک سه‌رۆکی بو‌رو‌ی پارتی به‌عس بۆ کاروباره‌کانی باکوور بێ. عه‌لی حه‌سه‌ن ئه‌لمه‌جید ده‌سه‌لاتی ته‌واوی درایه و ده‌یتوانی هه‌موو به‌یاریکی ده‌سه‌لاتدارانی سیقیل و نیزامی هه‌له‌وشینه‌وه و که‌س بۆی نه‌بوو ده‌ستی وه‌به‌ر به‌یتن. دوا‌ی دانانی ئه‌و له‌سه‌ر ئه‌و پایه‌یه بوو که ده‌ست کرا به به‌کارهێنانی چه‌کی کیمیایی له دژی کورده‌کان. ئه‌لمه‌جید فه‌رمانی دا ئه‌و ناوچه‌ی که له ئا‌قاری سنووره‌کان دا بوون له هه‌موو جو‌قه‌دارو زنده‌وه‌ری‌ک چۆل بکێتن و

پانتایی ئەوانی پەرەپێداو گەیانیدیە ۳- کیلۆمێتر. بەلام بە فەرمانی ئەو ئەو گوندانەش که زۆر لە سنوور دوور بوون دەبوو کاول بکڕین و دانیشتونیان راگۆتزرێنە شوێنی دیکە. لە ساڵی ۱۹۸۷دا، چەند بەشیک لە "مەنتیقە ی موحەرەمە" لە راستیدا لە بن کۆنترۆلی پێشمەرگە ی رێکخراوه جۆر بە جۆرە کوردییەکاندا بوون، جا بۆیە بەرەنگاری خەلک بۆ دوورخستەوه و راگۆتزرێنان و خەبات لە دژی پێشمەرگان دەبوو ویکرا بکڕین. ئەو مەهەستە دوو لایەنە یە بە رێکخستنی سێ هێرشێ نێزامی که پووھەلماوانە نێوی ئەلئەنغالیان لیتا (دەستکەوتی شەر) بەرپۆهچوو. ئەلئەنغال نێوی سوورە ی هەشتەمی قورئانە. لەویدا داوا لە محەمەد و پێرەوانی دەکری که نازیانە لە دژی کافران تێوہبچن و لەگەلیان بەشەرپێن تا ئەوکاتە ی که سەرکەوتنی یەکجارەکی وەدەست دێ و یان تا ئەو دی که دوژمنان مل شوێ دەکەن و بە چارەنووسی خۆیان پیتمل دەبن. ئەو هێرشانە راستەوخۆ پێوہندیان بە شەری نێوان ئێران - عێراقەوه ئەبوو.

یەکەم هێرشێ ئەلئەنغال لە فێقربیدی ۱۹۸۸ دەستی پێکردو بەر لە کوشتوبری هەلەبجە تەواو بوو. سێرە ی ئەو هێرشە رووی لەو ناوچانە ی سولەیمانی بوو که لەبن کۆنترۆلی کوردەکان دا بوون و بەشیک ی زۆریان جۆل کرا بوون. هێرشێ دووہم لە دژی ناوچە شاخاویبەکانی کەرکووک و باشووری سولەیمانی لە بەھاری ساڵی ۱۹۸۸دا کرا. گشت گوندەکانی (ناوچە نازاد کراوەکان) کاولکران و ماڵ و دارایی خەلک بەتالان بران. بەپێی ئیدیعی کوردەکان لە ماوہی ئەو بەرہەرەکانیبەدا (حکومەت) دېسان چەکی کیمیایی بەکارھێتتا. تەنانەت ئەو دۆل و دەراندەش که جووقەواریان تێدا نەدەژیا بە گازی ماستارد ناوێژین کران بۆ ئەوہی ئەگەر کەسێک خۆی لە کون و کەلەبەری ئەوێ دا شاردبیتەوه نەتوانی بژی. نزیکە ی ۱۵ ۰۰۰ کەس وەکی گوزاربشت کراوه راگۆتزران بۆ نۆردوگە زۆرەملیتیەکان لە سارا که لەوێ زۆربەیان لەنێوبران. (۵۴) هێرشێ سێبەم دوا ی تەقە وەستاندن و ناگرەست لەگەل ئێران دەستی پێکرد و بۆ سەر باکووری ھەرە سەروری عێراق کرا. ئەو ناوچەبە ی که لەبن کۆنترۆلی پدک داہوو. کاتێک که چەکی ناسایی نەیتوانی سەرکەوتنێکی خێرا بۆ ئەرتەشی عێراق وەدەست بێنێ، لە ۲۵ ی ئووت هێرشێ کیمیایی بەدنا و دەستیپێکرد و ئەو پێشمەرگانە ی مابوونەوه و زۆرە ی دانیشتوانی گوندەکانی بەرہو سنووری تورکیا رەپال نا.

ھەردووک ئاماھجەکانی هێرشەکانی ئەلئەنغال وەدی ھاتن: هێزەکانی پارتیزانی کورد بەشێوہەکی کاریگەر لە نێوچوون و دانیشتوانی سێشیلی گوندە چیاوییەکان لە شوێنی خۆیان ھەلکەندران. ئەوانە ی لە عێراق مانەوه یان لە شارە تازە دروست کراوەکانی تێو دەشتەکان کہ بە توندی چاوەدێریان بەسەرہوہ بوو نیشتەجێ کران، یان راگۆتزران بۆ نۆردوگە ی زۆرەملی لە

باشوور. لەسەر يەك تەقريبەن ۵ ھەزار گوند كاول كران و دانىشتوھەكانيان راگويزران. (۵۵) ئەندامانى رېتكراوتىكى يارمەتى پزىشكى كە لە مانگى نۆقتىمبەرى ۱۹۸۹ سەريان لە ناوچەكە دا دەلتىن كە شتىكى زۆر كەم لە كۆمەلگەى پىتسو ماو تەو. (۵۶) شارى ھەلەبجە لەگەل زەوى تەخت كراو، لە جياتيان نزيك ۲۰ كىلۆمىتر دوورتر لەوئ بەرەو رۆژئاوا شارىكى تازە بە بلۆكى كۆنكرىت دروست كراو، زۆر بەجى نىوى لىتراو (شارى تازەى سەدام ھەلەبجە) ھەر بە ھەمان شپۆ، شارى كۆنى قەلادزى، كە نزيكەى ۱۶ كىلۆمىتر لە سنوورى ئيران دوورە، ئە ناوھەستى سالى ۱۹۸۹دا لەگەل زەوى تەخت كراو و دىنىشتوھە خۆراگەكانى براون بە زۆر بۆ ئۆردوگەى زۆرەملن و لەوئ نىشتەجى كراون. تەنى لە سالى ۱۹۸۹دا ۱۵ (شارە تازانە) كە ھەريەكەى لە نىوان ۲۰ ۰۰۰ كەس تا ۴۰ ۰۰۰ كەسيان تىدا جى دەپتتەوھە دروست كراون. (ئەوشارانە) لەگوين (گوندە ستراتىژىيە) ناسراوھەكانن و بە پۆستى گارد و چاودىران گەمارۆ دراون. زۆرەى ئەو خەلكانەى كە لەو شوئناھەدا نىشتەجى كراون پىشتر جووتىر بوون و نىستا چ كارىكى بەردەوام يان سەرچاوەى دىكەى داھاتيان نىيە.

رېژىمى عىراقى زۆرەى كۆمەلگەى سوننەتى كوردى لەنىو بردو، نىشتگای ئەو كۆمەلگەى نەھىشتوھە پىشى بە گوندنشىنانى كورد گرتوھە كە كارى كشتوكالى و ئازەلدارى سوننەتى خۆيان بەرپۆتوھەرن. ئەنگىزەى سەرەكى رېژىم بە ھىنىيەوھە گرتدراو، دەرکردن و راگويزتنەكان يان لەبەر تۆلە ئەستاندەوھە بوون يان ھەنگاوى پىشگىرەوھە بوون لە پىتوھەندى لەگەل خەباتى سىياسى چەكدارى كوردەكان لە پىتاو وھەستەپىنانى ئۆتۆنۆمى دا. ئەو ھەنگاوانە تىكەلۆى سىياسەتتىكى مۆدىرنىزە كردنى ئابورى، سەركوتکردنى ئووندىتۆرى نىزامى پارتىزانانى كورد، ھەولدان بۆ وھۆكردنى كوردە شارنشىنەكان و توادنەوھە كراون. چ ھەولتىك بۆ نەھىشتنى ھەموو كوردان نەدراو، بەلام زمارەكى بى ئەژمار تاك و تەراى كورد لەو پروسەىدا كوژراون، نەك ھەر لە ماوھەى عەمەلىاتە نىزامىيەكان يان لە زىندان و لەبەردەست پولىس دا، بەلكو ناراستەوخۆش، لە ئاكامى دەركران و راگويزتنەكاندا. ھىرشە كىمىيايدەكانى سالى ۱۹۸۸ خۆيان بەتەنى ھەنگاوى تاك كەوتوونىن، بەلكو قوناخىكەن لەو پروسەىدا كە بەرپۆتوھە بوو.

ئەنجام

ئەو ھىرشە تىكەدەراندەى ئەم دوایانە كە لەلایەن سوپای عىراقوھە كراو تە سەر كوردەكان (ھەروھەا بۆ سەر گرووپە ئىتتىكىيەكانى دىكە لە باكور و عەرەبە شىعەكان لە باشوور) ئەوھەندە جىنايەتكارانەى كە ئەو ھەموو شتانەى كە لەم وتارەدا باسپان كرا لە ئاست ئەوھەدا كەمەنگ

دهنوێتن. مەزۆف هەردەتوانی لە گۆترە بلتی کە مەبەستی رێژیم لە کۆکردنەوە و بەکاربردنی زەبزوونگی وەها درێندانە و بێ بەزەبیانە چییە. داخودا ئەوە تۆلە ئەستاندەنەوه لە خەڵکێکە کە یەکدەنگ سەرۆکایەتییهکی بێزراو وەدوا دداتەوه و سەری و دەبرناهێتی، سەرۆکایەتییهکی کە ولاتی کاول کردووه؟ داخودا ئەوه هەولێکی هەموو لایەنەیه بۆ لەنێوێردنی کوردەکان (و شیعەکان) یان ئەوهی بەزۆر رەپال نان و دەرکردنیانە بۆ ولاتی دراوسی؟ داخودا مەبەست لەوه لە ریشه دەرھاوێشتنی ئۆبۆزسییۆنە، یان دەشت گۆزینی پارسەنگی دیۆگرافی بێ بە قازانجی عەرەبە سوننییهکان، تەنیا گروپی ئیتیبکی کە رێژیم هێندیک ریشهی لە نێواندا هەبە؟ (۵۷) عونسوری تۆلە لی ئەستاندەنەوه لە ناوفااداری و گوتراوەکان نەبوون بێر بێر نیشانەو خەسلەتیکی دووپاتەوه بووی سیاسەتەکانی بەعسییه، لەوێش دا ئەمن هیچ گومانم نییه کە رێژیم پیتی خۆش دەبێ گۆزانی دیۆگرافی بە قازانجی عەرەبە سوننییهکان بکا. بەلام شیکردنەوهی هەرە موختەمەل ئەوهیه. کە رێژیم هەرەک رابردوو، توندووتیژی وەک هۆیک بەکار دەهێتی بە مەبەستی پاراستنی کۆنترۆلی خۆی بەسەر دانیشتوان دا، یان لە دۆخی ئیستادا بۆ پتەوکردنی ئەو کۆنترۆلە.

پرسیاری ئەوهی کە داخودا ئەو کوشتوبرانە کە ئیستا عێراق دەیکا ژینۆسید لە دژی کوردەکان پێکدەهێتی، بە بیرورای من، پرسیاریکی بە کەلک نییه چونکو بێر بێر دەکیشیتە دەمەتەتییهکی نەزۆک و هیچ لی شین نەبوو کە داخودا (مەبەستی نەنقەستە بۆ لەناوێردن) لە گۆزنی دا بووه ئەو مەبەستە راستە و راست روی لە کوردان (وەک کورد) بووه. جا تا رادەیک وادەنوێتن کە ئەگەر ئەو کوشتارانە ئیستا و کوشتوبەرە راتلەکینەکانی دیکە لەگەڵ ناساندنی ژینۆسید نەگۆنجین گۆیا کەمتر دلتاویتن ئەمن کە زاناو پەسپۆرتیکی حقوقی نیم، بەخۆشییهوه داوهری کردنی یەکجاری و لەویارەیهوه بۆ پەسپۆرەکانی ئەم بابەتە بەجێ دەهێلم. لەگەڵ ئەوهشدا، داوهری و قەزاوتی ئەوان هەرچییهکی بێ، ئەوپرسیارە ئەخلاقییه پتیبستی بە وەلامتیکی دەستبەجییە کە داخودا کۆمەلگەیی جیهانی دەتوانی ئەو کوشتوبەر و قەساییه زۆر و زەوهندانە تەخەمول بکاو، بە چ رینگەیک دەتوانی پتیش بە دووپاتکردنەوهیان لە داهانوودا بگرت؟

با بگەرێنەوه سەر ئەم دوو کەیسەیی کە لەم وتارەدا قەسەیان لێوەکرا، لێرەشدا دەستبەجێ ناکرا نییه کە داخودا بەجییە کە ئەوان بە ژینۆسیدی کوردان باس بکرتن. ئەمن هیوادارم بە تێرۆتەسەلی پێچەلێنچ یوونی هەردوو کەیسەکانم هێناپیتە گۆزنی. ئەوکوشتوبرانە بە دەم سەرکوتکردن و دامرکاندەوهی راپەرین و هەلتەزێنەوهکانی کوردییەوه کراون کە، لەگەڵ ئەوهشدا، خۆیان بە لانی کەمەرە تا رادەیک لی راسان و بەگۆدا هااتەوهی سیاسەتەکانی

ئیتنۆسیدی حکومهتەکان بوون. نه بۆ تورکیا و نه بۆ عێراق له ئیتنۆپرێدنی فیزیکی ژمارهیهکی زۆر گرینگ له کوردهکان خۆی له خۆی دا ئامانجێک نهبووه، بهلام نهوه نهو زۆده کوشتارانه ناکاته کاریکی کهمتر به ئانقەست. کوشتووپرێدکان به ئانقەسته کران، ئهگەرچی نهوان تهنی بهو مهههسته کران که ئامرازێک بن بۆ دامرکاندنهوه و ئارامی پێکهێنان و، له تورکیا بۆ تواندنهوهی کوردهکان. پرسپاری نهوهی که داخودا نهو زهبروزهنگ و توندوتیژیانه پوویان له کوردان وهک کورد بووه وهلامی دوو دل و لیل ههڵدهگرن. هیچ گومان لهوهدا نییه که نهو قوربانیهیهی که کوژران، هۆی کوژرایان لهگهڵ هۆی دیکه، نهوه بوو چونکو نهوان کورد بوون. لهگهڵ نهوهشدا، له سههرتیکی دیکهوه، زۆر له کوردهکان که مهیلی نهوهیان تێدا بوو که وهخۆ بکرتن و خۆیان له ناسیۆنالیستهکان به دوور گرتوو و هاووهنگیان نهبوو چ راوهدوو نهنان یان بهوپرێدهوه فەرق و جیاوازییهکی زۆرکه میان لهگهڵ داندرا.

نه تورکیا و نه عێراق به رهسمی پشتیوانیان لهوچۆره ئیۆری رهگهزیانه نهکردوه که لێیان بهوشتهوه ژینۆسید پێک بهێتن. چ له ئیۆ کۆرۆ کۆمهلی ناسیۆنالیستی تورک و چ ئی عهرهب دا مرۆف فەرق و جیاوازی دانانی رهگهزی و ئیدیعیای بهرزتر بوونی رهگهزی دهبینیتهوه. لهگهڵ نهوهشدا، جگه له دهستهیهکی تێرپهوه نهی، کهس قهت پێشنیاری بهرتیوهبردنی سیاسهتیکی جووقهوار لێپرنی کوردهکان و کهمکردنهوهی نهندامانی کوردهکانی به ئاوایهکی بهرچاوو نههیناوهته گۆرێ و (۵۸) هیچ نیشانهیهکی به دهستهوه نییه بیسهملینی که کوشتاری به کۆمهلی کوردهکان وهک کورد قهت بهشیک له گهڵاوه بهرنامهیهکی نهتینی بوو بێ (دهشی، رهنگه، تا نهو هیرشهی ئیستای عێراق).

نهو کوشتوپرێدیهی لهسههروه شیکرانهوه، لهگهڵ نهوهشدا، رووداوی تاک کهوتویی تال نهبوون، زباده رۆی نهوتۆ دهکرێ لهسهرکوئکردنی ههر راپهرینتیک که روو بدا. نهو کوشتوپرێدیهی بهشیتیک له سیاسهتیکی بوون که له دامرکاندنهوه و سهرکوئکردنی راپهرین و سههریۆیهیهکی ئاقانهی تیهپهراند و ئامانجی له ئیتنۆپرێدی بهردی بناخهی کۆمهلایهتی و ئابووری جیاوازیی کورد بوو، تورکیا، زۆر رادیکالتر و باو خۆشتر له عێراق، له مێژوه ههولێ نهوهی داوه که کوردهکان وهکو گهلیکی جوێ یان دهستهی ئیتنۆیکی به رێگهی تواندنهوهی زۆره ملی دا نههێلتی و خاشهپریان بکا. رووداوهکانی دههههه له تورکیا دهکرێ وای لیک بدرینهوه به گوتنی نهوهی که به ههزاران کهس قهلاچۆیان تی خرا ههر لهبهر نهوهی که له ناست سیاسهتی ئیتنۆسید خۆراگری یان کرد و ملیان نهدا داخودا نههه له ناساندنی وائای ژینۆسید نزیک نابیتهوه؟

عێراق. له ههمان کاتدا که به رهسمی لهسههروه بهردهوامه که کوردهکان وهکو

نه‌ته‌وايه‌تیبه‌کی جوئ له چوارچێوه‌ی عێراقدا بناسن، ژێرخانی فیزیکی کۆمه‌لگه‌ کوردی وردو خاش کردوو و به‌ سەدان هه‌زار کوردی ناچارکردوو که له‌ تاراوه‌دا بژین. به‌کارهێنانی چه‌کی کیمیایی له‌لایه‌ن عێراقه‌وه له‌ دژی کورده‌کان له‌ مانگی ئووتی ۱۹۸۸دا، به‌لانی که‌مه‌وه تاراوه‌یه‌ک، تۆله‌ نه‌ستانده‌وه‌یه‌کی توندوتیژ بوو له‌ ناست سه‌روبه‌ر نه‌هێنان و خۆراگری له‌ ناقاری نیتنۆسید دا. له‌گه‌ڵ نه‌وه‌شدا، مه‌به‌ستی سه‌ره‌کی پرۆژمی عێراق ئه‌وه بوو که پێش به‌ کورده‌کان بگرێ که چیدی سه‌ریزتیوی نه‌که‌ن و رانه‌په‌ڕن یان هاوکاری له‌گه‌ڵ ئێران نه‌که‌ن. ژماره‌یه‌کی زۆر و زه‌به‌ند له‌ خه‌لک کوژران، کوشتوهره‌کان به‌ نه‌نقه‌ست بوون و ئه‌وان په‌یامتیکی بوون که راسته و راست روویان له‌ کوردان وه‌ک کورد بوو. داوه‌ری و قه‌زاده‌تی حقوقی له‌وباره‌یه‌وه هه‌رچییه‌کی بێ، لایه‌نی ته‌خلاق‌ی مه‌سه‌له‌که‌ روونه: ئه‌وه له‌ ریزی ئه‌و تاوانه سه‌ره‌کیانه‌یه که له‌م سه‌ده‌یه‌دا له‌ دژی ئینسانیه‌ت کراوه.

تورکیا و عێراق به‌ لانی که‌مه‌وه جارتیک به‌ نه‌نقه‌ست به‌شیتکی گرنگیان له‌بن ده‌سته‌یه‌کی تایه‌تی له‌نیو دانیشتووانی کوردی خۆیان قه‌ر کردوو. خه‌لکی ده‌رسیم و بارزانییه‌کان هه‌رکامیتکیان به‌ شیبه‌ی خۆیان، نمونه‌ی خۆراگری کورد له‌ ناست سیاسه‌ته‌کانی حکومه‌تی نیوه‌ندی بوون. له‌ ده‌رسیم، نه‌ک هه‌ر عه‌شیره‌ته سه‌ریزتیوه‌کان، به‌لکو ئه‌و عه‌شیره‌تانه‌ش که بێ لایه‌ن مانه‌وه یان ته‌نانه‌ت هاوکاریان له‌گه‌ڵ حکومه‌ت ده‌کرد تا راده‌یه‌ک قه‌لاچۆیان تی خرا. بێ سه‌روو شوین چوونی هه‌موو په‌یوه‌کانی جفانی بارزانی له‌ عێراق ته‌نانه‌ت که‌سیتیکی زۆر روونتر و ناشکرانه‌ر. ئه‌و تۆله‌ نه‌ستانده‌وه‌یه له‌به‌ر کارتیک نه‌بوو که ئه‌وان خۆیان کردبیتیان به‌لکو کرده‌وه‌یه‌ک بوو له‌ دژی وه‌دی خۆراگری که نیتی بارزانی په‌مزی بوو. گشت ئه‌و زانیاریانه‌ی به‌ده‌سته‌وه‌ن ده‌یسه‌لمێن، که ئه‌وان به‌ نه‌نقه‌ست قه‌رانیان تی خرا.

A.HEYNDRIKX(۴۲)

"CLINICAL TOXOLOGIC REPORTS AND CONCLUSIONS CONCERNING THE BIOLOGICAL AND ENVIROMENTAL SAMPLES BROUGHT TO THE DEPARTMENT OF TOXICOLOGY AT THE STATE UNIVERTY OF GHENT FOR TOXICOLOGIC INVASTIGATION"

له‌ کۆراوه‌ی:

DOCUMENTATION OF THE INTERNATIONAL CONFERENCE ON HUMAN RIGHTS IN KURDISTAN(BREMEN,1989) 210-25

ئهمن لێره‌دا نه‌نجامی ئه‌و راپه‌ورته باس ده‌که‌م: "ناکامی تاقیکردنه‌وه‌ی خوێن و میزی پی‌اوان و نمونه‌ی که له‌ ده‌رووبه‌ره‌که‌دا ده‌ژین (بالنده، خیز، به‌رد، ئاوو برینج) دای ده‌گریته‌وه که به‌لانی

که مهوه سه جۆره گازی شهري به تیکهڵ کرابی به کار هاتوون؛ گازی ماستارد YPERITE ، تۆرگانیتکی کی فوسفات که دهچت له پلاسمای ئینسانانهوه به نیوی ناستیل کولین ستراسج و تیکه لاوینکه له نهسید و گازی (تابوون، سۆمان، سارین، VX یان وهک نهو) و گازی سیناید یان نهوانه ی لیتی سازده بن (سینۆژین کلۆراید، CN یان وهک نهو). (...)

نهو نهندازهی بیندراوه ژاراوین. هیچ گومانی زانستی له وهدا نییه که نهخۆشهکان به مادهی کیمیایی شهري بریندار کران. (لایههه ۲۲۵) نهو فاکتهی لهو هتیرشانهدا گازی سینایدیش به کار هاتبوون دواتر لیتکۆلینهوه دیهکی وهزارهتی بهرگری ئهمریکای بهوه گه یاندا . تارا دهیهک به سه رسوهرمانهوه . بهو ناکامه بگا که زۆریه ی نهو کوردانه که له ههله به جهدا کوژران له راستیدا قوریانی هتیرشی گازی ئیران بوون، چونکو ئهیرانهکان سینایدیان هه بوو. 1990 WASHINGTON POST, 3 MAY

(۴۳) ریزه پینک لهوباره دهوه رۆژنامه ی هۆلاندی VOLKSKRANT ی ۲۵ ی ئه پریلی ۱۹۸۷ .

MIDDLE EAST WATCH, HUMAN RIGHTS IN IRAQ (NEW HAVEN: YALE UNIVERSITY PRESS 1990, 83

روداو دهکانی له یۆلتنه ی دهنگویاسی ۱۵ ژونی ۱۹۸۷ KURDISH PROGRAM که بنکه ی له نیۆتۆرکه وه رگرتووه . له تکانامه ده کدا که له مێژووی ۱۷ ی ئه پریلی ۱۹۸۷ دا له لایه ن پینک را بۆ سکرتری گشتی ریک خراوی نه تهوه ده کگرتووه کان ناردراوه نیوی نهو گوند و هه رتسانه ی که به بۆمبی کیمیایی هتیرشیا ن کراوه ته سه ری دیاری کراون. نهو گوزاریشتانه له ورده ریشالدا جیاوازیان له تهک یه کدی دا هه یه ، وتووێژی من له گه ل که سی نهوتۆی که نهو سه روهندی له ناوچه که دا ژیاون قه ناعه تی به من هه تیاره که نهو قسانه تا راده یه کی زۆر راستن، نه گه رچی ژماره ی کوژراوه کان هه ر وا به ناروونی ده مبه تته وه .

MIDDLE EAST WATCH, HUMAN RIGHTS IN IRAQ, 83 (۴۴)

به پیتی قسه ی یهک له زانیاری ده رهکانی من، که نهو سه روهندی له کوردستان بووه ، سه رچاوه ی نهو را پۆرته دکتۆریک بووه له نهخۆشخانه ی نیزامی، که بۆخۆی شاهیدی ئه عدا مه کان بووه و نهوه نده ی پین تیکچوووه که سه ری خۆی هه لگرتووه و رای کردووه بۆ ناوچه ی پین کۆنترۆلی پێشمه رگه .

(۴۵) راویژ بکه به : PETER W. GALBRAITH AND CHRISTOPHER VAN HOLLEN, JR, "CHEMICAL WEAPONS USE IN KURDISTAN: IRAQ'S FINAL OF-

FENSIVE"(STAFF REPORT TO THE COMMITTEE ON FOREIGN
RELATIONS, UNITED STATES SENATE, OCTOBER 1988)

E.G. MIDDLE EAST WATCH, HUMAN RIGHTS IN IRAQ, 92-4 (٤٦)

(٤٧) له سهرده رانهی شهری کویت دا، چیگری سهروکی شوورای بهرزی فهردماندهیی شویشی
عیراق، عزیزهت ئیبراهیم چوه شاری کوردی سوله یانی و هه ره شهی له دانیشتونانی نهوی کرد که
لهو شهردی دا که ده قهومی سهربزتیوی نه کهن دهنه دهین شاره که یان چاره پیتی چاره نووستیکی
خرایتر له ئی هه له بجه بکا.

(٤٨) نامه گۆرینه وهی شه خسی له گه ل هوشیار زتیاری نوینه ری پدک له ئورپا، ههروه ها

بروانه نووسراوه یه کی پیشووی نهو لهو باره یه وه: THE MISSING BARZANI KURDS
DOCUMENTATION OF THE INTERNATIONAL CONFERENCE ON
HUMAN RIGHTS IN KURDISTAN (BEREMEN, 1989) 205-9

(٤٩) دهقی قانونی بنجینه یی کاتی سالی ١٩٧٠، به لیزیاد کردن و ئالوگۆره کانی سالانی
١٩٧٣ و ١٩٧٤ وه له کتیبی مهجید خه دوروی دا بلاو کراوه ته وه.

MAJID KHADDURI

SOCILIST IRAQ: A STUDY IN IRAQ POLITICS SINCE 1968

(WASHINGTON D.C.: THE MIDDLE EAST INSTITUTE 1978) 183-98

(٥٠) بوشیکردنه وه یه کی زۆر دور و درێژتر سه باره ت به گیره و کیشه ی نیوان کورده کان و
حکومه ت له سه ره خه سلته تی ئیتیبیکی که رکوک و خانه قین بروانه: ISMAT CHERIF VANLY
"LE KURDISTAN D IRAK"

له کۆکراوه ی: LES KURDES ET LE KURDISTAN به سه ره رشتی

G.CHALIAN

(PARIS: MASPERO, 1978) 225-305

ههروه ها بروانه:

EDMUND GHAREEB

THE KURDISH QUESTION IN IRAQ (SYRACUSE, NY: SYRACUSE UNI-
VERSITY PRESS, 1981)

نوسه ری یه کهم پت له سه ره سکالا و گازی کورده کان داده گرتی، نهوی دووه میان بیروپای
حکومه تپیش له و باره یه وه دهه ئیتیه گۆری.

(51) زۆرکەسی دیکەش لە سالانی دواتر دا گۆیا لەبەر ئەوەی که بنهچهکە ی ئێرانیان هەیه
دەرکران. لێدوانی هەرە باش لەوبارەیهوه تا ئەو جێیە ی که ئەمن بیزانم لە کتیبی: SAMIR AL-
KHALIL

REPUBLIC OF FEAR: THE POLITICS OF MODERN IRAQ
(BERKELEY AND LOSANGELES: UNIVERSTY OF CALIFORNIA PRESS

. (1989) 18-20 AND 135-8 دا هاتوه.

(52) ئالوگۆرو پیتشوهچوونەکان زۆر لەره پیتچه لپیتچتر بوون که لیره دا بکری دیمەنیان
بکیشرتەوه، پروانه:

MARTIN VAN BRUINNESSEN

"THE KURDS BETWEEN IRAN AND IRAQ MERIP MIDDLE EAST RE-
PORTS NO 141 (JULY-AUGUST 1986) 14-27

(53) تیبینییهکی سەرنجراکتیشی ئەو پرۆسەیه لەلایەن لێژەک ژبگیل پراکراوه.

LESZEK DZIEGIEL

RURAL COMMUNITY OF CONTEMPORARY IRAQI KURDISTAN FACING
MODERNIZATION

(KRAKOW: AGRICULTURAL ACADEMI, 1981)

نووسەر که مەردەمناسیکی لەهستانییه، لە ناخرو ئۆخری سالانی ۷۰ دا لەوی لەسەر پرۆژەیهکی
پیتشوهبردنی کشتوکالی کاری کردوه.

(54) لەوەتی ئەم بەندە ی تیبستا بو چاپ نامادەکراوه، زانیاری تازه سەبارەت بە ئەنفال
هاتۆتە گۆری، که باسی قوربانییهکان بە ژمارەیهکی یەکجار زۆر زیادترهوه دەکا. بەدەم راپەرینی
مارسی ۱۹۹۱ وه کوردەکان چەندان تۆن بەلگە ی نەیتی پۆلیسی نەیتی (ئەمن) ی عێراقیان
وه دەست کەوت و دەستیان بەسەردا گرت و لە رووی ئەوان دەستیان کرد بە گرتنەوه ی لیستی ئەو
کەسانە ی که بێ سەرو شوتن چوون. یەکەم لاوه ییهک که چاوی بەو بەلگانە کەوتی و لیبیان
کۆلیبیتەوه نووسەری عێراقی لە تاراوگە کەنعان مەکییه یه. ئەو بەو ئاکامه گەیشتوه که
ژمارە ی ئەو کەسانە ی که لە سەرو بەندی بەر بەرەکانی ئەنفال دا کوژراون رەنگه کەمتر لە ۰۰۰
۱۰۰ کەس نەبی، ریبەرانی کورد ژمارە ی ئەو کوژراوانه بە ۱ ۸۰۰ ۰۰۰ نەفەر تەخمین دەکەن
پروانه:

KENAN MAKIYA

"THE ANFAL: UNCOVERING AN IRAQI CAMPAIGN TO EXTERMINATE

THE KURDS" HARPERS MAGAZINE, MAY 1992, 53-61

(55) ئەژماری وردە ریشال لەلایەن شۆرش مستەفا رەسوولێ را کۆکراوەتەوه و ریک خراون،
FOREVER KURDISH: STATISTICS OF ATROCITIES IN IRAQI KURD-
ISTAN (N.P, 1990 DISTRIBUTED BY THE PUK FOREIGN REPRESENTATION)

MEDICO INTERNATIONAL (56)

"DEPORTATIONS IN IRAQI KURDISTAN AND KURDISH REFUGEES IN
IRAN"

لە کتییی سالانەیی ناکادیمی کورد دا:

THE KURDISH ACADEMY YEARBOOK

1990 (BERLIN, 1990) 59-77

(57) بەر لە شەری ئێران عێراق، عەرەبە شیعەکان نزیکە 55% دانیشتوانی عێراقیان
پێکدەهێنا، کوردەکان هێندیک لە سەرەوهی 20% و کەمایەتییهکانی دی 5.4% بوون. ئەوه
پروون نییه کە خۆتێژی ئەو دەسائەیی رابردوو چ تەئسیرێکی لەسەر ئەو پێژەیه هەبووه.

(58) لە نیۆ ئەو دەستە تێژەوهدا لە تورکیا دەرکێ نووسەری ناسراوی ناسیۆنالیست نیهال
ئاتسیز وهحیساب بێ کە لە سالی 1968دا لە گۆقاری پان تورکی ÖTUKEN دا نووسی،
کوردەکان لەجیات ئەوهی کە سەرئێشه بو تورکەکان بێتێهوه با بۆژن وون بێ و نیشتمانیک
بۆخۆیان لە ئێران، پاکستان یان هیندستان، یان دیسان باشتر لە جێگەیهک لە ئافریکا بێنێهوه،
ئەو نامۆگاری کوردەکان دیکا با لە ئەرمەنییهکان پێرسن بزانن ئەگەر تورکان بێتورپین و لە
سەرەخۆبیان لە کیس بەدەن چ دەقهومی. لە عێراقی دەستەیی رەگەزپەرست پلەیهکی نیۆهندی
بەدەستەوهی، ئەوه زرباوکی سەددام حوسین، خال و خەزوری، خەیرولا تولفاح بوو کە
نامیلکەیهکی فێرکردانەیی نووسی بە نیۆی: سێ شتی کە خودا نەدەبوو بیانخولفتین و
دروستیان بکا: فارسەکان، جولەکەکان و مێشهکان. کوردەکان، ئەگەرچی خزمی فارسەکان،
لەگەل ئەوهشدا وا وێدەچی کە کەمتر نازاردەری هەستی تولفاح بووبێت. ئەمن ناگام لە هەبوونی
چ نامیلکەیهکی ئەوتۆی دژی کورد نییه.

پاشنووسین

ئەم وتارە لە دواین شێوهی دا بوو کە هێرشەکانی دواي لافاوی سارای عێراق لە دژی کوردەکان
و شیعەکانی باشوور، لە مارس و ئەپرێلی 1991دا قەوماون. دەستپێهەردانی نیۆتەتەواپەتی کە

ئەمن لیبی نا ئومێد بووم ناخرهکهی رووبان دا، هاویه میانهکان (که ئەوهدهمی واته دهولهته بهکگرتوهکان و شهڕیکهکانی له ئۆروویای رۆژئاوا بیتجگهله ئالسان) له پێشدا ناوچهیهکی کهس بهسهردا ههڵنهفریان له باکووری عێراق راگه یاند و له پلهیهکی دواتر دا ههتزه زهوپنیهکانی هاویه میانهکان له تورکیاوه چوونه نیو باکووری عێراقهوه بۆ ئهوهی (پهناگهی هێمن) بۆ کۆردهکانی له شوێنی خۆ ههڵکهندراو دا به زۆرین. (پهناگه هێمنهکان) ورده ورده بوون به شپوه دهوله تێکی کوردی لاوازی خۆ فەرمانه وایی.

ئهو ههلهومه ره بۆ یه کهم جار ههلی ئهوهی رهخساند که به شپوهیهکی رێک و پێک زانیاری لهسهر ئهوهی که له هێرشهکانی ئەنفال دا به راستی چ قهوما بوون کۆبکرتنهوه. به یاری لۆریان بهلگهی پۆلیسی نهێنی عێراق و گوزاریشتی نهێنی و جاسوسی که له راپهڕینی ۱۹۹۱ دا دهستیان بهسهردا گیرا، لیستی ئهو خهڵکهی که بێ سهر و شوێن چوون، شاهیدی شاهیدان (لهوانه چهندین کهسی که له ئێنسان قرانه به کۆمهلهکان پرگاریان بووه و زیندوو ماونه ئهوه)، ورده ورده لایه نهکانی راستی کوشنوپهکانی سالی ۱۹۸۸ دهخه نه روو. میدل نیست و اج (که به شپکه له رێکخراوهی چاوه دێری مافی مرۆڤ و بنکهی سه رهکی له نیۆیۆرکه)، که چهندین جار تیمی لیتکۆله ره وهی کارامه ی ناره باکووری عێراق، شایانی په سندنان و سوباسی زۆره بۆ تیتکۆشانی خۆی بۆ رێکخهستی کاری زانیاری کۆکردنهوه بۆ ئهوهی ئهو شتانهی دهستی که وتوون له زنجیره یهک راپۆرت دا ئاشکرا بکاو (به خهڵکی دنیا رابگه په ئێ). ئهو دهستکهوت و زانیاریانهی میدل نیست و اج پیتوستی ئهوه یان ههتا و ته گۆڕی که ئەمن هێندیک له قسه کانم و لهو ناکامانهی که له نووسراوه که دا ده رم بپهون ئالوو گۆڕ بکه م و پێیاندا بچمه وه.

(۱) راپۆرتی هه ره ته را و هه موو لایه نه که نا ئێستا بلاقرا بته وه نئی: GENOSIDE IN IRAQ: THE NEW YORK: HUMAN RIGHTS ANFAL CAMPAIGN AGAINST THE KURDS (WATCH, JULY 1993) ئهو راپۆرت ه زۆر به یاشی کار له سهر کرا و ووردو مووقه لێشانه یه بابه تێکی خوتێندنه وهی زۆر گرینگ و سه ره کیه ه.

به ره به ره کانیه کانیه ئەنفال که له سێ پله دا نه بوون، وهک ئه وهی ئەمن گوتومه، به لکو به حهوت قۆناخی ته وا و جیاواز له یهک ده کرتنه وه، سێ ره ی هێرش یان ئهو ناوچانه بوون که (له بهر هۆی هێمنی به پاوان کراو) راگه یان درا بوون، لهو ناوچانه دا چهندین بنکه ی پیتشه مرگه و به لام ههروه ها ژماره یهکی زۆریش گوندی ئه وتۆ هه بوون که خه لکیان تێدا ژیا وه. ئهو گوندانه، هه ر

وهک نهمن نووسیهومه خاپوور کران و دانیشتهوهکانیان دوورخرانهوه و دهکران (جگه له چهند له سێداره‌دانی به کۆمه‌لی له جێدا نه‌یه). له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شدا، هه‌ر ئه‌وه نه‌بوو که ده‌رکراوه‌کان له ئۆردوگه‌کانی سارا، له باشووری عێراق دا‌به‌زێندرتین و نیشه‌جێ بکرتین، ئه‌وه‌ی که له سه‌ره‌تاوه وا داده‌ندرا. به‌لگه‌ زۆر به پته‌وی ده‌یه‌سه‌لێتین که نزیکه‌ی گشت پیاوه‌کان و به‌لانی که‌مه‌وه هه‌یندێک له ژنان و مندالانی‌ش چاره‌نووسیان کیشراوه‌ته‌ گۆری به‌ کۆمه‌ل له نزیک سنووری عه‌ره‌به‌ستان، دوا‌ی ئه‌وه‌ی که به‌هۆی ده‌زگایه‌کی زۆر چاک پێک‌خراوی بیروکراتیک، ناماده‌ کران، پشکندراون و تاک خراونه‌ته‌وه‌ بو‌ له سێداره‌دان.

میدل ئیست و‌ا‌ج له‌و به‌لگانه‌ی که تا ئیستا شیکردوونه‌ته‌وه‌ به‌و ناکامه‌ گه‌یشه‌تووه‌ که ژماره‌ی قوربانیه‌کانی کوشتنی تیکرایه‌ی سه‌ر به‌ ئه‌نفال (تائه‌وه‌ی زه‌ین به‌ی د‌ه‌ج‌ج ناکری به‌ که‌مه‌تر له ۵۰۰۰۰ که‌س دا‌به‌ندری و ده‌کری دوو ئه‌وه‌نده‌ی ئه‌و ژماره‌یه‌ به‌ی) ئه‌و مه‌رگانه‌ ته‌سه‌یری لابه‌لای تالی به‌ره‌نگاری توندوتیژی دژی سه‌ریزتیوی نه‌بوون. ئه‌وه‌خه‌له‌کی که کۆژراون و زۆر دوورتر له‌و شویتانه‌ی لیان گیراon له‌ گۆری تیکرایه‌یدا له‌ چال نراون، کوشتنیان به‌ فەرمانی ده‌سه‌لاتی هه‌ره‌ به‌رز له‌ باکووری عێراق، عه‌لی حه‌سه‌ن ئه‌له‌جه‌ید له‌ روی نه‌خشه‌وه‌ بووه‌ و به‌رتوه‌ چووه‌. ئه‌وان به‌ هه‌ره‌وه‌زی و به‌یده‌که‌وه‌ حوکمی له‌ سێداره‌دانیان به‌سه‌ردا درا، چونکه‌ کورد بوون و به‌ هه‌له‌که‌وت له‌ شویتیکه‌ی هه‌له‌دا ژیا‌بوون.

ئابووریه کی داته پیو،

هوکمرانییه کی بیبه نامه!

نووسینی / چاودیریکی کوره / سوید

شاپاری ۱۹۹۲ - نیسانی ۱۹۹۴

پوشتهی و ناره که له لایهن (زنار) دوه نامه دهگراوه . . . .

پیشه کی:

له دواى ئه و گۆرانکارییه گه و رانه ی به سه ر بناغه و په یوه ندى ئابووری و کۆمه لایه تی هه ریمى کوردستاندا هات، ته نگوچه له مه یه کی ئابووری دژارو سه خته یه کی کۆمه لایه تی رووبه رووی ئه م ناوچه یه بۆوه ته وای ژیانى رۆژانه و په یوه ندى و ئیلتیزامه کۆمه لایه تیه کانی گرتوه .

ئه گه ر له هۆکاره کانی ئه و باره بکۆلریته وه ده بی بۆ رابردووی میژووپی و بارودۆخی سه ره لدان و په ره سه ندن و هۆکاره کانی به رده و امبوونی بگه ریتنه وه . هۆکاره کانی ته نگوچه له مه که بۆ پرۆسه ی لیکه په لوه شانده وه و تیکدانى بناغه ی ژیرخانى بنه رته ی و هه یکه لى ئابووری و دابه شکردنى دانیشتوان (دیمۆگرافى) و بۆ شپوه ی نیشه ته جێکردنى له هه ریمدا که ناوه ند (ده ولته ی عێراق) به پتی په یه وکردنى ئایدۆلۆژیاکه ی له کوردستان، به تاییه تی دواى کوده تای ۸ ی شوباتى ۱۹۶۳ تاوه کو راپه رینی میلی له نازارى ۱۹۹۱ دا ده گه ریتنه وه . ئه و پرۆسه یه له دواى کوده تای ۱۹۶۸ و به تاییه تیش دواى شکستى ۱۹۷۵ ی بزافى کورد، به خیراییه کی به رچا و جێبه جێکرا .

هۆیه کانی ((عێراقی)) بۆ ته نگوچه له مه کانی کوردستان

ده توانین چه ند هۆکارێکی گرنگ له ئالۆزکردنى بارى ئابووری کوردستان هه ر له سه ره تای ناوه راستى هه شتا کانه وه تا ئه مرق بخه ینه روو:

۱- شه رى چه ندين سه لئه ی عێراق له گه ل ئێران ، که زیاتىکی زۆرى له ئابووری عێراق دا، به تاییه تی له بواری نه وت، که داها تى سه ره کی عێراقه .

- ۲- تهنگۆچه له مه‌می دارایی دوا‌ی پاگرتنی شه‌ر له گه‌ل ئیتران، له گه‌لاویژی ۱۹۸۸دا، که به هۆی که مبه‌وونی داها‌تی نه‌وت و به‌رده‌وامبه‌وون له سه‌ر خۆپه‌رچه‌که‌کردن و دانه‌وه‌ی هه‌ندی قه‌رزێ عه‌ره‌ب و بیگانه‌ تووشی ها‌ت. کاتیکیش پ‌ژیم ده‌ستی به‌کا‌ولکردنی دینه‌اته‌کانی کوردستان و تیک و پیکدانی زه‌وی و زاری لادیکان کرد، ناچاربه‌و بو‌ کرینی دانه‌وێله‌و گوشت و شتی تر په‌ویکاته‌ بازاری ده‌ره‌وه‌و ته‌نگۆچه‌له‌مه‌می دارایی قو‌لتر بکاته‌وه.
- ۳- داگیرکردنی کو‌یت، به‌و مه‌به‌سه‌نه‌ی چاره‌سه‌ری قه‌یرانی داراییه‌ د‌ژواره‌که‌ی ده‌کا، دیاره‌ ئه‌مه‌ش به‌زیادکردنی به‌ره‌مه‌پێنانی نه‌وت، له کو‌یتدا نه‌تجامده‌دا، که‌چی به‌ پیچه‌وانه‌وه نه‌وه‌کو هه‌ر هه‌یج سه‌ویدیکی لێ نه‌بینی، به‌لکو ته‌نگۆچه‌له‌مه‌کانی پ‌ژیمی عێراقی قو‌لترو فراوانتر کرد، به‌ تابه‌تی دوا‌ی هه‌لانن و د‌ژراندنه‌که‌یان له‌شه‌ری که‌ندا‌ودا.
- ۴- هه‌موو ئه‌و تالان و را‌وو په‌وته‌ی که‌ هه‌یزه‌کانی پ‌ژیمی عێراق دوا‌ی داگیرکردنی نا‌وچه‌کانی کوردستان کردیان، به‌مه‌به‌ستی سه‌رکو‌تکردنی راپه‌رینه‌ میلیه‌که‌ی سا‌لی ۱۹۹۱ و دوا‌ی کشانه‌وه‌شیان، زه‌ره‌رو زیانیکی ز‌وری ما‌دییان به‌سه‌روه‌ت و سامان و که‌رته‌ گشتیه‌یه‌کان گه‌یاند.

هۆیه‌کانی (نیوخۆیی) ته‌نگۆچه‌له‌مه‌کانی کوردستان

- ۱- ئه‌و شه‌را‌نه‌ی حکومه‌ته‌کانی عێراق د‌ژی کوردستان به‌رپایان کردوه، به‌تایه‌تیش شه‌ری ۱۹۷۴- ۱۹۷۵ و شکست و تیکشکانی بزافی چه‌کداری له کوردستان، له ئاکامی پ‌یکه‌وته‌نی جه‌زایه‌رو وه‌ستاندن یاره‌تی دارایی و سه‌ربازی له‌ب‌زافه‌که‌ له‌لایه‌ن ئیتران و نه‌میریکاوه، سه‌رباری ئه‌و به‌لینه‌ی شا‌و سه‌رۆکی نه‌میریکی نیکسۆن و شالیاری ده‌ره‌وه‌ی نه‌میریکا کسینچر به‌ سه‌رکردایه‌تی بزووتنه‌وه‌ی کوردیان دا که له کۆمه‌که‌کردن به‌ خه‌لکی کورد به‌رده‌وام ده‌بن.
- ۲- هه‌یژه‌کانی (نه‌فالی) ی به‌دنا‌و که‌ به‌و هۆی کوشتنی نزیکه‌ی ۱۸۰ ۰۰۰ که‌س و کا‌ولکردنی ۴۰۰۰ گوندو شاری کوردستان و زیندانکردنی ده‌یان هه‌زار که‌س له‌ژن و مندال و بی‌او، و تالان و په‌رۆی سه‌روه‌ت و سامانی دانیش‌توان و هه‌لا‌کردنی ناموس و که‌رامه‌ت و به‌کاره‌یتانی گشت چه‌که‌یکی کوشنده‌و قه‌ده‌غه‌کرا‌و له‌لایه‌ن کۆمه‌لگای نی‌و ده‌وله‌تانه‌وه‌، تیکرای ئه‌و تا‌وانانه‌ له‌لایه‌ن ده‌زگا داپلۆسینه‌کانی پ‌ژیمه‌وه به‌جێ ده‌گه‌یتران، که به‌ مو‌و له‌گه‌ل په‌فتاری له‌شکری هۆلا‌کو‌و جه‌نگیزخان به‌ر له‌حه‌وت سه‌ده جیا‌وازیان نه‌به‌وه.
- ۳- ئه‌و هه‌یژه‌کانی هه‌یزه‌کانی پ‌ژیم کردیانه‌ سه‌ر کوردستان بو‌ دامرکانده‌وه‌ی راپه‌رینه‌

بۆ بهجاشکردنی خه‌ئیکى زۆر خو‌شکرد، که له کۆتایی هه‌شتاکاندا ژماره‌یان به‌پتی بۆچوونی یارته کوردیه‌کان گه‌یشتبوووه ۲۵۰ ۰۰۰ کهس و هه‌ر ئه‌وانه‌ش له‌کاتی راپه‌رینه میلییه‌که‌دا تای ته‌رازووی سه‌رکه‌هوتنیان به‌لای راپه‌ریندا شکانده‌وه. به‌مه‌ش شتیواندنیکی راسته‌قینه تیکرای بنه‌ماو په‌یوه‌ندی و دیسپلین و نه‌ریتی کۆمه‌لایه‌تی گرته‌وه و پاره کۆکردنه‌وه نه‌ک به‌ره‌مه‌پێنان بووه ئامانج له‌نتۆ کۆمه‌لانی خه‌لک. له‌مه‌شدا رژی‌م ته‌نها مه‌به‌ستی ئه‌وه‌بوو خه‌لک سه‌رقالی یاره کۆکردنه‌وه و راپواردن و دروستکردنی خانوو قه‌سری که‌وره بێت بۆ ئه‌وه‌ی دوورین له‌ دۆزو بزافی کوردو باشتر بکه‌ونه ژێر رکیفی خۆی.

له‌ناکامی ئه‌و سیاسه‌ته‌شدا ئابووری کوردستان، له‌ئابووریه‌کی زیندوووه‌ بووه ئابووریه‌کی ئیسته‌هلاکی و به‌ته‌واوی به‌ ناوه‌ند(مرکز) به‌سترایه‌وه. ئامانجی ستراتیژی رژی‌م ئه‌وکات و ئیستاش ته‌نیا ئه‌وه‌یه‌ ماوه نه‌دات بنکه‌یه‌کی ئابووری زیندوو و به‌ره‌مدار له‌ کوردستاندا سه‌ره‌له‌دات بۆ پشتیوانی داخوازیه‌کانی گه‌لی کوردستان له‌ بیراردانی مافی چاره‌نووسی خۆی.

رژی‌م هه‌ر له‌ سه‌ره‌ناوه‌ هه‌ولێ داوه‌ گرنگی به‌ پێشه‌سازیه‌ک بدا که خۆی بۆ بازاری موسل و به‌غداو شاره‌کانی دیکه‌ پتویستی پێ هه‌یه‌و زیاتریش له‌ که‌رتی سه‌ربازی و دروستکردنی خانووپه‌ره بۆ باره‌گا و مۆلگانی حزبی به‌عس و لێپرسراوه‌کانیان له‌ کوردستان.

هه‌ر له‌ ناکامی ئه‌و سیاسه‌ته‌ی رژی‌م، توێژیکی کۆمه‌لایه‌تی پاره‌دار له‌ کوردستان سه‌رپه‌له‌دا، به‌تایبه‌تیش له‌دوای ۱۹۷۵ و له‌رێگای هاوکاری و په‌یوه‌ندیان به‌ ده‌سه‌لات و جاش قه‌یدکردن، هه‌ندیک له‌وانه‌ دواى راپه‌رین رایان کرده‌ ناوچه‌کانی سه‌ربه‌رژیم، ئه‌وانی دیکه‌ش له‌ کوردستان مانه‌وه. ئه‌مانه‌ و چهند توێژیکی دیکه‌ش له‌دوای راپه‌رین له‌ رێگای قاچاغ و تالان و برۆ له‌ کوردستان بوونه‌ پاره‌دارو سه‌روه‌تمه‌ند که‌ بێگومان به‌ هاوکاری و یارمه‌تی که‌ساتی "هه‌لێژاره" کاره‌کانیان بۆ مه‌یسهر ده‌کرا، بۆیه‌ چهندین له‌ ده‌وله‌تمه‌نده‌ی ئه‌م‌رۆی هه‌رێم هه‌مان سه‌روه‌تمه‌نده‌کانی سوومه‌ندی ده‌سه‌لاتی رژی‌م له‌ کوردستان. باری ئیستای هه‌رێم و سه‌روشت و خه‌سه‌لتی هه‌لێژاره هانده‌ریکی باشه‌ بۆ ئه‌و جۆره‌ که‌سانه‌ که‌ ته‌نها به‌ دواى به‌رژه‌وه‌ندی خۆیاندا ده‌گه‌رێن و گرینگ نیه‌ کێ حوکم ده‌کا.

داهاتی دارایی:

نهمرۆ هینان و بردنی کهل و پهلی جۆریه جۆر له سنوره کانهوه (ئیران، تورکیا، عێراق) بۆ کوردستان، داهاتیکی دارایی له شیوهی باج بۆ "ههلبژارده" به دهست هیناوه که زۆر جار رۆژانه که پشتۆته چهند ملیۆن دیناریک، نهمهش تا نه اندازهیهک پارهییهکی زۆره، ههروا نهو پارمهتیوه نهو هاریکاریه داراییهوه شتومه کهی که له لایهن ریکخراوو ولاته بیانییه کانهوه به شیوهیهکی راسته و خۆ یاخود به هۆی "ریکخراوه کانی ناوه دانکردنهوه و مرۆقاییهتی" بۆ کهلی کورد، جاروباریش بۆ پارتهکان پیشکهشکراوه، ههروا نهو پارمهتیانهی که له رێگی پاره کۆکردنهوهو چالاکی گشتی چهند لایهتیکی کورد-بیانی، نهجامدراوه، نهمانه ههمووی داهاتیکی باشی بۆ ههلبژارده مسۆگهر کرد. بهلام له بهر نارێکی به رێوه به رایهتی دارایی و به دوو حیزکردنی حوکم و دهزگاکانی دهوڵهت نهو پارمهتیانه ناشکرانه کران و (تهنیا نهوه نه بی که ههندی له دهزگاکانی راگه یاندنی دهرهوه باسیان له ههندی پارمهتی و کۆمهکی ماددی خه لک و حکومهت ده کرد) بهلام به گشتی پارهکان بی چاودێری و ژماردن مانهوهو ههلبژاردهش بهم وهزعه رازی بوو. چونکه له بنه رهندا ههردوو هیزه حوکمرانه که لهو بی نهزمیهوه لهو بی دهنگیهدا ریککهوتبوون. ههلبژاره، چ وهکو تاکه کهس یاوهکو ریکخراوه، داهاتی دارایی و رهسیدیان له ههریم و دهرهوهدا ههیه ههرواش کهرتی ناپیهتی له ههریم داهاتی ههیه بهلام له بهر نهبوونی سیستهمی بانک ئاسان نیه به دروستی بزانی، له گه ل نهمهش لهوانهیه خۆی له ههزاران ملیۆن دیناریدا.

هۆکاره کانی به رهه مهینان

ههریمی کوردستان ههرسی مەرجه کانی به رهه مهینانی به چهندایه تییهکی له بار ههیه که نهمانه:

ا- خاک: که گشت پیداو هکانی سروشت له زهوی و ئاوو ههواو که ره سهی خاو دهگریتهوه.

ب- کار: ههموو توانای بازو و بیبری دانیشتون پیکدینتی.

ج- سه رمایه: به ههردوو جۆره وه-

۱- راسته قینه: گشت ماشین و نامیز و نامرازی به رهه مهینان.

۲- کاش: نهو پارهییهی له بهر دهستدایه.

هۆکاره‌کانی ده‌روونی و لیها تووی ئابووری:

- 1- لیها تووی ئابووری: به خه‌رجی به‌ره‌مه‌پێنان و خه‌زمه‌نگو‌زاری ده‌پێدو‌ریت. به زۆری له پڕۆسه‌ی سه‌رفکردن و به‌ره‌مه‌پێناندا (به‌ره‌مه‌پێنان و گواسته‌وه‌و به‌بازارکردن له‌نیو هه‌رێمدا) لیها تووی ئابووری ده‌رده‌که‌وێ بۆیه تێبینی گۆرانی توندی نرخ ده‌کری ، به تایبه‌تی له به‌ره‌می کشتوکا‌دا که نرخ له‌وه‌رزى به‌ره‌مه‌پێناندا له ده‌یه‌کی کاته‌کانی تر که‌متره. په‌کیک له‌ هۆیانه‌ش نه‌بوونی عه‌مباره بۆ راگرتنی رێژه‌ی داخو‌ازی و خسته‌ به‌رده‌ست. هه‌روا به‌ره‌مه‌پێنه‌ره‌کان که‌م جار بووه پێگا‌و شیوه‌ی به‌ره‌مه‌پێنان و فه‌باره‌ی هۆکاره‌کانی به‌ره‌مه‌پێنان له‌به‌رچاو‌یگرن تاوه‌کو زۆرت‌رین به‌ره‌م به‌ که‌مترین خه‌رجی بێته ده‌ست. ئه‌مه‌ش له‌به‌ر که‌می زانیاری خۆیان و بێ ده‌سه‌لاتی کادیری زانستی و ته‌کنۆلۆژییه، که ناتوانن پۆلی دیارکرا‌و ببینن.
- 2- چلۆنایه‌تی لێب‌رسراوه ئابووریه‌کان: ئه‌وانه‌یش لێب‌رسراوی حکومه‌ت و ئه‌ندامانی هه‌لبژاردن که به‌رێوه‌بردنی ((سیاسه‌تی ئابووریان)) پێ سپێردراوه نه‌ک ئه‌و ئه‌کادیمیست و شاره‌زایانه‌ی که زانیاریان هه‌یه‌و ده‌سه‌لاتی سیاسیان نه‌.
- 3- لاوازی ((هۆشمه‌ندی)) گشتی و زانیاری ده‌ره‌ق کاروباری ئابووری له‌ نیو خه‌لکی به‌گشتی و له‌نیو هه‌لبژارده به‌ تایبه‌تی، سه‌رباری ئه‌مه‌ش هه‌لبژارده، له هه‌موو کارو با‌ریکدا خۆی له گشت شاره‌زاو ئه‌کادیمیست و خاوه‌ن ئه‌زمونه‌کان به‌ زاناتر ده‌زانن.
- 4- نه‌بوونی ناوه‌ندیکی "بالا" ی هه‌لبژێردرا‌و و خاوه‌ن ((ده‌سه‌لاتیکی به‌رزى په‌وا)) بۆ وه‌رگرتنی ب‌پارو سه‌یاندنی به‌سه‌ر هه‌موو لایه‌کدا.
- 5- لاوازی ئه‌و ده‌زگا‌و به‌رێوه‌به‌ریانه‌ی ، که به‌میرات له سه‌رده‌می رژیمی دیکتاتۆری به‌جێ ما‌بوون، هه‌روا نه‌بوونی ده‌زگای جێبه‌جێکردن و چاوه‌دێری له‌دوای راپه‌ڕین . ئه‌وه و سه‌رباری لاوازی ده‌سته‌پاکی دارایی، ململانێ و پێش‌ب‌ریکی ئابروبه‌رانه‌و دوویه‌شکرده‌ی ده‌سه‌لات له‌نیوان ریزه‌کانی هه‌لبژارده، به‌پانی و ستوونی ((افقی و عمودی)) ئه‌و ده‌زگایانه‌ی ته‌واو ئیفلیج کردن.
- 6- هۆکاری ده‌روونی: با‌ری شله‌ژا‌وی ئابووری، ب‌پارو متمانه‌ی خاوه‌ن دارایی و کاره‌رمانانی به‌ لێب‌رسراوان و هه‌لبژارده، نه‌هێشتووه‌و هه‌لبژارده‌ش هه‌یج به‌رنامه‌و ئامانجیکی له‌به‌رچاو نه‌گرتووه بۆ ناینده، که بتوانن که‌مترین هیوا به‌ پو‌لداران بدا بۆ وه‌کارخسته‌نی توانایی داراییان له‌بواری به‌ره‌مه‌پێناندا، به‌ پێچه‌وانه‌وه، ئه‌و ناله‌باریه

دهدا بۆ ئەوهی ئابلقههێ ئابووری لهسهه عێراق لابیرێ و ناوچهی ئاسایشی کوردستانیش نه مینێ و له دهرفهتیکه نزیکهدا هێرش بکاتهوه.

۸- رێکهوتنیکه (ئاشکرا نهکراو) له نیوان ولاتانی دراوسێی ههریم، ئەوانههێ بهشیکه گهلی کورد له ولاتهکه یاندا ههیه، بۆ گهمارۆدان و خنکاندنێ ئهوه تاقیکردنهوه فیدرالیهه بهردهوامن له کۆرو کۆبوونهوه ههلبهستن بۆ له بهینبردنی ئهوه ههلو مه رجهی کوردستان.

۹- ههندیک له ولاتانی رۆژئاوا دهستیان کردووه به پێداچوونهوهیهک له مههه لوئیس و سیاسهتیهان بهرامبهه به ههریم و رۆژمی عێراق، هۆی ئەمهش بهه له هه موو شتیک بهرژه وهندی بازرگانی و نهوت و کارتیکردنی هه ندی ولاتانی عه ره بی و تورکیایه له سهه ئه مریکاو رۆژئاوا بۆ ئەوهی کیشههێ کورد وهک کیشههێکی عێراقی و ئینسانی سه بهر بکری نهک سیاسه، دیا ره هه لبژاردهش لهو مه سه له یه دا هه یچ رۆژیکه دیا ریکراوی نه بینیه بۆ به سیاسه کردنی کیشههێ که.

رونكر دنه وهيهك

له ژماره (۱۱) ی رۆژی ۲۰-۱۰-۱۹۹۴ ی رۆژنامه ی (رزگاری) هیتزادا نووسینتیک به ناوی (بۆ میژوو) بلاوکراوه نه وه و تبایدا هاتووه که گویا دوا ی کۆپه وه که ی به هاری ۱۹۹۱ له کۆپه ونه وه یکی رتیازی کوردستانی نیو حشع له ستۆک هۆلم (بیراردرا گۆقاری "رابوون" و رۆژنامه یک دهریچن).

له راستیدا نووسه ری وتاره که، که ناگای له چۆنیه تی دهرچوونی (رابوون) نییه به هه له ناوی گۆقاره که ی تیه هه لکتیشی نه و کۆپه ونه وه یه کردووه. به پیتی ناگاداری نییه له و کۆپه ونه وه یه دا بیراردرا رۆژنامه یه ک وه ک زمانحالی نه و رتیازه دهریکری، که دواتر نه توانرا.

نییه دهسته ی نووسه رانی رابوون له گه له به رپرسیاری هونه ری گۆقاره که (دیلان دهرسیم) له پایزی ۱۹۹۰ دا، واتا نزیکه ی شه ش مانگیک به ر له راپه رین و کۆپه وه که که بیرارمان دا گۆقاری رابوون، وه ک گۆقاریکی نازاد و سه ره خۆ دهریکه یین. ته نانه ت به ر له راپه رینه که یه که مین ژماره ی گۆقاره که له ژیر چاپدا بو به په له فریای نه وه که وتین و ته یکی کورت له سه ر روودا وه که بنووسین.

راسته هه ندی له دامه زرتنه رانی رابوون نه و کاته له بزافی کوردستانی نیو حشع دا بوون، به لام هه ندیکی تریان خه لکی سه ره خۆ بوون و په یه ندیان به هیچ لایه نیکی سیاسیه وه نه بوو. نامانجی هه موو لایه کیشمان له دهرکردنی گۆقاره که، له سه ر وتاری یه که مین ژماره یدا (به ره و نازادی) روونکراوه ته وه له و سه روتاره دا هاتووه: (نه م گۆقاره دهنگیکی سه ره خۆی نازاده به و نامانجه دهرده چیت تا له سه ر زه مینه ی باوه ریوون به نازادی بیروبووچوون و دهرپین و ناخافتن و، ریزگرتن له بیروباوه ری به خۆمان جیاواز و له روانگه ی زانستیانه و توخوازانه وه بۆ ژبانی فیکری و کولتوری و نه ده بی و سیاسی نه ته وه که مان بروتی و، وه ک سه کۆتکی نازاد نامیز بۆ هه ر نووسینتیک دا هیتنه رانه و بیروبووچوونیک بگریته وه که داکۆکی له راستی، نازادی، دیوکراسی، دادپهروه ری کۆمه لایه تی و سه ره خۆی نیشتمانه داگیرکراوه که مان بکات).

مایه ی پیزانینه که یه که مین ژماره ی رابوون به کۆمه کی مادیی چهند رونا کبیرتیک، له وانه هه ندی له هاو رتیانی رتیازی کوردستانی چاپکرا و له هه مان ژماره دا ناماژدی بۆ کراوه.

دهسته ی نووسه ران

۱۹۹۵/۱/۵

RaBûN

Cultural Kurdish Journal-No. 13-1995

Editor in chief

Rafik Sabir

Editorial Board

Kamal Mirawdali

Hashim Kochani

Karwan Abdulla

Technical Editor

Dylan Dersim

Sweden 1995

RaBûN

Cultural Kurdish Journal-No. 13-1995
